CÂMİU'L-HESÂB

-134O DOLAYLARINA AİT BİR RESMÎ MUHASEBE KILAVUZU-

İmâd es-Serâvî

Göttingen'deki Georg-August Üniversitesi'nin Felsefe Fakültesi'nin Doktora Derecesini Kazanma Tezi

Sunan:

İstanbul/Türkiye'den **Nejat Göyünç**

Göttingen 1962

Raportör: **Prof. Dr. W. Hinz**

Yardımcı raportör: **Prof. Dr. P. E. Schramm**

Sözlü sınav tarihi: 28.02.1962

Çeviren: **Dr. Seyfi Say**

TERCÜMEYE DAİR

Bu kitap, İmad(eddîn) Serâvî'nin Farsça ***Câmiu'l-Hesâb*** adlı eserinin tercümesi ile, Nejat Göyünç'ün bu eser hakkında yaptığı doktora çalışmasında yer alan yorumların çevirisinden oluşmaktadır.

Türkçe tercüme, Farsça el yazmasından değil, Nejat Göyünç tarafından yapılmış olan (doktora tezi durumundaki) Almanca çeviri ile (el yazmasından kopya edilerek tercümeye eklenmiş bulunan) Farsça metinden, karşılaştırılmaları suretiyle yapılmıştır. Farsça el yazması ile Göyünç'ün çalışmasının ekindeki Farsça metin arasında (yanlışlıkla yapılmış da olsa) farklılık bulunup bulunmadığı hususunda bilgimiz yoktur.

Göyünç, çalışmasına ekli Farsça metinde ve Almanca tercümede ayrı dipnotlar kullanmış bulunmaktadır. Her iki grup dipnot da Türkçe tercümeye alınmıştır. Dipnotlardaki köşeli parantez içinde verilen bilgiler ise, Türkçe çevirmeni tarafından eklenmiştir.

KISALTMALAR

a.g.e.	*Adı geçen eser*
a.g.m.	*Adı geçen makale*
a.y.	*Aynı yer*
b.	Basım, baskı
bd.	Band (Cilt)
bkz.	Bakınız
BSOS/BSOAS	*The Bulletin of the School* of *Oriental and African Studies*
dn.	Dipnot
EI	*Encyclopedia of Islam*
g.	Gram
H.	Hicrî
HA	*Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşîdî*
Isl.	Islamische
kg.	kilogram
krş.	Karşılaştırınız
km.	Kilometre
M.	Miladî
MQ	*Mecmâ'u'l-Kavâid*
MR	*Mükâtebât-ı Reşîdî*
nşr.	Neşreden
no.	Numara
ö.	Ölümü
RF	*Die Resalä-ye Falakiyyä (Risâle-yi Felekiyye)*
s.	Sayfa
SN	*Saâdetnâme*

TDK	Türk Dil Kurumu
THİTM	*Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*
v.	Varak
vd.	ve devamı
VOK	Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission
vs.	ve saire
Y.	Yayınları
YY.	yüzyıl
WO	*Die Welt des Orients*
ZDMG	*Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft*

İÇİNDEKİLER

Önsöz

Giriş

Bölüm I: Tercüme

Bölüm II: Yorum ve Değerlendirme

Kaynakça

Bölüm III: Farsça Metin

ÖNSÖZ

Prof. W. Hinz, 1959 yılı ilkbaharında, İslamî ilimler öğrenimimle bağlantılı olarak, 14. Yüzyıl'a ait Farsça resmî muhasebe kılavuzuna dikkatimi çekmiş ve doktora tezimin konusu olarak, Felek Alâ-yı Tebrîzî'nin (o kılavuzu içeren) 1308 civarında yazılmış bulunan *Saâdetnâme*'sinin yayına hazırlanması, tercümesi ve izahını tavsiye etmişti. Bu el yazmasıyla ve ilgili araştırma alanıyla daha yakından meşgul olunca, ona benzeyen bir başka kılavuzla, yaklaşık 1340 yılına uzanan bir zamana ait olan *Câmiu'l-Hesâb* adlı eserle karşılaştım. Bu resmî muhasebe kılavuzu on yıldan fazla bir zaman önce Prof. A. Z. V. Togan (İstanbul) tarafından Konya'da bulunmuş ve ilgili bilim dalında canlı bir alâka uyandırmış, fakat kamuoyunda pek fazla bilinir hale gelmemişti. Bu yüzden, yayına hazırlamak, tercüme etmek ve değerlendirmek suretiyle bu eseri (mevcut tek nüshayı) bilim için ulaşılabilir hale getirmek bana; başlangıçta bahis konusu edilmiş olan, her ne kadar henüz yayınlanmamışsa da W. Hinz tarafından değerlendirme konusu yapılmış bulunan *Saâdetnâme* üzerinde çalışmaya göre çok daha makbul görünmüştü.[1]

Göttingen Üniversite Birliği'nin (*Universitaetsbund Göttingen*'in) bir malî desteğinin yardımıyla, *Câmiu'l-Hesâb*'ı (Onu bulan A. Z. V. Togan böyle adlandırmıştı) incelemek için Konya'ya bir yolculuk teşebbüsünde bulundum, çünkü mektup yoluyla yaptığım bir başvuru hiçbir sonuç vermemişti. Görmek istediğim yazma esere, bulunduğu mahalde görece kısa bir zaman içinde ulaşıldı. Ardından Ankara'daki Türk Milli Kütüphanesi yazmanın bir fotokopisini seve seve üretti, böylece 1960 yılının Nisan ayının sonunda yayına hazırlama işine başlayabildim. Prof. Togan da nezaket gösterip buna razı olduğunu açıkladı, bu yüzden ona yürekten teşekkür borçluyum.

Metnin basılmış hali, orijinalini olabildiğince doğru yansıtmaktadır. Kitabı kopyalayan müstensihlerin bazı harfleri eksik yazmış olma gibi ihmal ve özensizlikleri < > simgesi içinde düzeltilmiştir. Çift kaydedilmiş yerler çalışmamızda tekrarlanmamakta, bilakis sadece dipnotlarda verilmektedir.

Almanca tercüme, burada kendi şahsı biraz görünür hale gelen yazarın önsözü dahil olmak üzere, resmî muhasebeciliğe yani devlet idaresi defterlerine ilişkin esas incelemeyi ihtiva etmektedir. (Bununla birlikte, yazarın, içeriği konuyla ilgili olmayan uzun bir manzumesi atlanılmıştır.) Çalışmanın bu bölümünde, metnin izahı için sonradan eklenmiş kelimeler köşeli parantez [ ] içine

[1] Bkz. Onun şu makalesi: "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", *Der Islam*, C. 29, Berlin 1950, 1-29 ve 113-141.

alınmıştır. Kılavuzun son bölümü (*hâtime*) tercüme edilmedi, çünkü bu bölüm, ne finans tarihi ne de biyografi açısından önem taşımaktadır.

El yazmasının fotokopisi şu anda Göttingen Üniversitesinin İran Araştırmaları Kurumu'nda (*Das Seminar für Iranistik der Universitaet Göttingen*) bulunmaktadır. Onun sekiz sayfası, benim hazırladığım bu çalışmanın sonunda, özellikle siyakat rakamlarının doğru biçimde aktarılması ve ayrıca orijinal yazma ile onun beraberinde gelen deşifre ve okuma sorunlarının anlaşılmasına yardımcı olması için, tıpkı basım olarak yer alıyor.

Son olarak, Üniversite Birliği'nin cömert yardımına aracılık eden ve hiç yüksünmeden sürekli tavsiye ve yardımda bulunarak bana yol gösteren Sayın Prof. W. Hinz'e en kalbî teşekkürlerimi ifade etmek istiyorum.

Ayrıca, Göttingen'deki hatırşinas arkadaşlarıma, Sayın Dr. Bürgel'e, Berger'e ve Gafûrî'ye de, birtakım yardımsever tavsiyelerinden dolayı teşekkür borçluyum.

Ankara'daki Türk Milli Kütüphanesi de, fotokopiyi ivedilikle hazırlamış bulunduğu için özel teşekkürümü hak etmektedir.

GİRİŞ

Geçen otuz yıl içinde, 14. Yüzyıl'ın İran'ının resmî muhasebe sistemine dair bir dizi kılavuz eser gün ışığına çıkarılmış bulunuyor. Bu en nadir ve ayrıntılı el kitaplarından biri, Felek Alâ-yi Tebrîzî'nin, 1308 yılına ait, A. Z. W. Togan tarafından bulunmuş olan *Saâdetnâme*'sidir.[2] Bu yazarın *Kânûnu's-Saâdet* adlı[3] baş eseri ise ne yazık ki kayıptır. Zaman bakımından bir sonraki kılavuz olarak tezahür eden *Risâle-yi Sâhibiyye*'nin (1330 civarı) içeriği üzerine ise, A. H. Cihânbeglû'nun devlet idaresi kitaplarına (*defâtir*/defterler) dair yapmış olduğu kısa bir açıklama bir yana bırakılırsa, henüz hiçbir şey bilinmemektedir.[4] Konuyla ilgili üçüncü önemli eser de yine A. Z. V. Togan tarafından Konya'da (1950) keşfedildi ve onun tarafından –muhtemelen İlhanlı Devleti'nin 37 Hânî yılına / 1338-9 Miladî yıllarına ait bütçeden aktarılmış olan model/nümune niteliğindeki bir genel bakışı ve genel değerlendirmeyi de içeriyor olmasından hareketle– *Câmiü'l-Hesâb*, bir başka ifadeyle "baş resmî kitap" olarak adlandırıldı. Yayına hazırlanması, tercümesi ve açıklaması elinizdeki çalışmanın konusu durumunda olan bu eser doğal olarak büyük ilgi gördü.[5] Bu alandaki diğer iki el kitabı Abdullah bin Muhammed'in *Risâle-yi Felekiyye*'si (yaklaşık 1363) ile Ali Şirâzî'nin *Şemsü's-Siyak*'ıdır (1441 dolaylarında Herat'ta kaleme alınmıştır). Yine A. Z. V. Togan tarafından İstanbul'da bulunmuş[6] olan *Risâle-yi Felekiyye* W. Hinz tarafından yayınlanmıştır.[7] A. S. Erzi tarafından 1944 yılında İstanbul'da keşfedilen *Şemsü's-Siyâk*'ın ise en çok önem taşıyan 9. bölümü yine W. Hinz tarafından yayınlanmış ve yorumlanıp açıklanmıştır.[8]

Bu tür el kitapları iki nedenden dolayı çok önemlidir. Birincisi, onlar uzmanlar tarafından, seçkin yönetim hizmetleri mesleğinin namzetlerini yetiştirmek için

---

[2] Şu ana kadar bu eserin el yazmalarının ikisi bilinmektedir. Biri bugün Konya'da Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde (No. 516) bulunmaktadır (Krş. Ahmet-Zeki Validi [Togan], "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM* [*Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*], C. 1, İstanbul 1931, s. 3 vd.)

[3] Krş. *SN [*Felek Alâ-yi Tebrîzî, *Saâdetnâme*, yazma nüsha, İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, no. 4190], v. 30b ve 70b.

[4] Reşîdüddîn, İsfahan Basımı [*Tarîh-i İctimâî-yi Devre-yi Moğol*, nşr. Emîr Hüseyin Cihânbeglû, İsfahan 1336/1958], s. 192-94, dipnotta. Bu çalışmaya ulaşabilmiş değilim.

[5] Krş. Bertold Spuler, *Die Mongolen in Iran*, 2. b., Berlin 1955, s. 558-59; W. Hinz, *Die Resālā-ye Falakiyye des 'Abdollāh ibn Mohammad ibn Kiyā al-Māzandarānī*, Wiesbaden 1952, s. 2 ve M. Miraftab, *Dastūr al-Kātib fī Ta'yīn al-Marātib*, Göttingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi: Basılmamış oktora tezi, 1956, s. 1; ayrıca B. Lewis, "Daftar", *EI* [*Encyclopedia of Islam*], yeni edisyon.

[6] A. Z. V. Togan, sözü geçen makalesinde *Risâle-yi Felekiyye* ve *Saâdetnâme*'deki birkaç bilgiyi yayınladı: "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", s. 3 vd.

[7] Mainz'de Akademie der Wissenschaften (Bilimler Akademisi) bünyesindeki Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission'un (Oryantalizm Komisyonu'nun Yayınları'nın) dördüncü eseri olarak (Wiesbaden 1952).

[8] Krş. Hinz, "Ein Orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", *WO* [*Die Welt des Orients*], C. I, (1947-52), s. 313-40. W. Hinz ayrıca birçok çalışmasında *Saâdetnâme, Risâle-yi Felekiyye* ve *Şemsü's-Siyâk*'ı değerlendirmiştir, krş. Bu çalışmanın bibliyografyası.

yazılmıştır. Bu yüzden onlarda, vakayinamelerde (kroniklerde) sıkça kendilerini göstermekle birlikte mevcut sözlüklerle açıklığa kavuşturulamayan pekçok teknik terimin açıklaması bulunur. İkinci olarak, bu kullanım kılavuzlarından, büyük divanların yazışmalarına ve maliye idaresinin ana defterlerine dair önemli bilgiler ediniriz.

Bu kaynaklar sadece İran için değil, aynı zamanda Osmanlı muhasebe sisteminin incelenmesi açısından da büyük öneme sahiptir; çünkü muhtemelen 16. Yüzyıl'a kadar Osmanlı maliye görevlilerine de kılavuz olarak hizmet etmişlerdir.[9]

Bu bağlamda son eser olarak Safevî Devleti'nin çöküş dönemine ait, V. Minorsky tarafından yayınlanmış ve yorumlanmış olan resmî nitelikteki bir el kitabını, yani *Tezkiretü'l-Mülûk*'u da (ortaya çıkışı 1725 civarı) anmak gerekir.[10]

EL YAZMASI

Bu çalışmada yayına hazırlamış olduğumuz eser, Konya'daki Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bulunan tek nüshadır. Kütüphane memuru Sabri Bilici'nin el yazmasının ilk sayfasında yer alan bir notuna göre, önceden tek cilt olan eser, sonradan ikiye ayrılıp ayrı kitaplar olarak ciltlenmiştir. İlk bölüm bugün 91 sayfadan oluşmaktadır (envanter numarası 7853), ikinci bölüm ise 16 sayfadır (No. 7854). Eserin ilk halinde bu ikinci kısım ilk bölümün 60'ıncı sayfasını takip ediyor olmalıydı. Yaptığımız bu yayında her iki kısım tekrar birleştirilmiş bulunmaktadır. Bu yüzden, el yazmasına 61'inci sayfadan itibaren çift numara vermek gerekmiştir. İlk numaralandırma ilk kısmın sayfa numaralarını belirtmekte, ikincisi ise (61'den 76'ncı sayfaya kadar) ona eklenmiş bulunan ikinci bölümün sayfa numaralarını vermektedir [Tek numaralar 60'la son bulmuş, çift numaralar 61/1 şeklinde başlayıp devam etmiştir]. 77'nci sayfadan itibaren ise, ikinci numaralandırma, bölünmüş olan el yazmasının ilk kısmının sayfa numaralarıyla aynıdır [76/16'dan sonra numaralar, 60'la biten tek numaralar dikkate alınarak 77/61 şeklinde sürdürülmüştür].

Eserin başlangıç kısmının tam olmadığı anlaşılmaktadır; methiye ve övgü *Kur'an*'ın ikinci suresinin (Bakara) 256'ncı âyeti ile son bulmaktadır. 12'nci

[9] Krş. *MQ* [Muhyiddîn Mehmed, *Mecmâ'u'l-Kavâid*, el yazması, İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, M. Âsım No. 341] v. 2b; A. Z. Validi, *a.g.m.*, s. 15.
[10] Gibb Memorial Series, New Series XVI, London 1943.

sayfadan sonraki birkaç yaprağın da eksik olduğu açıkça bellidir. El yazmasının son yaprağı sona doğru lime lime haldedir, hâtimenin sonu eksiktir.

El yazması normalde nesta'lik hattı ile kaleme alınmıştır; rakamların ise tamamı siyâkat yazısı ile kaydedilmiştir. Bölüm başlıkları, unvan ve hitaplarda bazen diyakritik noktalar (harf noktaları) eksik bırakılmış bulunmaktadır.

El yazmasının birkaç yerinde tekrarlar[11] ve tashihlerle[12] karşılaşmak mümkündür. Ayrıca birkaç başlık sayfa kenarına[13] yazılmış bulunmaktadır. Buradan, yazmanın sadece bir kopyaya karşılık geldiği, otograf (yazarın bizzat kaleme aldığı orijinal metin) olmadığı, ya da belki ön çalışma niteliği taşıyan bir otograf niteliği taşıdığı sonucuna varılabilir.

YAZAR

Müellifimizin isminin İmad(eddîn) olduğunu eserinin girişinden (*mukaddeme*) anlıyoruz. Serâvî künyesini kullanmaktadır. (Tebrîz ile Erdebîl arasındaki) Serâv, muhtemelen doğum yeridir. Doğum tarihi bilinmemektedir. Kendi ifadesine göre, babası maliye kâtibiydi. Bu yüzden kendisini aynı şekilde baba mesleğine, yani devlet muhasebeciliğine adadı. Eserinin giriş bölümünde, babasının ölümünden sonra Divan'ın hizmetinde "merhametli bir yardımcısı olmaksızın" vakit harcadığı bir zamandan da söz etmektedir.[14]

Bununla birlikte, 1341 yılında artık Divan'ın en üst seviyedeki görevlilerinden (*hâcegân-ı dîvân*)[15] biri durumundaydı. Ve hatta 1344'de, İlhanlı Devleti'nin, Emîr Hasan-ı Kûçek'in (Küçük Hasan) Hülâgu'nun torununun oğlu Süleyman Han b. Yusuf Şah'ı (1339-44)[16] hükümdar yaptığı bölgesi için kamu maliyesi bakanı/danışmanı (*müstevfî-yi memâlik*)[17] konumundaydı.[18] Bu bölge Irak, Azerbaycan, Arrân, Mugan ve Gürcistan'ı kapsıyordu.[19] Süleyman Han ile, devletin gerçek hâkimi olan –Emîr Çoban'ın torunu, Celâyirî hanedanının

[11] Krş. *Bizim [Almanca tercümeye ekli Farsça] metnimiz*, s. 24, 88/72.
[12] Krş. *Bizim [Almanca tercümeye ekli Farsça] metnimiz*, s. 88/72, 94/78.
[13] Krş. *Bizim [Almanca tercümeye ekli Farsça] metnimiz*, s. 9, 24.
[14] Krş. *Bizim [Almanca tercümeye ekli Farsça] metnimiz*, s. 1 vd.
[15] *HA* [Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşîdî*, haz. H. Beyani, Tahran 1317/1939], s. 166.
[16] Her ne kadar Zambaur'da (s. 244) onun hükümranlığının sonu olarak 1344 yılı veriliyorsa da [Eduard de Zambaur, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre 1927], 1350 yılına kadar onun adına basılmış madenî paralar mevcuttur (Krş. Mehmed Mübarek, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu*, C. III, İstanbul 1318/1903, s. 170).
[17] *HA*, s. 166; Mîrhond, *Târîh-ı Ravzâtü's-Safâ*, C. V, Tahran 1339/1961, s. 558; Gıyasuddîn ibn Humamuddîn Hondmîr, *Habîbü's-Siyer*, C. III, Tahran 1333/1955, s. 234; Abū Bakr al-Quṭbī Aharī/Ahrî, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, nşr. ve kısmen çev. Johannes Baptist van Loon, 's-Gravenhage 1954, s. 170.
[18] Bu dönem için bkz. Spuler, *Die Mongolen in Iran*; Miraftab, *Destûr el-Kâtib fî Ta'yînü'l-Merâtib*, s. 1-16.
[19] *HA*, s. 162.

kurucusu Hasan-ı Büzürg'ün (Büyük Hasan) rakibi– Emîr Hasan-ı Kûçek arasındaki güç ilişkileri yazarın methiyelerinde kendisini açıkça göstermektedir. Giriş bölümünün ikinci şiirinde İmâdü's-Serâvî, Süleyman Han'nın hizmetine başlamış olduğunu ima etmektedir.

Müellifimizin yaşamı, Hasan-ı Kûçek'in, karısı İzzet Melik tarafından 15 Aralık 1343'te (27 Receb 744)[20] [zehirlenerek] öldürülmesinden kısa bir süre sonra son buldu. Bu cinayetle ilgili bilgi maktulün akrabalarına erişince, işin asıl sahibi olduğu şeklindeki şüpheler Süleyman Han'a yöneldi. Ölen emîrin, yani Hasan-ı Kûçek'in, tam da o sırada Şiraz'ı muhasara etmiş bulunan kardeşi Melik Eşref, hükümdarı, yani Süleyman Han'ı, bu işi tertiplemiş olmakla itham etti, ve amcası Yağı Bastı ile birlikte Tebriz'e yürüdü. 1344 yıllı nevruzunda (21 Mart) oraya vardıklarında[21] Süleyman Han Karabağ'a kaçtı. Devletinin, yazarımız İmâdüddîn Serâvî'nin de kamu maliyesi bakanı/müşaviri olarak aralarında bulunduğu büyükleri, yanındaydılar. O sırada orada, Mamuriyye beldesinde karşısına, Emîr Çoban ile Satı Beg'in[22] [Satı Beg Hatun] –Emîr Hasan-ı Kûçek tarafından Küçük Asya'da [Anadolu'da] bir kaleye (Karahisar-ı Rum) hapsedilmiş ve serbest kalmış olan– oğlu Emîr Surgan ortaya çıktı. Surgan, Melik Eşref ve [ölen Hasan-ı Kûçek'in amcası] Yağı Bastı ile ile irtibat kurdu. Kampa gelişinde onlar tarafından sevinç tezahüratıyla karşılandı. Süleyman Han bunu öğrenince Diyarbakır'a kaçtı. Ancak maiyetindeki ileri gelenler gitmeyip [ölen Hasan-ı Kûçek'in kardeşi] Melik Eşref'in yanında kaldılar.

Bir gece İmâdüddîn Serâvî, bu üçlü heyetin arasına hile ile nifak sokmayı ve onları birbirine düşürmeyi denedi. Yağı Bastı ile Emîr Surgan'ın birbiriyle yan yana kurulmuş olan çadırlarına gitti ve onlara, Melik Eşref'in hemen o gece kendilerinin üzerine baskın yapmayı planladığı uyarısında bulundu. Sonra da sessizce Melik Eşref'in kampına gitti ve ona, müttefiklerinden biri tarafından ona karşı bir gece baskını planlanmış olduğu yalanını söyledi. Böylece her iki grup da alarma geçti, bütün gece boyunca silahlı olarak ayakta kaldılar. Sabah olduğunda, karşılıklı haberleşme sayesinde gerçek durum gün ışığına çıktı. Bu entrika nedeniyle İmâdüddîn Serâvî, Melik Eşref'in emriyle, görünüşe göre 1344 yılının yaz mevsiminde idam edildi.[23]

Her ne kadar gençliğinde "okulları ve kitapları terk etme eğilimi içinde" olduğunu ifade etmişse de, müellifimiz, oldukça eğitimli ve kültürlü bir adam olduğu izlenimini vermektedir. Belli ki Unsûrî (ö. 431/1039-40), Enverî (ö.

[20] *HA*, s. 169; Mîrhond, V, s. 558; Hondmîr, III, s. 231; Aharī, s. 169; M. Miraftab'da (s. 15) tarih yanlışlıkla 1342 (H. 743) olarak verilmiştir.
[21] *HA*, s. 174.
[22] Ebû Saîd'in kız kardeşi.
[23] *HA*, s. 175; Mîrhond, V, s. 558; Aharī, s. 170; Hondmîr, III, s. 234.

563/1168) ve Sadî (ö. 691/1292) gibi İranlı şair ve yazarları okumuş[24] ve eserinin de gösterdiği gibi, bizzat kendisi de şiirler yazmıştı.

ESER

Eserin adı ve yazarın onu kaleme aldığı tam tarih verilmemiştir; belki de o bilgiler eserin başındaki kaybolup gitmiş yaprakta (daha doğrusu yapraklarda) yer alıyordu. Bununla birlikte yazım tarihi hiç değilse yaklaşık olarak tespit olunabilmektedir. Olabilecek en erken bir tarih, yazarın bizzat kendisinin, Emîr Hasan-ı Kûçek'i "Süleyman Han'ın hükümdarlığının asıl kurucusu" olarak nitelendirmiş olmasından (s. 3) dolayı, Süleyman'ın hükümdara[25] karşı ayaklanıp tahtı ele geçirdiği 739 yılı sonu / 1339 yaz aylarıdır. Olabilecek en son bir tarih ise, Emîr Hasan'ın ölüm günüdür, yani 27 Recep 744 / 15 Aralık 1343. Bunun da ötesinde –daha önce değinildiği gibi–, yazarın 1341 yılında Divan üyesi yapıldığı kesindir. Bundan dolayı pekçok husus onun, eserini hemen hemen o vakitte [muhtemelen 1341'de] yazmış olduğunu ortaya koymaktadır.

Eserin muhtevası aşağıdaki bakış açıları çerçevesinde değer taşımaktadır:

1. Onunla ulaşılmak istenen gaye, "üst düzey" maliye hizmetine aday olanların yetiştirilmesidir ve buna paralel olarak o, İran'ın Ortaçağ'daki resmî maliye teşkilatının muhasebe defteri tutma usulünün temel ilkelerini içermektedir. Tabiî ki bunlar, diğer önemli kılavuzlarda da ayrıntılı bir biçimde yer almaktadır, ki onlardan *Saâdetnâme* en geniş kapsamlı eser durumundadır. Bu yüzden, "Farklı giriş biçimlerinin değerlendirilmesinin özelliklerine dair"[26] başlıklı bölümde sergilenen model ya da şablon niteliğindeki genel yaklaşımın mezkur *Saâdetnâme*'de[27] sunulanlarla pekçok benzerlik gösterdiği, her iki eserin bu konuda ortak bir model ya da kalıbı üretmiş olduğu sonucuna varılabileceği görülmektedir.

Öte yandan, kılavuzların daha derin bir incelemesi, başlangıçta sözü edilmiş olan *Risâle-yi Felekiyye*'nin bazı yerlerde, bizim metnimizde yer alan[28] formülasyonların benzerlerini kullandığını açığa çıkarmaktadır. Bu yüzden,

---

[24] Krş. S. 7; 101/85; 103/87.
[25] Krş. *HA*, s. 162; Mîrhond, V, s. 550; Hondmîr, III, s. 229; Aharī, s. 167.
[26] Krş. *Bizim [Almanca tercümeye ekli Farsça] metnimiz*, s. 30 vd.
[27] Krş. *SN*, 42a ve izleyen yapraklar.
[28] Buna dair birkaç örnek: *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 9: [Farsça ibare mevcut], *RF* [W. Hinz, *Die Resalä-ye Falakiyyä*, Wiesbaden 1952], 7b: [Farsça ibare mevcut] (Muhtemelen sehven "mübtedî-ra" yerine "müstedi-ra"); *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 15: [Farsça ibare], *RF*, 21b: [Farsça ibare].

Risâle-yi Felekiyye'nin yazarının bizim metinden yararlanmış olduğu sonucuna varılabilir.

Bu yüzden metnimiz, her ne kadar önem bakımından onlardan sonra gelse de, son tahlilde *Saâdetnâme* ile *Risâle-yi Felekiyye* arasında bir yer işgal etmekte, ve tam da bu ara konumu sayesinde onları arzu edilen şekilde tamamlamakta ve teyit etmektedir.

2. Sosyal tarih araştırmacıları ve iktisat tarihçileri için eserin en başta gelen faydası, kendisinden önce ve sonra yazılmış olan eserler gibi, zamanının maliye idaresinin muhasebe defterlerinden alınma, model ve şablon niteliği taşıyan genel bakışlar ihtiva etmesidir. Bunu yazar, s. 43'te açık ve kesin bir biçimde dile getirmektedir. En önemli genel bakış örneği hiç şüphesiz, metnin 79/63 ila 97/81'inci sayfaları arasında yer alan 37 Hânî yılının / 1338-9 Miladî yıllarının resmî maliye kroniği/vakayinamesidir (*ta'rîhü'l-memâlik*). Onların –ve ayrıca diğer kayıt örneklerinin– gerçek olup olmadıkları sorusu, değer ve önemlerinin tespiti açısından belirleyici bir konumda bulunmaktadır.

Her ne kadar sözü edilen model niteliğindeki genel bakışlar birkaç yerde hatalı ise de (bu bütün kayıt örnekleri için geçerlidir), şablon mahiyetindeki diğer toplu bakışların verileriyle karşılaştırmak suretiyle vakıaya uygun bir kontrol yapmak ve hatalı yerleri düzeltmek mümkündür. Böyle bir karşılaştırma çalışması, özet niteliğindeki muhasebe kayıt tablolarının büyük çoğunlukla birbirleriyle tamamen uyuştuklarını gösterir. Küçük farklılıklar bir tarafa bırakılırsa, resmî maliye kroniklerinde de ilgili dönem tutarlarına ilişkin fasıllar birbirlerine denk düşmekte, devlet bütçesi alacak ve vereceklere göre denk gelmektedir. Bunların yanı sıra, onlarda rastlanan şahıs isimleri tarihsel bakımdan belli ve kesindir; benim alanla ilgili terimlerin tamamını kapsayan yorum ve açıklamalarımın son kısmında bu tarihî şahsiyetler hakkında sırasıyla ayrı ayrı bilgi verilmiş bulunmaktadır. Bütün bu gerçekler göz önüne alındığında, metnimizin model mahiyeti taşıyan toplu bakış ve özetlerinin doğru sayılması hususu kabule şayan hale gelmektedir; böylece onlar, anlamlı ve önemli yeni bir tarihsel kaynak basamağının yolunu açmaktadırlar.

ESERİN TERCÜMESİ

El yazmasının başı tamam değildir. Methiye, Kur'an'ın 2. Suresinin 256'ncı âyetiyle bitmektedir. [Âyetin, "... o, kopmak bilmeyen sağlam bir kulpa yapışmıştır. Allah herşeyi işitir, herşeyi bilir" anlamına gelen ikinci yarısı ile...]

[Sayfa 1]

Mevzuya gelelim (*ammâ ba'du*). Bu eserin (*te'lîf*) yazarı, yani zayıf kul İmâdü's-Serâvî –Allah ona affıyla muamele etsin–, şunu söyler ki, daha henüz ilk gençlik günlerinde, zihninin sürati sabâ rüzgârının latif esintisini bile geçtiği için, babasına iktida edip onun mesleğine yönelme, iftikâr ve yetersizlikten kurtulup maharet ve yeterliliğe ulaşma isteğiyle, resmî muhasebecilik sanatına (*san'at-ı siyâkat*) karşı rağbet göstermişti. Ve bu acizin o şölensi günlerinde, –Allah hasenatını kabul buyursun– sözü edilen babası kendi devrinin maliye kâtibiydi[29] ve devletin büyük muhasebe defterlerinin tutulduğu bölümde (*cerîde-yi hisâb*) çalışmaktaydı. Sonra saadet atı, dehrin ibretlerini nallarının ucundan toz gibi yere saçarak bu cihandan başını alıp gitti. Bu sanatı elde etmek ve bu meslekleri ele geçirmek için her merde ve namerde başvurmak lâzım geldi. Öğrenim sırasında düşmanın ve dostun yanına gidip gelmek, hizmet etmek ve zahmet çekmek gerekli oldu. Gençliğin başında medreseye ve kitaba yönelmekten uzak durmuştum. Birkaç yıl bu tarz ve düzen üzere sabah karanlığından geceye kadar devlet erkânının yanına gidip hizmet ettim. Korkulu sarp yolları, cömertçe su veren kaynak ve pınar benzeri müşfik ve merhametli bir yardımcım bulunmaksızın rüzgâr ve şimşek gibi kat edip geçtim. Gâh yabancıların yol açtığı gamla sıkıntıya düştüm ve melul oldum, gâh hizmet mezelletinden nedâmet şerbetini içtim.

[Sayfa 2-3]

Şiir

Her taraftan gelip bulur beni bir elem dert

Bana kendini gösterir her lahza bir mihnet

Ve nice riyazet ve çabanın varlığı sayesinde zor ve icbâr ile nefsi sabretmeye yönelttim. Çaba ve cehd vazifesinden, ahde sadakat ve vefa yolundan hiç ayrılmadım. Ve yıldızları hükmü altına alan biri gibi kavga meydanları ve savaş alanlarındaki meşakkat ve zahmetten bir an bile incinmedim.

Şiir

O şey ki, arıyordum, buldum tümden, kader çarkının dönüşünden

Buldum kendimi tam da arzularımın hedefi içinde aniden

Yani üzerinde saadetin ki kendisini köle gibi arzeden

Önünde Şah'ın eyvanının kapısının, adalet gösteren

[29] El yazmasında *kâtib* yerine yanlışlıkla *kitab* yazılmıştır.

Elde ettim talihten bir nice kutluluk ki en yücesinden

Pâyeme benim pasparlak yeşermiş ulaştım felekten

Şunu demek istiyorum: Eyvân-ı âsumân-ı dergâh (semavî dergâhın büyük sofası), dergâh-ı âsumân-ı penâh (sığınılacak göksel büyük kapı), mahdum-u a'zam (büyük efendi), kâmkâr-ı muazzam (heybetli bahtiyar), nûyân-ı sultân (sultanın noyanı/komutanı), nişan-ı Hüsrev ve Süleymân (Hüsrev ve Süleyman'ın nümunesi), mekân-ı cihân (dünyanın itibarlı makamı), motâ-i nâfiz-i fermân (itaat edilip hükmünü yürüten), sedefindeki harika inci, uğurlu aydın güneş, fetih ve zaferle müeyyed parlayan Feridun, İskender-i Cihangîr, işlerin içyüzünü anlayan Daryus, Rabbulerbâb'ın (Rablerin Rabbi'nin) lütfu, Müsebbibü'l-Esbâb'ın (sebeplerin yaratıcısının) feyzinin manâsı, ikbal ilinin valisi, maksatların ve emellerin Kâbe'si, Rabbânî vâridâtın armağanı, cömertçe taşıp akan semavî rahmet, adalet göğünün dayanak noktası, insaf çarkının çenberinin mihveri, mahzen-i esrâr-ı ilâhiye, menba-i fazl-ı nâmütenâhî;

Şiir

Ülkenin hıdivi Şeyh Emîr Hasan ki, cihanbânîlik işvesinin ve kötü arayışının hitamıdır

Çoban sülalesinin, kendisiyle kuvvet buldukları sığınağı, Süleyman'ın memleketinin esas kaidesi

Beyit (Arapça)

Bir hâne ki onun gibisini felekler duyamaz

Nesr (Kartal) ve Simâk (Başakçı) yıldızları durdukça[30]

El-Hâkimü bi-emrillâh, el-Kâimü bi-hüccetillâh, Arab'ın ve Acem'in halifesi, toplumların boyunlarının sahibi, insanların ve cinlerin sığındıkları mağara, Allah'ın Doğu ve Batı'daki gölgesi, hilafet göğünün parlak yıldızı, mutluluğun ve merhametin kaynağı, emniyet ve emânın açıcı ve genişleticisi, adalet ve ihsânın yayıcısı, halkın sultanı ve Hakk'ın burhanı, dünya memleketlerinin koruyucusu, Allah'ın yüce sözlerinin izhar edicisi, cömertlik ve iyilik sahibi, ihsan ve kerem kaynağı, dik başlı isyancıları yenen, Allah'ın yerlerdeki gölgesi; hakkın, dünyanın ve dinin yücesi ve ulusu [Şeyh Emîr Hasan].

[Sayfa 4-6]

(Sözü edilen kişinin methi 29 beyitle devam etmektedir.)

Allah, "İman ettik" diyen kullara merhamet etsin, çünkü insanlardan ancak üstünlük ve fazîlet sahibi olanlar, O'nun yüce katında sözü edilmeye değer olan zâtî istidatları sayesinde bilirler ki, O, ilim ve fazilet erbabının terbiyesini ve dahî temyiz ve akıl ashabının takviyesini, hükümdarlığın himmet eli üzerine vacip kılmıştır. Büyükler, ulema, evliyanın seçkinleri, din önderleri ve hüner yayan faziletli üstadlar, gerçekten emellerin Kâbe'si ve ihsan ile iyiliğin ikbal kıblesi olan Noyanlık sarayını, onun adaletinin, heybetinin ve çeşit çeşit cömertliğinin şöhretine dair sözlerden dolayı, uzaklardan ve yakınlardan gelerek ziyaret ettiler. Onlar, ilimlerin fenlerinde sahip oldukları değerli incileri, bilinen

[30] Krş. P. Kunitzsch, *Arabische Sternnamen in Europa*, Wiesbaden 1959, s. 82, 146.

ölçüye göre saygıyla arz ediyorlardı. Ve o hazretin (Şeyh Emîr Hasan'ın) vasıflarından bazılarını fehim ve idrak ölçüsünde, yani birine bakılarak binlercesi, azına bakılarak nicesi tasavvur edilecek şekilde anmak suretiyle, konuşmalarının girişini süslüyorlardı.

[Sayfa 7]

İkbal isteklisi bu kul da her zaman, "Onlardan olmadığım halde salihleri seviyorum. Umulur ki Allah bir gün aramızı kolaylıkla vaslederek beni salah ile rızıklandırır" hükmünce istiyordu ki, kulluk nisbetinin mevcudiyeti ile o taifenin yolunu izlesin ve dua vazifesinde vird-i zebana sahip bulunsun, çünkü bahtı açık hükümdarlık eserleri, kitaplar ve sayfalara yazılmış şiirler vasıtasıyla, dönüp duran feleğin ta çöküp yok oluşuna kadar gece gündüz payidar olmaya devam edecek. [Gazneli Mahmud'un sarayının melikü'ş-şuarâsı, "hakîm" ve "üstadlar üstadı" diye bilinen şair] Unsurî'nin elinden çıkan unsur, Sultan Mahmud'un hayırseverlik namını ebediyete kadar dillerde yaşatması değildir sadece, çünkü o, şiirleri sayesinde elde ettiği servette, ulaşmak istediği hedefi görmüyordu, aksine, bizzat kendisi için şiir söylüyordu.

(Şiir)

Nasıl vasıl olur Suâd'a gayriler

Dağlar ki gölgeli ve aşağılarda ölümler

Ayak yalın ve çıplak, binekten hâlî

Avuç bomboş ve yol korku verici[31]

Lâkin önümdeki mesafe uzun olduğu için geri döndüm. Ben ki zayıfım, bendeki göz derdiyle menzile nereden yol bulup varayım?! Fakat Hz. Süleyman ve [ona hediye olarak ancak çekirge ayağı götürebilen] aciz karınca[32] kıssasına[33] ittiba ile, gayret ve takatimin elverdiğince, muhasebecilik (*siyâkat*) sanatına dair kısa bir eser tertip etmeye yöneldim, her neye ki sahibim, kusurlu da olsa ortaya koydum.

Şiir

Evet, neyi ki yapıyorum, olmaktadır âdeti karıncaların

Nezdine çekirge ayağı götürmek Süleymân'ın[34]

Erbab-ı faziletin ve ashab-ı basiretin güzel lütuflarından şu umulur ki, onun (bu zayıf kulun) yanlışlarını af kalemiyle düzeltsinler ve bu zayıfın hatalarını, onların kereminden özür dilemesinden ve bağışlayacaklarını ummasından bilsinler.

---

[31] Vezin: Kâmil.
[32] Krş. H. Ritter, *Das Meer der Seele, Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farīduddīn 'Attār*, Leiden 1955, s. 385.
[33] Hükümdar [ve peygamber Hz.] Süleyman'a atıf.
[34] Hükümdar [ve peygamber Hz.] Süleyman'a atıf.

[Sayfa 8]

Beyit (Arapça)

Muhakkak ki ben itiraf edicisiyim aczin ve kusurun, hataların[35]

Özrü makbuldür itirafçının büyükleri nezdinde insanların

Kitabın fihristi:

Bir giriş, iki bölüm (*makale*) ve bir hatimeden oluşmaktadır.

1. **Giriş:**

Sık kullanılan rakamların şekillerini ve adetler konusunu dilbilgisi uzmanlarının kurallarına göre beyan eder. Bu da iki kısımdan müteşekkildir.

1. **1. Birinci Fasıl:**

Rakamların durumlarını açıklar. Bu da, onların yazılma usullerinin belirlenmesi ve miktarlarından ibarettir. İki başlık altında yazılacaktır.

§ 1.

1. **1. 1. Birinci Bab:**

Nakitler için kullanılan rakamlardır ki onlara özellikle sık ihtiyaç duyulur. Kesirli sayılar ile tam sayıları içerir.

Kesirli sayılar (Eserin orijinalinin tıpkıbasımına bakınız):

1/96 1/48 1/32 1/24 1/12 1/8 1/6 5/24 ¼ 7/24 1/3 3/8 5/12 11/24 ½ 13/24 7/12 15/24 2/3 17/24 ¾ 19/24 5/6 7/8 11/12 23/24

[Sayfa 9]

Tam dinar.

Her ne ki [darp edilip sikke halinde] nakışlanmıştır, dinar olarak kaydedilir.

Ve her ne ki [darp edilmemiş, nakışsız] altından ise, o, miskal olarak [ağırlığı esas alınarak] yazılır.[36]

Bu işe yeni başlamış acemiye (*müptedî*) kesirleri bilme usulü malum olursa, o takdirde birleşik (*mürekkeb*) sayılardan bazılarını kolayca terkib edebilir (onları birleştirip toplama yapabilir), ط (el ile bir işaret konulacak) 5/24 (birleşik) örneğinde olduğu gibi. Şöyle ki, (el ile bir işaret konulacak) 1/6 ve ط (1/24) yalın (*müfred*) biçimleri bilindiğinde, bu ikisinin [paydalar eşitlenerek] biraraya getirilip toplanmış biçiminin, [payda] en büyük olmak üzere ط (el ile bir işaret konulacak) 5/24 şeklini gerektireceği bilinir. Ancak bu tür sayılardan bazısı öğretime ihtiyaç gösterir, (el ile yazılacak) ¼ gibi. Çünkü, bu sayı, yukarıdaki örneğe kıyasla, [ikiye ayrılıp] (el ile bir işaret konulacak) 1/6 ve (el ile yazılacak) 1/12 şekilleri üzere yazılabilir. Ve bunların biraraya getirilip birleştirilmesi, onların [payda olarak] kısaltılmalarını gerekli kılar [3/12 yerine ¼ yazılır], ve böylece, onların toplanması işlemi,

[35] Vezin: Basît.
[36] Krş. *RF*, v. 7b.

öğrenilmek istenen sanatta (muhasebede) kıyasa [kurala] aykırı biçimde gelir [en büyük payda esas alınarak yazılmazlar]. Bu yüzden, muhasebe sanatına yeni başlayana, toplanıp birleştirilmesi (*terkîb*) hususunda özel eğitim verilmesi gerekmeyen her şeyde kısaltma yoluna gitmesi, fakat kıyasa/kurala aykırı şeyleri ise, kolayca anlaşılıp bilinecek şekilde yazması söylenir.

Tam sayılar

Birler hanesi (Tek basamaklı sayılar):

1 dinar, 2 dinar, 3 dinar, 4 dinar, 5 dinar, 6 dinar, 7 dinar, 8 dinar, 9 dinar (Tıpkıbasıma bakınız)

On ve katları:

10 dinar, 20 dinar, 30 dinar, 40 dinar, 50 dinar, 60 dinar, 70 dinar, 80 dinar, 90 dinar (Tıpkıbasıma bakınız)

[Sayfa 10]

Birler ve onlar hanesi olan sayılar (İki basamaklı sayılar):

99'a kadar 11, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21 … dinar

(el ile yazılacak) 11'in ne şekilde yazılacağı bilindiği takdirde (el ile yazılacak) 21'den (el ile yazılacak) 99'a kadar olan sayıların nasıl yazılması gerektiği de bilinir. Mesela, (el ile yazılacak) 12 sureti (rakamsal biçimi) (el ile yazılacak) 22 suretinden farklı olduğu için o ikisi (el ile yazılacak) 12 ve (el ile yazılacak) 22 olarak yazılırlar.

Yüzler ve birler hanesi olan sayılar (Üç basamaklı sayılar):

100 dinar, 101 dinar, 102 dinar, 120 dinar, 200 dinar, 300, 400, 500, 600, 700, 800, 900 dinar (Tıpkıbasıma bakınız)

Yüzler, onlar ve birlerin yazılış sureti bilindiği için, her ne zaman birleştirme yapılırsa, [rastgele bir örnek olarak] (el ile yazılacak) 133 (şeklinde) yazmak gerektiği anlaşılır.

Fakat, (el ile yazılacak) 101 ve (el ile yazılacak) 102 biçimleri, kıyasa göre oluşturulmadıkları, aksine özel olarak teşkil edilmeleri gerektiği için, farklı şekilde yazılırlar.

[Sayfa 11]

Binler [ve 10 binler, 100 binler, milyonlar] hanesi (Dört, beş, altı ve yedi basamaklı sayılar):

1000 dinar, 2000, 3000, 4000, 5000, 6000, 7000, 8000, 9000, 10.000 dinar, 11.000 dinar, 99.000 dinar, 10.0000 dinar, 101.000 dinar, 900.000 dinar, 1.000.000 dinar[37]

Not:

Rakamların terkîbi hususunda genel *(küllî)* kural şudur:

Binli rakamlar yüzlü rakamlardan, yüzlü rakamlar ise onlu rakamlardan önce gelir. Ve eğer birler (tek basamaklı sayılar) yüzlü ve onlu sayıların arasında söz konusu olurlarsa aynı şekilde arada (el ile yazılacak) 1111 dinar (örneğinde olduğu gibi) yazılırlar.

Ve eğer bu "bir"li mertebeden vazgeçilirse, malum olan kıyas gereği, (el ile yazılacak) 1110 dinar yazmak gerekir. Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır. Aynı şekilde (el ile yazılacak) 1.000 kere 1.000, yani 1 milyon dinar (el ile yazılacak) 100 tümen olarak yazılır. Ve (el ile yazılacak)

[37] [1 milyon dinarın Farsça yazımında, "ve" anlamına gelen] Vav harfi el yazmasında hata sonucu kullanılmıştır.

100.000 dinar artı 1.000 dinar, yani 101.000 dinar ve (el ile yazılacak) 1.000.000 artı 1.000 dinar, yani 1.001.000 dinar rakamlarında birleştirme "ve"si olan [ve Türkçe'deki gibi "ve" okunan ve aynı anlama gelen] "atıf vav"ı yazılır. Ta ki (el ile yazılacak) 1.000.000 ve (el ile yazılacak)[38] 1.000.000.000 rakamlarına benzemesinler.

Rakamların tamamlanması

[Sayfa 12]

§ 2.

Diğer sık kullanılan rakamların açıklanmasına ilişkin ikinci not: *(Tıpkıbasıma bakınız)*

Miskal rakamları:

Miskal, 2 miskal, 3 miskal, 11 miskal, 100 miskal, 1000 miskal

Dirhem rakamları:

Dirhem, 2 dirhem, 3 dirhem, 11 dirhem, 100 dirhem, 1000 dirhem

Adet rakamları:

Adet, 2 adet, 3 adet, 11 adet, 100 adet, 1000 adet

Zira' (arşın, endaze) rakamları:

Zira', 2 zira', 3 zira', 11 zira', 100 zira', 100 zira', 1000 zira'

Tek (takım, kupon) rakamları:

1 tek/takım, 2 tek, 3 tek, 11 tek, 100 tek, 1000 tek

Baş rakamları [Bir baş hayvan tabirinde olduğu gibi]:

1 baş, 2 baş, 3 baş, 11 baş, 100 baş, 1000 baş

Nefer rakamları:

1 nefer, 2 nefer, 3 nefer, 11 nefer, 100 nefer, 1000 nefer

Çift (zevc/zovc) rakamları:

1 çift, 2 çift, 3 çift, 11 çift, 100 çift, 1000 çift

(Burada birkaç yaprağın eksik olduğu [diğer siyakat kitaplarında konunun daha geniş ele alınmış olmasından dolayı] açıkça anlaşılmaktadır.)

[Sayfa 13]

§ 3.

Hesabın başı/başlığı (*sadr: hesabın ön kısmı, özü, ana başlığın altındaki başlık*) ve kaynağı (*ümm: hesabın ana maddesi*):

[38] El yazmasında "vav" harfi sehven eklenmiştir.

Yaprağın/varağın başlangıcında [başlık yazılırken, iki harf arasına uzunca] çekilen ve altına muhasebe şeklinin açıklaması hülasa olarak yazılan bir çizgiden ibarettir. Şöyle ki, o muhasebe kaydının hangi işlemi kapsayacağı buradan (bu başlıktan) bilinir. Ayrıca [sözlük anlamı "ondan, şundan" demek olan fakat muhasebe terimi olarak "alt başlık, hesabın alt kademesi" anlamına gelen] "*min zâlike*" ve [gelir ile gider arasındaki fark, kalan demek olan] "*bâkî/bâkiye*" de sıkça hesabın başı (*sadr*) ve kaynağı (*ümm*) olarak adlandırılır. Bunlar, [ana alt başlık, hesabın temel alt kademesi anlamına gelen] "*asl-ı min zâlike"* ile "bâkiye"ye hesabın ana kaynakları (*ümmehât-ı hesab*) olarak sahip bulunduklarında [şube ve dal konumunda olan] "birbirine yakın ve paralel ve de birbirine benzer şeyler" (*karâyin [karîneler] ve ehevât*) durumunda olmazlar, yani ["min zâlike" ve "bâkî"nin] her biri, [ancak] bir diğeri için "*karîne"* (yakın, paralel durumda/konumda) olurlar.

§ 4.

Tarih:

Bir hesabın başına (*sadru'l-hesab*'a) yazılan şeyin hangi tarihe göre yazılacağı: Kamerî/hilalî takvime göre yazmak gerekir. Ancak, vergilerin (*emval*) muhasebesinin tarihi ayrıca, Celâlî tarihle uygunluk gösteren Hânî tarihi temel alır. Onun başlangıcı, Nevruz [21 Mart] günüdür. Bu takvimin yılı, güneş yılına göredir ve günleri yaklaşık 365 gündür.

[Sayfa 14]

§ 5.

Toplama ve tamamlama (*Cem ve tekmîl*):

Hesaplanan meblağları toplamak ve yekün olarak bir toplama sütununu (*ser-bâlâ*) yazmaktan ibarettir. Ve bu sonuç, hesaplanmış olan tutarların (*meblağ*), kendilerinden nakledilmiş oldukları asıl belgeler (*nüsha*) ile karşılaştırılarak kontrol edilmesinden sonra doğru kabul edilir. Ve her bir meblağın üzerine (yukarısına, satır üstüne) bir işaret (*alâmet*) konulur (başında bir çentik, bir diş bulunan çizgi çekilir) ve ona (o çizgiye) "onaylanma, uygun görülme, doğrulanma işareti" (*câyize*) denir, mesela (yukarısına böyle çizgi çekilmiş)[39] 20 (rakamı) gibi [20 rakamının üstüne, onay anlamına gelmek üzere tek çentikli/dişli bir çizgi çekilmiştir (el ile yazılacak)]. Ve eğer karşılaştırma işlemi tekrarlanırsa, yinelenmiş onaylama alâmeti (*câyize-yi mükerrer*) konulur; üst tarafına (yukarısına, yani satırın üstüne, baş tarafında iki çentik/diş bulunan çizgi çekilmiş) 30 dinar (yazısında olduğu) gibi [30 rakamının üstüne, mükerrer onay anlamına gelmek üzere çift çentikli/dişli bir çizgi çekilmiştir (el ile yazılacak)]. Mükerrer karşılaştırma yapılıp tamamlanınca o meblağların sureti/miktarı ayrı ayrı yazılır ve bunlar toplanırlar. Böylece, elde edilmiş olan toplamdan ortaya çıkan sonuç, toplama cetveline/sütununa (*ser-bâlâ*) yazılır ve buna tamamlama/bütünleştirme (*tekmîl*) adı verilir.

§ 6.

Çizerek iptal / kayıt düzeltmesi (*terkîn*):

Geçersizlik hükmünü almış bir meblağın üstünde yer almak üzere çizilen bir işaretten (*alâmet*) ibarettir. Geçersizlik nedeni onun altına ayrıntılı bir biçimde yazılır. Şu örnekteki gibi: 20 dinar uygun biçimde tamamlandı. [20 dinar ifadesinin üstüne, onay anlamına gelmek üzere tek çentikli/dişli bir çizgi çekilmiş, altına ise "hayırla tamam oldu" ifadesi yazılmıştır. (el ile yazılacak)]

[Sayfa 15]

§ 7.

[39] El yazmasının burasında bir yanlış yazım olduğu anlaşılmaktadır.

Rakam:

Hint rakamlarıdır. Yaprakların (sayfaların) adedinin tespiti için sol taraftaki boşluğa yazılırlar. Temel rakamlar (soldan sağa sırasıyla 1'den 9'a kadar) şunlardır:

١ ٢ ٣ ٤ ٥ ٦ ٧ ٨ ٩

Ve bu temel rakamlardan her biri ikinci sıraya düştüklerinde onlar basamağı hükmünü alırlar. Öyle ki bir rakamı ikinci basamağa yazıldığında onluklar değerini alır, ١١ =11'de, ١٢ = 12'de olduğu gibi. Bu nedenle üçüncü basamağa düştüğünde yüzler değerini alır, (el ile yazılacak) =100 örneğindeki gibi. Dördüncü basamakta yer aldığında ise binler olur, (el ile yazılacak) =1000 sayısında olduğu gibi. Diğer yaprakların/sayfaların (*evrâk*) oluşturulması buna kıyas olunur.

§ 8.

Harf ve def'a (Muhasebe kaydındaki *harf* ve *def'a* başlıklı bölümler/fasıllar ve kısmî tutarlar):

Şayet bir başlığın, alt başlığın veya muhasebe tafsilatının olduğu yere (açıklayıcı) bir ifade getirilmesi gerekir de hat (kaligrafi) sanatı gereği onu uzatılmış çizgi ile yazmak münasib[40] düşmezse, o takdirde "*harf*" ve "*def'a*" (başlık olarak) çekilir (bu kelimeler başlık tarzında bir çizgi ile uzatılarak yazılır), ve söz konusu (açıklayıcı) ifade onun ardından yazılır. Ve "*harf*", "*def'a*"dan önce getirilir. "*Def'a*", "*harf*"ten sonra yazıldığı zaman, eğer "*def'a*"dan sonra bu konuda başka ayrıntı söz konusu olursa, "*harf*" tekrar yazılır. Yani böylece "*def'a*" "*harf*"ten önceye çekilmiş olur. Şayet "*def'a*"dan sonra bir diğer "*harf*"in yine öne çekilmesi söz konusu olursa şu şekilde yapılır:

[Sayfa 16]

Kararlaştırılmış (bütçede yer alan) ihracat (harcamalar, çıkarış/çıkışlar):

Tebrîz, sene Hânî 33 (M. 1334-5): 20.000 dinar.

Harf:

Hânî 34 senesi (M. 1335-6) bütçesine yapılmış bir öbek (*boluk/bölük*) gelir girişi: 25.000 dinar.

Def'a:

Akınlarda (veya arazi araştırmalarında) (*ilğâmişe*)[41] harcanan: 5.000 dinar.

Harf:

Devlet konseyinin / devletin zirvesinin (*cankgi*)[42] faaliyetleri gereği: 10.000 dinar.

Def'a:

Diğer harcamalar: 2.000 dinar.

Harf:

Akın (ya da arazi araştırmasından) sonraki esas (kararlaştırılmış) bütçe harcaması: 3.000 dinar.

---

[40] El yazmasında bu yanlıştır. [Göyünç, *münasib* değil, *namünasib* olması gerektiğini düşünmektedir.]

[41] İlgâmişî: "Action de faire une course, des recherches"", krş. P. De Courteille, *Dictionnaire Turc Oriental*, Paris 1870, s. 132. [İlğamişi/ilgamişi, Çağatay Türkçesi'nde "akın, yağma ve saldırı anlamına" gelmektedir. Ayrıca, "arazi araştırma ve kontrol faaliyeti"ne de ilgamişi denilmektedir. Kelime, "il" ve "gamişi" kelimelerinin birleştirilmesiyle oluşmuş olabilir.]

[42] [Moğolca bir kelime olan cankgi; camiü'l-hesab, defter-i ta'rîh, ta'rîhü'l-memalik ve defter-i cami gibi farklı adlandırmalara konu olan devlet gelir ve giderleri defterine, hükümdara arz edilmesi durumunda verilen isimdir.]

Def'a:

[Hânî] 33 senesinin M[uharrem ayı] başında 5.000 dinar.

Harf:

Kuralların (*kavaid*) beyanına dair.

Def'a:

Başlığın (*min hâ*), alt başlığın (*min zâlike*), merdiven basamağı şeklindeki muhasebe kaydının, bakiye ile ilavenin (*izafe*) ve iki kısmın toplamının (*cümletân*) beyanına dair.

Harf:

Başlığın, alt başlığın ve merdiven basamağı şeklindeki muhasebe usulünün (âmir-süreç şeklindeki kayıt sisteminin) beyanına dair.

Def'a:

§ 9.

Başlığın ve alt başlığın beyanına dair.

Başlık (*minhâ / min hâ*), (kelimenin ortasında bir çizgi halinde yapılmış) öyle bir uzatmadır ki, ana hesap maddelerinden/konularından (*ümmehât*) birinden sonra çekilir.[43] Bazısı ana konu cümlesindendir. Ana konulara göre her iki taraftan daha kısa (yazılmış) durumdadırlar ve büyük başlık (*minhâ-yı bozorg*) olarak okunurlar (değerlendirilirler).

[Sayfa 17]

Ve ondan (şube/dal niteliğinde) birbirine benzer/paralel iki konu (*karîne*) ortaya çıkar. Ondan bu şekilde bir şube/dal olarak her ne ayrılırsa ona "büyük alt başlık" (*min zâlike-yi bozorg*) denilir. Ve o alt başlıktan (*min zâlike*) tekrar ikinci bir ana başlık (*minhâ*) ortaya çıkar ve onun (şube/dal niteliğindeki) birbirine benzeyen paralel konularının ikiden fazla olması caiz olur. Ve onlar, konumlarına (tablodaki sıralarına) göre birbirlerinden farklılık gösterirler. Buna kıyas olunarak (başka birçok) ana başlık (*minhâ*) ve alt başlık (*min zâlike*) pekçok kez birbirinden doğup çıkarlar. Eğer başlık ve alt başlıktan biri sayfanın kenarına yazılırsa, o, "başlığın ayrıntısı" veya "alt başlığın ayrıntısı (*tafsîl*)" olarak adlandırılır/okunur. Şu şekilde:

(Esas bütçede yer alan, süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış ihracat (harcamalar/çıkışlar):

Bağdat'taki bina/inşaat/bayındırlık işleri, (nadasa bırakılmış) araziler,[44] refakatçi korumalık görevleri, ortaya çıkıp (sadır olup) gelen masraflar, ve emeklilik ödemeleri (*idrârât*) için: 50.000 dinar.

Başlık (Minhâ: Ondan, ondan çıkarılacak/düşülecek) – [Sayfa kenarı notu] Büyük başlık (*minhâ-yı bozorg*)*:*

[43] Krş. *RF*, v. 27a.

[44] [Nejat Göyünç, el-akr kelimesine Almanca tercümede bu karşılığı (Brachland) vermiş bulunmaktadır. Ancak kelimenin Arapça'dan geçmiş olduğu düşünülürse "hayvan kesimi" anlamına gelmesi ihtimali bulunmaktadır.]

İnşaat/bayındırlık işleri, refakatçi korumalık/muhafızlık görevi, ve ortaya çıkıp gelen masraflar için: 15.000 dinar.

Alt başlık (Min zâlike: Ondan, ondan çıkarılacak/düşülecek) – [Sayfa kenarı notu] Büyük alt başlık (*min zâlike-yi bozorg*)*:*

İnşaat/bayındırlık işleri, (nadasa bırakılmış) araziler ve refakatçi korumalık görevleri için: 10.000 dinar.

Başlık (Minhâ) – [Sayfa kenarı notu] İkinci asıl alt başlıktan geriye kalan meblağ:

İnşaat/bayındırlık işleri için: 5.000 dinar.

Alt başlık (Min zâlike) – [Sayfa kenarı notu] (Şube/dal niteliğindeki alt konulardan) İkinci alt konu (karîne):

2.000 dinar.

Başlık (Minhâ) – [Sayfa kenarı notu] İkinci alt başlığın (min zâlike-yi dovvom) alt konusu (karîne):

3.000 dinar.

Alt başlık (Min zâlike) – [Sayfa kenarı notu] İkinci ana başlığın alt konusu:

(Nadasa bırakılmış) araziler ve refakatçi korumalık görevleri için: 2.000 dinar.

Başlığın ayrıntısı (*tafsil-i minhâ*).

[Sayfa 18]

Başlık (Minhâ): (Nadasa bırakılmış) araziler için: 3.000 dinar – *Alt başlık (Min zâlike)*: Refakatçi korumalık görevleri ve İnşaat/bayındırlık işleri için: 7.000 dinar.

İhracat (harcamalar):

Büyük alt başlığın (birbirine paralel olarak ortaya çıkan şubelerinden) bir alt dal/konu (olarak);

Ortaya çıkıp gelen harcamalar: 5.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri (idrârât):

Büyük ana başlığın (birbirine paralel olarak ortaya çıkan şubelerinden) bir alt konu/dal olarak*;* 35.000 dinar.

Başlık[45] ve alt başlık konulmasının sebebi ve kalemler/kayıtlar arasında irtibat kurmanın faydası şudur ki, eğer bir kimse (kayıtlarda) karıştırma yapmak isterse, belirli birkaç yerde silme ve tashih vaki olacağı için bağlantı ortaya çıkar. Merdiven basamağı şeklindeki muhasebede kazıyıp silme ve düzeltmenin fazla mevcut olmamasının hilafına olarak (yapılmış olan karıştırma burada) o şekilde malum olur.

[45] Krş. *RF*, v. 28b.

Harf (bölüm, fasıl)

§ 10.

Merdiven basamağı şeklindeki muhasebenin açıklaması:

Sonraki kuşak muhasebecilerden bazıları tekrarları atmayı ve asıl maksud olan şeylerle yetinmeyi istedikleri için ana başlık ile alt başlığın biçimini değiştirdiler [*Minhâ* ve *min zâlike* ibarelerini terk ettiler] ve kısaltma yoluna giderek merdiven basamağı şeklindeki muhasebede olan [*minhâ* ve *min zâlike* şeklindeki] tekrarları terk etmeyi kararlaştırdılar. Bu sanatın yapısını denetimsel araştırma ve kısaltma üzerine kurmuş oldukları için, şimdi muhasebecilerin çoğu merdiven basamağı şeklindeki muhasebe usulü üzere kayıt tutmaktadırlar. Şöyle ki[46] (nümune/model niteliği taşıyan genel bakış ve değerlendirme örneği):

(Esas bütçede yer alıp miktar ve süre bakımından belirli olan, süreklilik ve belirsizlik göstermeyen) kararlaştırılmış harcamalar (ihrâcât-ı mukarreriyye):

Bağdat için: 50.000 dinar.

İnşaat/bayındırlık işleri için:

5.000 dinar.

[Sayfa 19]

(Nadasa bırakılmış) araziler ve refakatçi korumalık görevleri için:

3.000 dinar.

Refakatçi korumalık görevleri için:

2.000 dinar.

Harcamalar;

Ortaya çıkıp gelen: 5.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri:

35.000 dinar.

Def'a (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

Bakiye, ödeme fazlası (*fazile*), giriş/ilave (*izafe*) ile iki kısmın toplamına dair açıklama.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu / kısmî tutar):

§ 11.

Bakiye ve ödeme fazlasının (*fazile*) açıklaması:

Muamelenin muhasebesi yapılıp yazıldığında, alacak ve borç (giren ve çıkan) hanelerinin eşit olması durumundan uzak kalınmaz. [Almanca tercümede yer alıp da asıl metinde yer almayan ifade: Veya bir vergi toplayıcısının elindeki bir meblağ bakiyede kalır, yahut bir vergi toplayıcısı çok fazla ödeme

[46] [Farsça metinden hareketle "Şöyle ki" diye çevirdiğimiz ve lafzı itibariyle "bunun gereği olmak üzere" ya da "bunun gerektirdiği üzere" diye çevrilebilecek tabir (berîn/ber în mûceb/mûcib) Almanca tercümede "Musterübersicht" diye verilmiştir.]

alır.] (Ana meblağ ya da toplam matrahı ifade eden) "asıl" karşılaştırma yoluyla kontrol edildiğinde, (bunun bir sonucu olarak) "söz konusu masraf (*masraf-ı zâlike*)" lafzı başlık olarak çekilir ve ortaya çıkan son meblağ (*meblağ-ı bâriz*) hakkında "*tamamen*" (tamam olarak) kelimesi yazılır. Şöyle ki:

Asıl (ana meblağ):

İsfahan'ın Hânî 35 (M. 1336-37) senesi için Hâce Kıvamüddin'in uhdesine tevcih olunan vergi geliri; iyi para (birimi): 200.000 dinar.

Söz konusu masraf (Masraf-ı zâlike):

Nakit meblağ: 200.000 dinar. Tamamen.

[Sayfa 20]

Esas bütçede kararlaştırılmış olan:

Vilayet için: 100.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Ücretler/ulûfeler // Geçimlikler (*meâyiş*):

40.000 dinar // 10.000 dinar // 20.000 dinar.

Harcamalar // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

Sadır olup ortaya çıkan: 10.000 dinar // 20.000 dinar.

(Ek-özel bütçe ile yapılan, süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcamalar:

100.000 dinar.

Sarayın ihtiyaçları (mesâlih) // Bölüm/şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs. (*gerek-yarak*)[47]: 80.000 dinar // (İaşe bakımından) sıcak yemek memurları: 20.000 dinar.

Eğer (ana meblağ ya da toplam matrahı ifade eden) "asıl"ın karşılaştırma yoluyla kontrolü sonucunda bir şeyin vergi toplayıcısı (*âmil*) üzerinde kalmış bakiye olduğu ortaya çıkarsa, "ondan çıkarılıp harcanmış" (*vudi'a min zâlike*) diye (başlığı altında) kaydı yapılır. Bütün harcamalar yazıldıktan sonra, "ondan çıkarılıp harcanmış" (*vudi'a min zâlike*) kaydı, "asıl"la aynı genişlikte bir başlık olarak yazılır. Vergi toplayıcısının üzerinde kalmış olan bakiye de kayda geçirilir. Şöyle ki:

Asıl (ana meblağ):

İsfahan'ın Hânî 35 (M. 1336-37) senesi için Hâce Kıvamüddin'in uhdesine tevcih olunan geliri; iyi para: 200.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

[47] Beslenme ihtiyaçları hariç.

180.000 dinar.

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar:

100.000 dinar.

[Sayfa 21]

Emeklilik ödemeleri // Ulûfeler-ücretler // Geçimlikler (*meâyiş*):

40.000 dinar // 10.000 dinar // 20.000 dinar.

Harcamalar // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

Sadır olup ortaya çıkan: 10.000 dinar // 20.000 dinar.

(Ek-özel bütçe ile yapılan) mutlak/zorunlu harcamalar:

80.000 dinar.

Sarayın ihtiyaçları (mesâlih) // Bölüm/şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs.: 60.000 dinar // (İaşe bakımından) sıcak yemek memurları: 20.000 dinar.

Bakiye:

20.000 dinar.

Eğer bu bakiyeden ayrıca başka bir para masraflara giderse, o takdirde "ondan kaynaklanan" (*min zâlike*) ifadesi (başlığı, satır olarak) "bakiye" (başlığı) ile aynı genişlikte yazılır. Ve masraf olunan şey onun (o başlığın) altına bakiye genişliğinde "ondan çıkan" (*min zâlike*) ifadesiyle yazılır. O ifadeden sonra, kalan bakiye kaydedilir ve artık üzerine başka söz söylenmeyecek şekilde kesinleşmiş olan bakiye durumundaki meblağ yazılır. Şöyle ki:

Ondan çıkan (min zâlike):

Ödeme belgesi/fermanı ile yuvarlak toplam olarak (düzeltilip, denkleştirilip) kaydolunan: 10.000 dinar.

Geriye kalan bakiye / Bakiyeden geriye kalan (neddu'l-bâkî):

Bu noktada "ondan çıkan" (*min zâlike*) lafzı yerine "geriye kalan" (*en-neddu*) da yazılabilir: 10.000 dinar.

Eğer vergi toplayıcı fazladan bir vergi meblağına sahip olduysa "ondan çıkarılıp harcanmış" (*vudi'a min zâlike*) ifadesi yerine "gerçekleşmiş ödeme" (*sahha zâlike*) yazılır ve "bakiye" yerine "fazlalık" (*ez-ziyade*) başlığı çekilip o meblağ onun altına kaydedilir.

[Sayfa 22]

Asıl (ana meblağ):

İsfahan'ın Hânî 35 (M. 1336-37) senesi için Hâce Kıvamüddin'in uhdesine tevcih olunan geliri; iyi para: 200.000 dinar.

Gerçekleşmiş ödeme (*sahha zâlike*):

220.000 dinar.

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar:

100.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Ulûfeler-ücretler // Geçimlikler (*meâyiş*):

40.000 dinar // 10.000 dinar // 20.000 dinar.

Harcamalar // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

Sadır olup ortaya çıkan: 10.000 dinar // 20.000 dinar.

(Ek-özel bütçe ile yapılan) mutlak/zorunlu harcamalar:

120.000 dinar.

Sarayın ihtiyaçları (mesâlih) // Bölüm/şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs.: 100.000 dinar // (İaşe bakımından) sıcak yemek memurları: 20.000 dinar.

Fazlalık (ez-ziyade):

Fazlalık[48] meblağın ortaya çıkarılmasının yolu şöyledir: Toplanan (giren, alacak), harcanandan (çıkan. Borç) kesilip çıkarılır, ta ki o şey (aradaki fark) fazlalık olur. Bu meblağ fazlalık olduğu için onu kapatıp örten bir bedel söz konusu olur, (bu yüzden) "denkleştirilen meblağ" başlığı, satıra, "fazlalık" başlığının ölçüsüne göre çekilir. Şöyle ki:

[Sayfa 23]

Denkleştirilen meblağ:

Hânî 36 (M. 1337-8) senesi vergi gelirinden ödeme fermanı/belgesi ile yuvarlak toplam olarak kaydolunan: Tamamen.

Eğer nakitler ve taşınabilir mallar gibi iki farklı tür bir muhasebe işleminde bir araya gelirlerse ve o vergi muamelesinde bir türden biraz bakiye söz konusu olur, diğer türden ise fazlalık durumundaki birşeye sahip olunursa, bu durumda "kalan" (*bakî*/*bakiye*) yerine "kalan ve fazlalık (*el-bakiyyü ve'z-ziyade*)" başlığı çekilir. Fazlalık meblağın durumu belirlenirken bakiye cümlesinden olduğu kabul edilir ve bu kayıt iki şekilde yapılabilir. Şöyle ki:

[48] Krş. *RF*, v. 34a.

Asıl (ana meblağ):

İsfahan'ın Hânî 35 (M. 1336-37) senesi için Hâce Kıvamüddin'in uhdesine tevcih olunan geliri; iyi para: 200.000 dinar.

Tahıl: 20.000 *cerîb/cerip* (dönüm veya "130 yahut 216" litrelik hacim ölçüsü).[49]

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):[50]

Para: 220.000 dinar.

Tahıl: 5.000 *cerîb*.

(Asıl bütçede) kararlaştırılmış harcamalar (el-mukarrariye):

Para: 100.000 dinar.

Tahıl: 5.000 *cerîb*.

[Sayfa 24]

Emeklilik ödemeleri // Ulûfeler-ücretler // İhracat (*harcamalar*):

40.000 dinar // 10.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 10.000 dinar.

Geçimlikler (meâyiş) // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

20.000 dinar // 20.000 dinar, tahıl: 50.000 *cerîb.* [51]

(Ek-özel bütçe ile yapılan) mutlak/zorunlu harcamalar:

120.000 dinar.

Sarayın ihtiyaçları (mesâlih) // Bölüm/şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs.: 100.000 dinar // (İaşe bakımından) sıcak yemek memurları: 20.000 dinar.

Kalan ve fazlalık (*el-bakiyyü ve'z-ziyade*):

Bakiye: Tahıl: 15.000 *cerîb* // *Fazlalık:* 20.000 dinar.

---

[49] Krş. [Almanca tercüme] s. 104. [Cerîb, bir arazi ölçüsü olmanın yanı sıra aynı zamanda bir hububat hacim ölçüsüdür. Göyünç, bu çalışmasının "Yorum" kısmında cerîb kelimesinin anlamını sadece hububat hacim ölçüsü olarak göstermektedir. Fakat Almanca karşılık olarak "Morgen" kelimesini kullanmaktadır ki, bu kelime "25-34 ar arasında, bir çift hayvanla bir 'sabah'ta sürülebilecek büyüklükte arazi parçası" anlamını taşımaktadır (Bkz. . Y. Önen ve C. Z. Şanbey, "Morgen", *Almanca-Türkçe Sözlük,* Ankara: TDK, 1993). Burada cerîbin arazi ölçüsü değil de hacim ölçüsü olarak kullanılmış olması ihtimali daha büyük görünmektedir. Ancak, Zeki Velidi Togan'ın bir makalesinde "30 cerip mahsulü kavun" şeklinde bir ifade yer almaktadır ki, bu, cerîbin arazi ölçüsü olarak da kullanılmış olabileceğini göstermektedir. Bkz. "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* C. 15, 1953, s. 42, dn. 5.]

[50] El yazmasında "vudi'a min zâlike"den "5.000 cerîb"e kadar olan metin parçası "el-mukarrariye" üzerinden tekrarlanmıştır.

[51] [Almanca tercümede, orijinal metinde yanlış yazılmış olduğu, gerçekte 5.000 olduğu belirtiliyor.]

[Sayfa 25]

Ondan çıkan (*min zâlike*) // *Denkleştirilmiş meblağ:*

Fazlalığın karşılığı gelir 10.000 *cerîb*e 20.000 dinar, ölçü/oran (1 cerîbe) 2 dinar // Bakiyede anıldığı gibi arazinin tamamından elde edilen (hububat geliri).

Geriye kalan bakiye (neddu'l-bâkî):

5.000 cerîb.

Bakiyenin fazlalık durumundaki

meblağının yeni kayıt tarzı

şu şekilde de olabilir:

Kalan (bakiye)

ve fazlalık (*ziyade*):

Kalan (bakiye):

Hububat: 15.000 *cerîb*.

Fazlalık (ziyade):

Para: 20.000 dinar.

Bakiyeden düzeltilen/denkleştirilen (kapatılan hesap):

Fazlalık meblağ olarak 20.000 dinar, ölçü/oran (cerîb başına) 2 dinar olmak üzere 10.000 cerîb.

Geriye kalan bakiye (neddu'l-bâkî):

Tahıl: 5.000 cerîb.

Harf (bölüm, fasıl):

§ 12.

İlavenin (ekleme, giriş) ve iki bölümün birleştirilmesinin açıklaması:

[Sayfa 26]

Her ne zaman ki gelir ve giderler (alacak ve borç) hesaplanır, bakiye gösterilir ve ondan sonra başka bir para ilave bir gelir olarak işlem konusu yapılırsa, o meblağ "O meblağa eklendi" (*uzîfe ilâ zâlike*) lafzıyla (satıra) bakiye ölçüsünde/genişliğinde yazılır. Ve her iki meblağ birbirine eklenir (alta alta yazılır), bunun ardından da ikisinin toplamı (birleştirilmiş hali, *el-cümletân*) aynı genişlikte kaydedilir. Her iki meblağdan hasıl olmuş bulunan miktar da onun altına yazılır. Bakiyede yapılan bu işlem, gelirde/alacakta yapılana göre daha uygun bir muhasebe usulüdür. Şöyle ki:

Asıl (ana meblağ):

İsfahan'ın Hânî 35 (M. 1336-37) senesi için Hâce Kıvamüddin'in uhdesine tevcih olunan geliri; iyi para: 200.000 dinar.

Tahıl: 20.000 cerîb.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

180.000 dinar.

(Asıl bütçede) kararlaştırılmış harcamalar:

100.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Ulûfeler-ücretler // Geçimlikler (*meâyiş*):

40.000 dinar // 10.000 dinar // 20.000 dinar.

Harcamalar // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

Sadır olup ortaya çıkan: 10.000 dinar // 20.000 dinar.

(Ek-özel bütçe ile yapılan) mutlak/zorunlu harcamalar:

80.000 dinar.

Sarayın ihtiyaçları (mesâlih) // Bölüm/şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs.: 60.000 dinar // (İaşe bakımından) sıcak yemek memurları: 20.000 dinar.

[Sayfa 27]

Kalan (bakiye):

20.000 dinar.

Ona eklenen:[52]

(Asıl bütçede) kararlaştırılmış harcamalardaki fazlalaştırma olan bu meblağ bu sene harcanmadı: 10.000 dinar.

Ulûfeler-ücretler // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

3.333 dinar // 6.666 dinar.

İki kısmın toplamı (el-cümletân):

30.000 dinar.

Şayet bu işlem tekrarlanmış olursa, ikinci defada, "meblağa eklendi" (*uzîfe ilâ zâlike*) ifadesi yerine "ona ilhak edilip katılan" (*ulhika ilâ zâlike*) ifadesi, "iki kısmın toplamı/birleşmişi (*cümletân*)" ifadesi yerine de "meblağın toplamı (*fe-zâlike'l-mecmu'*)" ifadesi yazılır. Ancak bu sanatta, ayrıntıya girip lafı uzatmaktan ve tekrara düşmekten kaçınmak gerekir. Şu şekilde:

Ona ilhak edilip katılan:

[52] El yazmasında, yazılması beklenen "Uzîfe ilâ zâlike" (Ona eklendi) ifadesi yerine "el-İzâfe ilâ zâlike" (Ona eklenen) yer almaktadır.

Fazla vergi tutarından vergi toplayıcısı tarafından kabul edilen: 20.000 dinar.

Meblağın toplamı (fe-zâlike'l-mecmu'):

50.000 dinar.[53]

Şayet muhasebe işlemi haşiv (gereksiz tekrar) olarak gerçekleşirse ve bu (haşiv), gelirde/alacakta söz konusu olursa, "meblağa eklendi" (*uzîfe ilâ zâlike*) ifadesi yerine "ve ona katılan (ve *ileyhâ*)" ve , "ikisinin toplamı/birleşmişi (*cümletân*)" ifadesi yerine de "yekün meblağ (*fe-zâlike be-ân yekün*)" ifadesi yazılır. [Şöyle ki:]

Asıl:

İsfahan'ın vergi geliri: 200.000 dinar.[54] Vergi toplayıcısı tarafından kabul edilen fazla vergi tutarından "ona katılan" (*ve ileyhâ*): 20.000 dinar. "Yekün meblağ" (*fe-zâlike bi-ân yekün*): 220.000 dinar.

[Sayfa 28]

§ 13.

Harf (bölüm, fasıl):

"*Haşiv* ve *bâriz*"in açıklaması:

Haşiv, bu sanat erbabının terminolojisinde, bir açıklama (*hikâyet*) eşliğinde kayda geçmiş, kendi başına (*bizzat*) maksud olmayan meblağdır (açıklaması eşliğinde bir anlam taşır). Açıklamasının (*hikâyet*) yeri, sayfanın sağ tarafının altıda dörtlük (üçte ikilik) kısmıdır. *Bâriz* (açık, belirgin) ise, (*haşiv*den farklı olarak) kendi başına maksud olan meblağdır. Açıklamasının (*hikâyet*) yeri de, sayfanın sol tarafının altıda ikilik (üçte birlik) kısmıdır. *Haşiv* olarak kayda geçen bir meblağ eğer hiç *bâriz* meblağ içermezse ona *haşv-i mutlak* denilir. Ve eğer onun bir kısmı *bâriz* olursa, o takdirde ona *haşv-i bâriz* adı verilir. *Bâriz*, *haşv*in bir bölümü olduğu zaman, *haşiv*de ortaya çıkan toplamdan bir şey indirime gitmiş olur, ona "indirilen/düşülen" (*mevzu'*) denilir. Ve o (meblağ), ya "ondan olan / ondan gelen" (*minhâ*) ya da "sonrası" *(ba'dü*) lafzıyla indirilip düşülür. Ve bundan sonra, "indirilen/düşülen" (*mevzu'/movzu'*)[55] meblağ, *haşv*e, şayet "ondan olan / ondan gelen" (*minhâ*) lafzıyla düşürülmüşse "ondan sonraki kalan" (*bakiye ba'dehû*) (…) lafzıyla, (yok eğer) "sonrası/sonra" *(ba'dü*) lafzıyla düşürülmüş olursa da "kalan" (*bakiye*) lafzıyla yazılır. Ve "indirilen/düşülen"in (*mevzu'/movzu'*) "ondan gelen" (*minhâ*) lafzıyla düşürüldüğü yerlerde meblağın açıklaması (*hikâyet*) öne çıkarılır. Şayet "sonrası" *(ba'dü*) lafzıyla düşürülmüş olursa bunun aksine olarak şu şekilde olur: "Ondan sonraki kalan" (*bakiye ba'dehû*) ve *bâriz* meblağ, "indirilen/düşülen" (*mevzu'/movzu'*) meblağın kendi yerinde tafsilatıyla birlikte yazılır. Şöyle ki:

[Sayfa 29]

Mutlak (ek bütçe ile izin verilmiş harcama):

Tebrîz'in vergi gelirinden, elçiler adına kiralanan atların ödemesi için

50 baş/adet (at) her biri // 50 dinara / 2.500 dinar // "ondan olan/gelen" (*minhâ*)

Haşv-i mutlak (açıklamalı meblağ) // *haşv-i bâriz* (bir kısmı açıklamasız meblağ)

Sadır olup ortaya çıkan harcamaların toplamından, 500 dinar, "ondan sonraki kalan" (bakiye] *ba'dehû*)

---

[53] [Göyünç'ün Almanca tercümesindeki Farsça metinde yer almıyor, mütercim tarafından köşeli parantez içinde eklenmiş durumda.]
[54] [Almanca tercümede sehven 20.000 yazılmış.]
[55] El yazmasında yanlışlıkla *movzu'* yerine *movze'* yazılmıştır.

“İndirilen/düşülen” (*mevzu’/movzu’*)

20.000 dinar “sonrası” *(ba’d*), 1.000 dinar ek vergiden (*min hârici’l-mâl*), kalan 1.000 dinar.

İşlem/ciro vergisi (el-kebîr) // Ek vergi / Hükümdarlık getirisi (el-hazret / huzur hakkı) // Ayrı (müstakil) vergi gelirleri:

250 dinar // 200 dinar // 250 dinar // 300 dinar.

Eğer meblağın kendisi tafsilat içeriyorsa ve kaydedilmek istenilirse, o ayrıntı yazılır. Eğer kısa olursa öylece haşvin bulunduğu yere, haşiv meblağının altına, sol tarafa, bütün ayrıntısıyla kaydedilir. Şöyle ki:

Mutlak (ek bütçe ile izin verilmiş harcama):

Tebrîz’in vergi gelirinden, kiralanan atların ödemesi için (ki sebebi şudur:)

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Def’a (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

Elçiler adına // Protokol görevlileri ve özel ulak/kuryeler adına:

40 tane (at) / 10 tane (at)

[Sayfa 30]

Emîrler (umera) // Maiyet görevlileri (novkeriye) // Protokol görevlileri // Özel ulaklar:

5 tane (at) // 35 tane (at) // 7 tane (at) // 3 tane (at)

250 dinar // 1750 dinar // 350 dinar // 150 dinar

§ 14.

Harf (bölüm, fasıl):

Vergi tahsilinde vâki olan farklı vergi türleri üzerindeki tasarruf keyfiyetinin açıklanmasına dair:

Üç kısım üzeredir. İlk kısım şudur: Bir tür, diğer bir tür ile takas edilir. Bu takas eğer iki nakit arasında olursa buna “para (altın, gümüş vs.) bozdurma” (*musarafe*) denilir. İki emtia arasında olursa değiştirme (*tebdîl*) adı verilir. Bir nakit ile bir emtia bir araya gelirse parasal değer takdiri (*tes’îr*) söz konusu olur. İkinci kısma gelince, onda, emtianın vergi olarak toplanması sırasında bir durum söz konusu olur, şöyle ki, o emtianın bir kısmında tahsilat sırasında erime (*sovğ*) veya kesme (*kat*’) gibi bir işlem meydana gelir. Üçüncü kısım da yine toplanan verginin bir kısmının tahsilat aşamasında satılmasıyla ortaya çıkar ve ona “satılan/satılmış” (*mebî*’) denilir. Ya da toplanan vergi üzerinde (bir kısmının) tahsilat sırasında birşey satın alınması için kullanımı durumu ortaya çıkar ve buna “satın alma” (*ibtiya*’) adı verilir. Bu sanatta düstur şudur: Vergi toplamada çeşitli türler söz konusu olursa ve bunlarla ilgili işlem yapılmak istenirse, toplanan vergiyi ifade eden ana başlığın sayfadaki genişliği ölçü alınarak “ondan ortaya çıkan” (*sâra min zâlike*) ya da “amelden/işlemden ortaya çıkan” (*isti‘mal zâlike*) başlığı çekilir. Kendisi üzerinde (değer takdiri suretiyle) tasarrufta bulunulan türe gelince, o, “ondan ortaya çıkan” (*sâra min zâlike*) ve “amelden/işlemden/kullanımdan ortaya çıkan” (*isti’mal zâlike*) başlıklarının altına, “*bâriz*” diye adlandırılan hesap bakiyesinin bulunduğu yere yazılır.

[Sayfa 31]

Bu türün hesaptaki karşılığı/bedeli olarak ortaya çıkan şey, "*haşiv*" diye adlandırılan hesap bakiyesine (katılıp) yazılır. Nihai bilançoda (*karâr*) ise ilk türün miktarı/tutarı, ikinci türe tebdil edilmiş olan şeyin dışında tutularak "*bâriz*" diye adlandırılan hesap bakiyesine kaydedilir. Ana meblağda (*asıl*) bulunan şey ya da birinci türün hesaptaki karşılığı/bedeli olarak ortaya çıkan şey durumundaki ikinci türün miktarı/tutarı ise "ilave" (*izafe*) gösterilir ve "*haşiv*" diye adlandırılan hesap bakiyesiyle birlikte yazılır. Bu (sayısı üçü bulan) kısımların ana meblağı (*asıl*) şu şekilde yazılır:

"Para bozdurma"nın (musarafe) misali:

Toplanan:

Hâce Şerafeddin Abdal vasıtasıyla, sarraf, İsfahan'ın nakit vergilerini toplama görevinde.

İki grup:

Altın // Kaliteli gümüş:

100 miskal[56] // 1.000 miskal.

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

100 miskal altının 1 miskali 4 dinardan olmak üzere bozdurulması

Gümüş olarak 400 dinar.

Karâr (nihai bilanço):

İki sınıf nakit.

[Sayfa 32]

Altın // Gümüş // Para (altın, gümüş vs.) bozdurmadan (kaynaklanan):

*Asıl*dan (ana meblağdan) 200 miskal: 100 miskal // *Asıl*dan 1.000 dinar // *Asıl*ın kalanı (*tetimme*) olarak 600 dinar.

Para bozdurmadan (dolayı) 200 miskal (altın).

Tebdîlin misali:

Toplanan:

Köy muhtarı İzzeddin vasıtasıyla, sarraf, Tebriz'in arazi ürünlerinin gelirinden

İki grup:

Buğday // Arpa:

50 *cerîb* // 200 cerîb.

---

[56] Bir miskal, İran'da 1330'larda yaklaşık 4,3 gram geliyordu. Krş. Walther Hinz, "Islamische Masse und Gewichte, umgerechnet in das metrische System", *Handbuch der Orientalistik*, nşr. Bertold Spuler, Ek Cilt I, Leiden 1955, s. 6. [Hinz'in bu çalışması kitap olarak da basılmıştır. Bkz. Walther Hinz, *Islamische Masse und Gewichte*, Leiden/Köln: Brill, 1955. Türkçe çevirisi için bkz. *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, çev. Acar Sevim, İstanbul: Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Y., 1990. Göyünç bu dipnotta sadece "Islamische Masse und Gewichte" ifadesine yer verdiği için, makale şeklindeki yayına mı yoksa kitaba mı atıfta bulunduğu anlaşılmıyor. Ancak, tezinin yorum bölümünde Hinz'in çalışmasının künyesini makale olarak vermektedir.]

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

100 cerîb arpanın tebdîlinde

Buğday: 50 cerîb.

Karâr (nihai bilanço):

İki sınıf tahıl.

Buğday // Arpa:

100 cerîb (buğday); sonra, *tebdîl* edilen 50 cerîbin düşülmesinin ardından *asıl*da (ana meblağda) kalan: 50 cerîb // Asıldaki (ana meblağdaki): 200 cerîb (arpa); *Tebdîl*den sonra: 100 cerîb.

[Sayfa 33]

Parasal değer takdirinin (tes'îr[57]) misali:

Toplanan:

Köy muhtarı Hâmid vasıtasıyla bağların ürünlerinin gelirinden

Üzüm // Elma // Kayısı:

5.000 menn (4.165 kg)[58] // 1.000 menn (833 kg) // 4.000 menn 3.332 kg.)

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

Parasal değer takdirinden (*tes'îr*) 120 dinar "iyi para".

Meyve, (aşağıda) zikrolunan

Üzüm // Elma:

100 menn için 2 dinar olmak üzere yekün 100 dinar // 100 menn için 2 dinar olmak üzere yekün 20 dinar

Karâr (nihai bilanço):

İyi para: 120 (dinar).

Parasal değer takdiriyle oluşan kayısı bakiyesi 4000 (menn)

Asıldan (ana meblağdan)

[Erime (sovğ) şeklindeki işlemin örneği]

Toplanan:[59]

Sarraf Hâce Şems vasıtasıyla

İki sınıf madenî para

[57] Krş. *SN*, v. 45a.
[58] Krş. Hinz, "Islamische Masse und Gewichte", s. 18.
[59] Krş. *SN*, v. 42b.

[Sayfa 34]

Altın // Gümüş:

100 miskal // 1.000 dinar.

"Amelden/işlemden ortaya çıkan" (*isti'mal zâlike)*:

Hazinedar Süleyman'ın mühürlü yüzük elde etmek için kuyumculukta (*sovğ*)

50 adet, iki sınıf madenî para.

Altın // Gümüş:

50 miskal // 50 dinar.

İhtiyaç:

Ateşin hakkıyla (alaşım firesiyle) birlikte, (aşağıda) zikrolunduğu gibi

Altın // Gümüş // Ücretler:

Her biri 1 miskal, (toplam) 50 miskal // Odun kömürü ve gayrisi için her bir mühürlü yüzük başına 1/3 (dinar), (toplam) 16 2/3 (dinar) // Kuyumcu için adet başına 2/3 (dinar) olmak üzere (toplam) 33 1/3 (dinar).

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harf:

İmalatta 45 miskal // Alaşım firesi 5 miskal.

Karar (nihai bilanço):

İki sınıf madenî para.

Altın // Gümüş:

100 miskal, sonra 50 miskal, 50 miskali imalatta (kullanılan) // 950 dinar, [ilave olarak] 50 adet altın mühürlü yüzük.

[Sayfa 35]

Kesmenin (kat') misali:

Toplanan:[60]

Hazinedar Sadruddin Muhammed vasıtasıyla 500 dinar

İyi para

Esvab: 3 sınıf

7 takım

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) // Yünlü:

2 takım / 3 takım / 2 takım.

Böylesi malzemeler, (aşağıda) zikrolunan gibi:

[60] Krş. *SN*, v. 43b-44a.

(Keten veya pamuk) bez (*kirbas*), kırmızı // İnce kenevir sicim, kınnap (*kınab*) / şal (eşarp/atkı kumaşı):

50 arşın (*zira'*), 100 arşın, 50 arşın.

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

Terlik [takke, başlık, astarsız manto, ferace] ve tekle/tekele [yelek, kaftan] kumaşı kesiminde: İyi parayla 20 adet[61],

Terzinin ücreti, ibrişimin ve diğer malzemenin bedeli 6 dinar,

Adedi bir dinar,

Esvab, 3 sınıf,

6 takım.

[Sayfa 36]

Dokuma // Yünlü // Kemha (ipek kumaş):

Tekle/tekele [yelek, kaftan] kumaşı // İki takım // Terlik [takke, başlık, astarsız manto, ferace] kumaşı.

2 takım // Terlik, tekle/tekele // 2 takım.

// 1; 1 // Zikri geçtiği gibi.

Diğer emtia/malzeme (ecnâs):

(Keten veya pamuk) bez (kirbas) // İnce kenevir sicim, kınnap (kınab) // şal (eşarp/atkı kumaşı):

Kırmızı, her biri için 3'er arşın (zira') olmak üzere 9 adet terlik [takke, başlık, astarsız manto, ferace] astarı için, (toplam) 27 arşın // Her biri için 3'er arşın (zira') olmak üzere 14 adet tekle/tekele [yelek, kaftan] astarı için, (toplam) 42 arşın // Kemer kumaşı, her biri için bir arşın, (toplam) 6 arşın.

Karâr (nihai bilanço):

İyi para

Emtia/materyal (*ecnâs*), zikrolunduğu gibi, 400 [dinar][62]

(Keten veya pamuk) bez (kirbas) // İnce kenevir sicim, kınnap (kınab) // şal (eşarp/atkı kumaşı):

Kırmızı: 23 arşın // 58 arşın // 14 arşın.

Esvab: İki sınıf

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harf:

"Kesim"den (*kat'*) biçilip dikilen (*mehît*): 6 adet, 3 adet terlik, 3 adet tekle/tekele // Ana maldan (*asıl*) kesilip biçilmeyen: İpekli kumaş.

[Sayfa 37]

Yünlü // Kemha (ipek kumaş) // Dokuma:

2 (takım) / 2 (takım) / 2 (takım).

---

[61] [Farsça metinde mevcut olan 20 adet kaydı Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[62] [Almanca tercümede "4 [94] Dinar" ifadesi yer almamaktadır.]

Satılan/satılmışın (mebî') misali:

Bölüm-şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Hâce Fahreddin Paşa'ya, iyi para: 1.000 dinar.

Elbise: 100 takım.

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) // Tafta:

50 takım // 20 takım /30 takım; yani tek takımda

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

Yani satılandan 200 dinar iyi para (birimi), oran/ölçü 1 kemha takım için 10 dinar

20 takım.

Karar (nihai bilanço):

İyi para: 1.200 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harf:

Ana meblağ (asıl): 1.000 dinar // Satılan (kazanç): 200 dinar.

Dokuma // Tafta:

50 takım // 30 takım.

Satın almanın (ibtiya') misali:

[Sayfa 38]

Bölüm-şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Sadr Hâce Cemaleddin'e, iyi para: 500 dinar

Elbise: 50 takım.

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) / Yünlü / Müslin:

20 takım // 10 takım // 20 takım // Satın alma suretiyle 5 takım.

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

5 takım müslinin satın alınmasında oran/ölçü bir takım için 50 dinar

(Toplam) 250 dinar.

Karâr (nihai bilanço):

İyi para (birimi): 250 (dinar)

Elbise (*esvab*): 55 takım.

Dokuma // Kemha // Yünlü // Müslin:

20 takım // 10 takım // 20 takım // Satın alma suretiyle 5 takım.

Eğer işlem ilk defada tamam olursa ve onun ardından nihai bilanço (*karâr*) gelirse, diğer bir kayıt işlemine ihtiyaç duyulur. Bu durumda *karâr* (nihai bilanço) ifadesi yerine *istikrâr* (mizan, ara bilanço) ifadesi yazılır. İkinci işlem tamamlandıktan sonra *karâr* başlığı çekilir. Şöyle ki:

[Sayfa 39]

Bölüm-şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye (tahvîl):

Sadr Hâce Cemaleddin'e, iyi para: 500 dinar

Elbise: 50 takım.

Ondan ortaya çıkan (*sâra min zâlike*):

5 takım müslin alımında oran/ölçü bir takım için 50 dinar, (toplam) 250 dinar.

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) // Yünlü / Müslin:

20 takım // 10 takım / 20 takım // Satın alma suretiyle 5 takım.

Ondan (min zâlike):

Satım yoluyla: 500 dinar, iyi para (birimi), 19 takım elbise (*esvab*)

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) // Yünlü / Müslin:

Bir takımı 30 dinara 10 takım için 300 dinar // Bir takımı 20 dinara 5 takım için 100 dinar // Bir takımı 25 dinara 4 takım için 100 dinar.

Karâr (nihai bilanço):

İyi para (birimi): 750 (dinar).

[Sayfa 40]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harf:

Ana meblağ (asıl): 250 dinar // Satım (kazancı): 500 dinar.

Dokuma // Kemha (ipek kumaş) // Yünlü / Müslin:

10 takım // 5 takım // 16 takım // 5 takım.

Bu kurallar malum olduktan sonra bilinmelidir ki, herhangi bir türün diğer bir türe olan önceliği, o türün ziyneti ve daha iyi/güzel/seçkin olması hasebiyledir. Bu yüzden eğer bir listede/çizelgede (bilanço dökümünde) Mushaf, kitap, şahıs, (değerli taşlar gibi) kıymetli ve süslü şeyler ve başka emtia yer alırsa, Mushaf kitaptan, şahıstan ve kıymetli emtiadan, değerli ve süslü emtia da diğer emtiadan önce gelir. Bu karşılaştırmaya riayet etmek gerekir.

§ 15.

İkinci Ana Başlık (Makale-i dovvom):

Bazı hususların beyan ve açıklaması:

Devlet idaresi (ve kamu maliyesi) defterlerinin tanımı ve tasviri, hükümlerin *Ruznamçe* defterindeki (günlük/yevmî defter, yevmiye defteri) düzeninin kuralları, söz konusu hükümlerin/kayıtların *Ruznamçe*'den diğer defterlere ve o defterlerden de *Câmiü'l-hesab*'a (devlet gelir ve giderleri defteri, toplam bütçe defteri, yıllık kesin hesap) nakli. Bu sanatın (defterdarlığın, devlet muhasebesinin) en

şerefli işlevi, devlet gelirlerinin muhafazasını ve akışının zapta geçirilmesini sağlamasıdır. Şüphe yok ki, her ne olursa olsun onu şerefi/değeri/önceliği icabına göre muhafaza ve koruma, onun evlâ (daha üstün ve iyi) olup olmadığı hususuyla ilgilidir.

[Sayfa 41]

Şayet bir kimse Büyük Divan'ın gelirlerinin kaydını tutabiliyorsa, bu durumda izlemesi gereken yol, vilayetlerin muhasebe kayıtlarıyla meşgul olmamasıdır. Ve eğer vilayetlerin muhasebe kayıtlarını tutabiliyorsa, o takdirde pazar/satış/gümrük vergilerinin mahsulüyle bile uğraşmamalıdır. Onun bu konuma yerleştirilmesinin nedeni, o şeyin öncelikli/değerli (*eşref*) olduğunun bilinmesinin Büyük Divan'ın muhasebesinin yapılış tarzına bağlı olmasıdır. Değerli/öncelikli olan şeylerden elde edilmesi, her ne kadar ihtiyaç konumunda olmasalar da, kolaylık/refah sağlayıcı olabilir. Resmî kayıtların tutulmasında bunun gereği gözetilir.

Ruznamçe (günlük/yevmî defter, yevmiye defteri):

O, bir defterden ibarettir ki, gün be gün sadır olan Divan hükümleri (kararname ve talimatları) ile resmî belgeler konu ve bölüm tertibine/düzenine riayeti kaale almayan[63] bir usule göre ona yazılır. Ve buradan, ileride sözü edilecek[64] olan bir tertip üzere *Avârece/avârice* defterine (tefrik/ayırma defteri, kasa durum defteri, devletin vilayetler itibariyle büyük defteri) aktarılırlar. *Ruznamçe* defteri yaprağında Hânî yıl belirtilir ve (sayfa kenarı ya da altında yer alan) açıklama[65] ile Hicrî yıl ve ay gösterilir. *Ruznamçe*'nin ilk başlangıcı Nevruz gününün (21 Mart) başıdır. Onun sureti/kopyası şöyle olur:

[Sayfa 42]

§ 16.

Ruznamçe:

Allahu Teala'nın ismi ile ve hüsn-ü tevfîki ile bir araya getirilip tertip olunmuştur ve Yüce Divan'dan –Allahu Teala onu yüceltsin– 37 Hânî (M. 1338-39) yılında Celâlî devrinin Nevruz günü başlangıcından itibaren korunmuş memleketlerde sadır olmuş bulunan hükümleri içermektedir. Yüce emirleri üzerine –nüfuzları daim olsun– 738 (Hicrî) senesinin 28 Şaban (21 Mart 1338) Perşembe günü yazımına başlandı. Elhamdülillah, çok şükür!

Ruznamçe, beratların ve hükümlerin suretlerinin/kopyalarının kendisine kaydedildiği bir defterden ibarettir. Divan'dan sadır olan bu berat ve hükümler ya (genel/esas bütçede yer alıp önceden) kararlaştırılmış/belirli harcamalar (*ihracat-ı mukarrerî*) kategorisinde (*bâb*) ya da (ek/özel bütçe ile yapılan) mutlak/kayıtsız-şartsız (süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan, süreklilik ve belirsizlik gösteren) para aktarımları (*havâlat-ı ıtlakî*) kategorisinde yer alır.

[Sayfa 43]

(Miktarı ve zamanı belli olan, genel/esas bütçede yer verilip önceden) kararlaştırılmış/belirli harcamalar (*ihracat-ı mukarrerî*) kategorisinde olan şeyler ya imzalanmak suretiyle yazılmış hüküm olan "kararlaştırılmış/belirli harcamalar (*ihracat-ı mukarrerî*)"dır, ya bir vilayetten diğer vilayete aktarılan türdendir, ya da "yeni ortaya çıkıp" da o yıl içinde tayin ve tespit edilip kararlaştırılmış (*muayyen*) hale gelen (ve asıl/esas bütçeye dâhil edilen) harcamalardır.

---

[63] El yazmasında ["bî" yerine] yanlışlıkla "nî" yazılmıştır.
[64] El yazmasında ["zikr" (anma, sözünü etme) yerine yanlışlıkla] "dikr" yazılmıştır.
[65] El yazmasında [noktasız "ha" yerine noktalı "ha" ile] yanlış olarak "haşiye" yazılmıştır.

(Ek/özel bütçe ile yapılan) mutlak/kayıtsız-şartsız (süre ve miktar bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) para aktarımları (*havâlat-ı ıtlakî*) kategorisinde olanlar ise, hükümdarın ve hanedanın harcamaları, araştırma, tespit ve bildirimlerden doğan haklar (*hakk-ı takrîrât*) veya ücretler gibi şeylerdir yahut gerekli muhasebe denkleştirmesi (‘*ivaz-ı vacibat*), ikta/tımar temliki (*suyurgal/soyurğal*) gibi o yıl ortaya çıkan para aktarımları türünden bir şey olurlar. Şöyle ki, (bu örneklerin) her biri Bağdat’ın *Avârece/avârice* defterinde gösterilmektedir, söz konusu kural/standart/ölçüt oradan anlaşılabilir.

Şaban (ayı):

Muazzam, mübarek (ay), sene 783,[66] onun 28’inci Perşembe günü.

Emeklilik ödemeleri (idrârât):

Bağdat’ın ve diğerlerinin (diğer şehirlerin) vergi gelirinden Büyük Şeyh (eş-Şeyhü’l-azam[67]) Celaleddin Abdülgaffar için altın mühür hükmüyle hukukî geçerlilik kazanarak kararlaştırılmış (esas bütçeye dahil edilmiş) olup denkleştirilen ve hesaba geçirilen: 3.000 dinar.[68]

[Kenar şerhi/notu:] Diğer “kararlaştırılmış” (esas bütçede yer verilmiş) harcamalar aynı şekilde hukukî geçerlilik kazanmıştır.

Ruznamçe’deki Hânî tarihi 37 senesi,

Cuma (günü),

Onun (Şaban ayının) 29’u (22 Mart 1338).

[Sayfa 44]

Nakil:

Şeyh Şerefüddîn’in emekliliği için altın mühür hükmü ile (karara bağlanıp) 37 Hânî (1338-39) senenin başından (itibaren olmak üzere) Basra’dan Bağdat’a yönelik yazılmış olan: İyi para (birimi). [Meblağ yazılmamış].

Emeklilik ödemesi:

Mevlana İzzüddîn-i İsfehanî’nin emekliliği için “yeni ortaya çıkan” türden olup 37 Hânî (1338-39) senenin başından (itibaren olmak üzere) kararlaştırılmış (esas bütçeye alınmış) olan: 240 dinar,

Altın mühür hükmü gereğince, iyi para (birimi).

Ay:

Mübarek Ramazan (ayı), sene 738 (M. 1338),

Ruznamçe defterinde (tarih) 37 Hânî (M. 1338),

Cumartesi,[69]

---

[66] Tarih 28 Şaban 738 [783 değil] olmaktadır, yani 21 Mart 1338; bununla birlikte 21 Mart 1338, haftanın Cumartesi gününe karşılık gelmektedir.
[67] [Almanca tercümede yer alan Farsça metinde şeyh kelimesi yer almamaktadır.]
[68] Bir dinar (gümüş) 1340’larda yaklaşık 2 altın marktı/paraydı. Krş. W. Hinz, “Das Rechnungswesen …”, s. 132, dn. 4.
[69] Gerçekte Pazartesi.

Onun (ayın) 1'i (23 Mart 1338).

Ödeme (nedeni):

Devlet hazinesinin maslahatı, ihtiyaçları ve işleri ile saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.'si (*gerek-yarak*) için altın mühür hükmü ile (kararlaştırılmış olup) 37 Hânî (1338) senesinde gereken; iyi paradan: 110.000 dinar.

Devlet hazinesi // Saray harcamaları (gerek-yarak):

80.000 dinar // 30.000 dinar.

Ödeme:

Bağdat'ın 37 Hânî (1338) senesi vergi tahsilatından, tamamen.

[Sayfa 45]

Ödeme (nedeni):

[Azametli/kudretli ve adil nevvabın/nüvvabın/naibin][70] araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı −adil hükümranlığı büyüyüp çoğalsın−, 37 Hânî senesi (1338) için gereken; altın mühür hükmüyle hükümdar tarafından[71] (karar bağlanmıştır); iyi para (birimi): 35.000 dinar.

Ödeme:

Bağdat'ın 37 Hânî senesi (1338) vergi gelirinden; tamamen.

Ulûfe/ücret/maaş (mersûm):

Büyük (el-muazzam) emîrlerden (ümera)[72] Toktemür için altın mühür hükmü ile (kararlaştırılmış olup) 37 Hânî (1338) senesinde gereken; iyi para (birimi): 5.000 dinar.

Ödeme:

Bağdat'ın[73] 37 Hânî senesi (1338-39) vergi gelirinden; tamamen.

İkta/tımar temliki (*suyurgal/soyurğal*):

Melikü'l-ümera Hüseyin Beğ için altın mühür hükmü ile (kararlaştırılmış); iyi para (birimi): 1.000 dinar.

Ödeme:

Bağdat'ın 37 Hânî senesi (1338-39) vergi gelirinden.

Ulûfe/ücret/maaş (mersûm):

Saray muhafızlarının başı (*cândâr*) Hasan Şeyh için altın mühür hükmü ile (kararlaştırılmış olup) 36 Hânî (1337-38) senesi için gereken (*vacip*); Bağdat'a raci olan muhasebe denkleştirmesiyle; 737 senesinin Cemaziyelevvel'nin 2'nci günü (7 Aralık 1337) altın mühür hükmüyle (ek bütçe kapsamında

[70] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 91/75. [Nevvab/nüvvab, naib/vekil gibi, şehzade anlamına da gelmektedir.]
[71] "Hükümdar tarafından/eliyle" tabiri "V" şeklindeki mühürle ifade edilir, bununla ilgili olarak şu kaynağa bakılabilir: W. Barthold ve W. Hinz, "Die persische Inschrift an der Mauer der Manūcehr-Moschee zu Ani", *ZDMG [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft]*, Band/Cilt: 101 (1951), s. 244, dn. 5.
[72] [Almanca tercümede "emîrül'l-ümera" tabiri yer almakla birlikte ona eklenmiş olan Farsça metinde "emîr" kelimesi yer almamaktadır.]
[73] El yazmasında Bağdat kelimesinden önce yanlışlıkla "el-Hâniye" yazılmış bulunmaktadır.

olan, önceden belirlenmemiş) mutlak/ıtlakî/kayıtsız-şartsız bir gider olarak kararlaştırıldı; iyi para (birimi): 1.000 dinar.

Ödeme:

Bağdat'ın 37 Hânî senesi (1338-39) vergi tahsilatından, tamamen[74].

[Sayfa 46]

§ 17.

Avârice/avârece (tefrik/ayırma defteri, kasa durum defteri, devletin vilayetler itibariyle büyük defteri):

Bir defterden ibarettir ki, vilayetlerin düzeltilip denkleştirilerek hesaba geçirilen gelirleri/alacakları ve (esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar ona kısaca ve özlü bir biçimde yazılırlar. Eğer (esas bütçe ile) kararlaştırılmış harcamalardan bir şey yenileme (*tecdîd*) suretiyle eklenmiş olursa ondan ayrıntılı bir biçimde söz edilir. Ve eğer (esas bütçe ile) kararlaştırılmış harcamalar bazı vilayetler veya bir geçici yerleşim/ (askerî karargâh/kamp/garnizon) için olursa (onun durumu) aşağıdaki misalden anlaşılacak olan şekildedir. Şayet (esas bütçe ile) kararlaştırılmış harcamalar vergi gelirlerinden düşülüp denkleştirilirse geriye kalmış olan şey kalan (*bakiye/bakî*) olarak yazılır.

Mutlak/kayıtsız-şartsız (kayıt ve şarta tabi olmayıp ek bütçe ile yapılan) ödemeler *Ruznamçe*'de[75] (günlük defterde) kaydedilmiş olan gerekçeyle harcama kalemlerinin tertip ve düzeni gözetilmeksizin bakiyeden yapılırlar ve kalan (*bakiye*) "ondan" (*min zâlike*) başlığı altında yazılır, (bununla ilgili) resmî belgenin (berat) tarihi de belirtilir. Şu şekilde:

Avârice/avarece (tefrik/ayırma defteri, kasa durum defteri, devletin vilayetler itibariyle büyük defteri):

Memleketlerin (defteri), 37 Hânî senesi (1338-39).

Bağdat:

Bölge (bölük):

Valiler(in bölgesi): 450.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar ve çıkarılan/düşülen: 220.000 dinar.

[Sayfa 47]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış (harcamalar): 170.000 dinar.

Eyalet için:

40.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri (idrârât):

30.000 dinar.[76]

Maişet/iaşe harcamaları:

---

[74] [Tamamen kelimesi Almanca tercümede unutulmuş durumdadır.]
[75] "Nâmçe" ifadesi el yazmasında yanlışlıkla tekrarlanmıştır.
[76] 10.000 dinar olması gerekiyor gibi görünmektedir (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 72/12).

2.160 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

4.840 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

36 Hânî senesi (1337-38) için hükme bağlanıp (esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar: 8.000 dinar.

Avârice/avarece (kasa durum defteri):

37 Hânî senesine (1338-39) ait.

Bağdat:

Valilerin bölgesi.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // İnşaat/bayındırlık işleri:

37 Hânî senesinin (1338-39) başından (itibaren): 1.500 dinar // 50.000[77] dinar.

Def'a (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harcamalar:

Vilayetlerden nakil: 860 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 50.000[78] dinar.

Vâsit (şehri) // Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât):

Celaleddin Muhammed için altın mühür hükmüyle: 500 dinar // 5.000 dinar.

Basra:

Şerefeddin Yakub için altın mühür hükmüyle: 360 dinar.

[Sayfa 48]

(Nadasa bırakılmış) araziler // Defa (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Refakatçi korumalık görevleri:

Yenileme suretiyle (esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar: 640 dinar // Yenileme suretiyle (esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar: 640 dinar // 3.000 dinar.

Önemli işler:

Yüce Divan'ın (ve hükümdarın önemli işleri için): 3.000 dinar.

Mevlana:

Şemsüddin-i İsfahanî için altın mühür hükmüyle: 240 dinar.

Şeyh:

Şerefüddin Muhammed et-Tebrîzî için altın mühür hükmüyle: 200 dinar.

Şeyh:

Ruknuddin-i Şirazî için altın mühür hükmüyle: 200 dinar.

---

[77] [Almanca tercümede 5.000.]
[78] [Almanca tercümede 5.000.]

Geçici yerleşim/karargâh/kamp/garnizon (ordu):

130.000 dinar.

Harcamalar // Ödenmesi gereken maaş (ücret):

Hanedan için: 10.000 dinar // Görevli eğitilmiş/düzenli askerler için: 125.000 dinar.

*Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmât):*5.000 dinar.

(Hükümdarın) yüce huzurları (şahsı) // Sarayın ihtiyaçları (mesâlih):

7.000 dinar // Yenileme suretiyle (esas bütçede) kararlaştırılmış harcama, çadırlar için: 3.000 dinar.

Emîr:

Atabek için: 2.000 dinar.

İaşe (taam, yedirip içirme):

Yenileme suretiyle (esas bütçede) kararlaştırılmış harcama, (kiler için) ihtiyaçlar[79]: 2.000 dinar.

[Sayfa kenarı notu:] Saray müzisyeni[80] ve hekim Nizamuddin (adet haline gelmiş) ulufenin tamamıyla alâkalıdır.

[Sayfa 49]

Mevlana:

Nizamuddîn: 1.000 dinar.

(Hükümdarın ailesi) Hazretleri:

Sultan hatunları ve şehzade (Sultan kızları): 3.000 dinar.

Hasan:

Hekim[81] (veya otağcı): 1.000 dinar.

Aras:

Saray müzisyeni: 1.000 dinar.

Şehzade (sultan kızı):

Hükümdarın kızı Sâti Beg, azameti ziyade olsun: 1.000 dinar.[82]

Hatunlar:

---

[79] Ekmek ve et hariç.

[80] Her ne kadar metinde "koyurcu" diye geçiyorsa da, böyle bir kelime kapsamlı sözlüklerde bile yer almamaktadır. "Kopuzcu" kelimesi ile bağlantılıysa "saray müzisyeni" anlamına gelmesi mümkündür (Krş. Rashīd al-Dīn, *Djami e-Tévarikh, histoire générale du monde 2*, Nşr. Edgard Blochet, E. J. Brill, 1911, s. 285 ve Ek [Appendice], s. 35 [Göyünç sayfa numarası olarak 285'i vermişse de söz konusu kelime ile ilgili bilgi 284'te yer almaktadır]). Ancak bütün ilgili yerlerde "koyurcu" kelimesi geçmektedir (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 48, 49 74/14, 76/16 ve 95/79). Kitabı kopyalayan müstensihin sürekli ve bu yüzden aynı ölçüde ısrarlı hatası fonetik noktaların yerleştirilmesine bağlanmalı mıdır?

[81] [Almanca tercümede çadır ustası (Zeltmeister) anlamı verilmiş olan kelime Farsça metinde "otacı" (hekim) şeklindedir. Ancak başka sayfalarda Hasan isimli bir "otağcı"dan (çadırcı) söz edilmektedir. Bkz. Farsça el yazmasının 74/14'üncü, Almanca tercümenin 74'üncü, tercümeye ekli Farsça metnin ise 42'nci sayfası.]

[82] 2.000 dinar yazılmış olmalıydı (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 1. c).

Şehzade Anbarcı'nın (Anbarçı, Anbârcî) hanımları: 2.000 dinar.[83]

Avârice/avârece (kasa durum defteri):

37 Hânî senesi (1338-39).

Bağdat:

Valilerin bölgesi.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Vergi affıyla) hesaptan düşme/çıkarma (*bi'l-münkesir*): 50.000 dinar.

Kalan (bâkî, bakiye):

230.000 dinar.

Ondan/şundan (min zâlike):

212.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Devlet hazinesi için: 80.000 dinar // Saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs. (*mesalih* ve *gerek-yarak*): 30.000 dinar // Isınma/ısıtma ihtiyacı için: 5.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Büyük cephanelik için: 50.000 dinar // Mescidin ihtiyacı için: 2.000 dinar // [a] Posta atı binaları ve hizmeti için 12.000 dinar.

[Sayfa 50]

[b] *Ödeme belgesi (berat) //* [b_1] *Ödeme belgesi (berat) //* [a_1] *Ödeme belgesi (berat):*

[Nevvabın/nüvvabın/naibin] araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı −adil hükümranlığı büyüyüp çoğalsın−: 35.000 dinar / Âdil Emîr İbrahim Şah'ın araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı −adil hükümranlığı büyüyüp çoğalsın−: 10.000 dinar / Bağdat yolu(nun posta atı binası ve hizmeti için): 5.000 dinar.

[a_2] *Posta atı binası ve hizmeti // Ödeme belgesi (berat):*

Fars'taki ordu (askerî karargâh, kamp) için (posta atı binası ve hizmeti): 7.000 dinar // Melikü'l-umera Hasan Beg için ikta/tımar temliki (*suyurgal/soyurğal*): 2.000 dinar.

[c_1] *Ödeme belgesi (berat):*

Saray muhafızlarının başı (*cândâr*) Hasan Şeyh'in 36 Hânî (1337-38) senesi için (ödenmesi) gereken (*vacip*) maaşı için; Bağdat'a raci olan muhasebe denkleştirmesiyle; 737 senesinin Cemaziyelahir'nin 2'nci günü (6 Ocak 1337) (ek bütçe kapsamında olan, önceden belirlenmemiş) mutlak/ıtlakî/kayıtsız-şartsız bir gider olarak kararlaştırıldı: 2.000 dinar.

[c_2] *Ödeme belgesi (berat) //* [c_3] *Ödeme belgesi (berat):*

[83] 1.000 dinar yazılmış olmalıydı (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 69/9, 73/13, 91/75).

Emîrü'l-muazzam Basri'nin maaşı için: 5.000 dinar // Mevlana Nizamuddin'in maaşı için, tabib (hekim): 2.000 dinar.[84]

Avârice/avarece (kasa durum defteri):

37 Hânî senesi (1338-39).

Bağdat:

Valilerin bölgesi.

[Sayfa 51]

[c_1] *Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):*

Saray muhafızlarının başı (*cândâr*) Hasan Şah'ın maaşı için: 2.000 dinar // Sarayın ağıl/ahır/tavla sorumlusu Hızır'ın/Hızr'ın maaşı için: 1.000 dinar // Hasan Hacı'nın ödenmesi gereken maaşı için: 10.000 dinar.[85]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // [c_4] *Ödeme belgesi (berat):*

Şehzade Temür [Boğa]'ya ikta olarak, büyük on yıllık: 3.500 dinar // Kutluğ Boğa'ya ikta/tımar temliki (*suyurgal/soyurğal*) için: 2.500 dinar // Mevlana-yı Muazzam Şemsuddin'e ödenmesi gereken maaş için: 5.000 dinar.

[c_5] *Ödeme belgesi (berat):*

Emîrü'l-muazzam Toktemür için: 5.000 dinar.

Kalan (bâkî):

210.000 dinar.[86] [Doğru olan, 18.000 yerine bu şekilde…]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Harf:

Büyük Divan Başkâtipliğinin kaldırıp lağvetmesi (*ref'*) gereğince bu yılki çıkarma (vergi affı): 8.000 dinar // Asıl meblağdan son kalan (*tetimme*): 10.000 dinar.

Bölge (bölük):

Basra ve Vasit bölgesi: 420.000 dinar.

Basra // Vasit:

220.000 dinar // 200.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Nakit meblağ: 220.000 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar: 220.000 dinar.

---

[84] [Farsça metnin aksine Almanca tercümede 1.000 dinar şeklindedir.]
[85] Muhtemelen 3.000 dinar (Krş. *Bizim Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 95/79). [Farsça metnin aksine Almanca tercümede 1.000 dinar şeklindedir.]
[86] 18.000 dinar yazılmalıydı.

[Sayfa 52]

Avârice/avarece (kasa durum defteri):

37 Hânî senesi (1338-39).

Bağdat:

Basra ve Vasit bölgesi.

Vilayet (için harcamalar):

110.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // *Geçimlikler* (*meâyiş*):

20.000 dinar // Vasit için: 15.000 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

36 Hânî senesinin (1337-38) belirlemesine göre: 17.000 dinar. Ondan Bağdat'a 37 Hânî senesi (1338-39) başında nakden aktarılan: 860 dinar. Ondan sonra (geriye kalan): 860 dinar // Vasit için: 15.000 dimar.

Harcamalar:

Sadır olup ortaya çıkan: 15.000 dinar.

Basra:

10.000 dinar.

Basra // Vasit // Vasit:

10.000 dinar; ondan atiyye-ihsan olarak Bağdat'a (Seyyid[87]) İzzeddin için: 360 dinar, ondan [sonra kalan]: 9.640 dinar // 10.000 dinar, ondan atiyye olarak Bağdat'a Seyyid Eşrefüddin Muhammed'e: 500 dinar, ondan sonra kalan: 6.500 dinar // 5.000 dinar.[88]

İnşaat-bayındırlık:

30.000 dinar.

Basra // Vasit:

20.000 dinar / 10.000 dinar.

[Sayfa kenarı notu:] Refakatçi korumalık görevleri:

30.000 dinar.

[Sayfa 53]

[a] *Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu) // Önemli işler:*

[87] [Farsça metinde bu kelime yer almamaktadır.]
[88] 9.500 dinar olmalıydı.

(Esas bütçede) kararlaştırılmış "bölüm-şube fonu, şahısların sorumluluğundaki döner sermaye" *(tahvîl)*[89] olarak el-Murtaza el-Muazzam Seyyid Cemaleddin ile çocuklarına –izzetli ve muzaffer olsun–: 3.360 dinar[90], ona has: 3.000 dinar, çocuklar: 860 // Vasit (şehri) divanına ait: 5.000 dinar.

Bağışlama/hibeler (tasarrufat) // Vergi muafiyeti (belgeleri):

5.000 dinar // Vasit: 10.000 dinar.

[b] *Mirasçılar:*

Ebu Ali Kuşçi'nin (av kuşları görevlisi Ebu Ali'nin) veresesi (varisleri) için gayrimenkullerden: 3.000 dinar.

[c] *Hâce (hoca, efendi, bey):*

Hâce Sünbül –ismi aziz olsun– el-Muhavvelî[91]: 2.000 dinar.

[d] *Sâdât (seyyidler) için:*

Ebû Zeyd'e: 3.000 dinar.

[e] *Bedevîler/göçebeler:*

Benî Kuleyb (kabilesine): 3.000 dinar.

Ordu (askerî kamp, karargâh) için:

100.000 dinar.

Ödenmesi gereken maaş // Lütuflar/ihsanlar:

Askerler (için maaş): 80.000 dinar / 20.000 dinar.

Moğollar // Tacikler:

60.000 dinar // 20.000 dinar.

Emîr Toktemür'ün çocukları // Hazreti Seyyid Ebu'l-Vefa'nın [türbesinin] gözetim ve korunması:

(Mutfak) ihtiyaçları için: 15.000 dinar // 5.000 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

Çıkarılan (vergi affıyla): 40.000 dinar.

Kalan (bâkî):[92]

170.000 dinar.

Ondan/şundan (min zâlike):

---

[89] [Farsça metinde "tahvîl" kelimesi yer almaktadır. Almanca tercümede ise daha önce "tecdîd" kelimesi karşılığı olarak kullanılan "erneut" (yenileme) kullanılmış durumda. Farsça metnin yazımında ya da tercümede bir hata olduğu anlaşılmaktadır.]

[90] 3.860 dinar olması mümkündür.

[91] [Göyünç bu kelimeye Scheckausschreiber (havale/tahvîl belgelerinin yazıcısı) anlamını vermiş bulunmaktadır. Ancak bu durumda el-Muhavvel değil, el-Muhavvil diye okumak gerekir. Tarihte, Bağdat'ın Muhavvel kasabasına nisbetle el-Muhavvelî diye anılan isimler vardır.]

[92] El yazmasında bu kalem yanlışlıkla tekrarlanmıştır.

Tamamen.

[Sayfa 54]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat)/ / Ödeme belgesi (berat):

Devlet hazinesi için: 70.000 dinar // Saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.si için (*gerek-yarak*): 30.000 dinar // Bağdat yolunun posta atı binası ve posta hizmeti için: 3.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Posta görevlilerinin (iaşesi ve) atlarının yemi için: 7.000 dinar // Emîrü'l-âdil Togan Şah'ın araştırma/tespit/bildirim ücreti-hakkı: 15.000 dinar // Melikü'l-umera Nevruz'un ikta/tımar temliki için: 5.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Emîr Toktemür'ün maaşı için: 3.000 dinar // Tabip Mevlana Sinanüddin Yusuf'un maaşı için: 2.000 dinar // Emîr Kutluğtemür'ün araştırma/tespit/bildirim ücreti-hakkı, 36 (Hânî) senesinin hesap denkleştirmesi kapsamında, (ek bütçe ile) 2 Receb günü (4 Şubat 1337) Bağdat için kararlaştırılan: 10.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Seyyid Kemaleddin Haydar'ın ikta/tımar temliki için: 5.000 dinar // Huzura kabul (işleminin) ihtiyaçları için, konuyla ilgili görüşmelerin ve hatırlatmanın gereği olarak: 2.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat):

Askerler için: 18.000 dinar.

Diğer bölgeler:

15.000 dinar.

Harbâ // Halis:

10.000 dinar // 5.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike) // Ondan-şundan (min zâlike):

4.500 dinar // Vilayet için (esas bütçede) kararlaştırılmış olan (harcamalar): 3.000 dinar.

[Sayfa 55]

Vilayet (harcaması) // Emeklilik // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmât):

2.000 dinar // 1.500 dinar / 500 dinar.

Emeklilik // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmât) // Vakıflar:

1.000 dinar // 1.000 dinar // 1.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat) // Ordu (karargâh, kamp) // Kalan (bâkî):

Şehzade Kutluğ Melik'in harcamaları için: 2.000 dinar // (Orduya ait) harcamalar için: 2.500 dinar // 2.000 dinar.

Sarfedilen/harcanan:

Sevilen dostların ihtiyacı için, 8 Receb (20 Ocak 1339)

Tamamen.

Kalan (bâkî) // Sarfedilen (harcanan):

5.000 dinar // Saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.si için (*gerek-yarak*), 20 Cemaziyelahir (3 Ocak 1339): Tamamen.

Avârice/avarece (kasa durum defteri):

37 Hânî senesi (1338-39).

Diyarbakır:

[134.800 dinar]

Musul:

Ve Sincar: 66.800 dinar.

Musul // Sincar ve Diyarbakır:

40.500 dinar // 26.300 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış olan harcamalar ve (vergi affıyla çıkarılanlar): Tamamen.

[Sayfa 56][93]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış olan (harcamalar): 56.800 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (meâyiş) // Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât):

10.000 dinar // 3.000 dinar // 6.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat) // Bağışlama-hibeler (tasarrufat) // Vergi azaltımları (tahfîfat):

5.000 dinar // 6.000 dinar // 6.800 dinar.

Askerî karargâh/kamp (harcamaları):

20.000 dinar.

İkta // Ödenmesi gereken ücret:

Emîrü'l-âdil İbrahim Şah'ın[94] tümeni (onbinliği)[95] için: 5.000 dinar // Askerler(e ödenecek): 15.000 dinar.

---

[93] [Almanca tercümeye ekli Farsça metnin 30'uncu sayfasında yer alan, el yazmasının 55'inci sayfasının son yarısı ve 56'ıncı sayfasının ilk yarısına tekabül eden kısımla ilgili bir dipnotta, bir kelimenin metinde yani el yazmasında yanlış yazıldığı belirtiliyor. Elimizdeki fotokopi silik olduğu için dipnot numarasının olduğu yer ve ilgili Farsça kelime okunamadı.]

[94] Metinde [el yazmasında İbrahim Şah] yanlış olarak … şeklinde yazılmıştır [Elimizdeki fotokopi silik olduğu için okunamadı].

[95] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Vergi affı ile) çıkartılan: 10.000 dinar.[96]

Erdebil[97]:

55.500 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış olan harcamalar ve (vergi affıyla) çıkarılanlar: Tamamen.[98]

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış olan (harcamalar): 4.050 dinar.[99]

Vilayet (harcaması):

25.500 dinar.

Emeklilik // Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât) // Vakıflar:

7.000 dinar // 1.000 dinar // 2.000 dinar.

[Sayfa 57]

Vergi indirimleri (tahfîfat[100]) // Bağışlama/hibeler (tasarrufat):

10.000 dinar // 5.500 dinar.

Askerî karargâh/kamp:

Emîr-i âdil İbrahim Şah'ın iktası için: 15.000 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Vergi affıyla) çıkarılan: 15.000 dinar.

Mardin:

12.500 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) vilayet için kararlaştırılmış olan harcama: Tamamen.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (meâyiş) // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

5.500 dinar // 2.000 dinar // 5.000 dinar.

(Burada ayrı varak/yaprak düzenlenmiştir.)

---

[96] [Almanca tercümede 15.000.]
[97] [Almanca tercümede Erbil. Ancak, aynı şehir ismini Almanca tercümenin 64 ve 80'inci sayfalarında Erdebil olarak vermektedir.]
[98] [Almanca tercümeye ekli Farsça metnin 30'uncu sayfasında bu satırı takiben iki satır daha mevcut olduğu, her bir satırdaki silik iki kelimeden anlaşılmaktadır. Bu iki satırda aktarılan bilgi Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[99] [Almanca tercümede 40.500.]
[100] Metinde yanlış olarak … şeklinde yazılmıştır [Elimizdeki fotokopi silik olduğu için okunamadı].

Irak:

[372.500 dinar]

İsfahan:

277.500 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) vilayet için kararlaştırılmış olan harcama: 60.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (meâyiş) // Harcamalar:

5.000 dinar[101] // 10.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 5.000 dinar.

[Sayfa 58]

Vakıflar // Caddeler // Vergi hükmünün kaldırılıp düşürülmesi (iskat):

5.000 dinar // 10.000 dinar // 15.000 dinar.

Kalan (bâkî):

217.500 dinar.

Ondan-şundan (min zâlike):

203.500 dinar.[102]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Sarayın iaşesi için: 15.000 dinar // Devlet hazinesi için: 5.000 dinar // Emîr Mahmud'un araştırma/tespit/bildirim ücreti: 15.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Hükümdara özel (hassa) // Maiyet memurları (nevvab):

Adil hükümranlığı ziyadeleşsin: 75.000 dinar[103] // 35.000 dinar // 15.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Emîr Hamza'ya lütuf ve ihsan (*suyurğamişiyye*[104]) olarak: 10.000 dinar // Fars posta hizmetinin ihtiyaçları için: 1.000 dinar // Irak yolunun ihtiyacı için: 5.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

---

[101] [Almanca tercümede 15.000.]

[102] [Almanca tercümede yer almamakla birlikte, bir alt satırda el-hafîfât (vergi indirimleri) kelimesinin yer aldığı görülmektedir. Elimizdeki fotokopi silik olduğu için rakam bulunup bulunmadığı anlaşılamamaktadır.]

[103] [Farsça metinde yer almamakla birlikte Almanca tercümede "(Nevvabın/naiblerin) araştırma/tespit/bildirim ücreti için" açıklaması da bulunmaktadır. Ayrıca bu ifadeye bir dipnot eklenmiş durumdadır. Ancak, elimizdeki fotokopi silik olduğu için yazı okunamamıştır.]

[104] [Daha önce Almanca tercümenin 55'inci, ona ekli Farsça metnin 28'inci ve el yazmasının 53'üncü sayfasında geçmiş olan bu kelimenin çoğul biçimine (suyurğamişât) Göyünç "Zuwendungen" (Armağanlar, malî yardımlar, lütuflar, ihsanlar) anlamını vermiş bulunuyordu. Burada ise ikta ya da tımar anlamına gelen "Ehrengeschenk" karşılığını vermiş bulunmaktadır. Ancak bu karşılık daha önce "soyurğal/suyurgal" kelimesi için kullanılmıştı.]

Ordunun (karargâhın/kampın iaşesi ve) hayvanlarının yem ihtiyacı için: 2.000 dinar // Hâce'nin[105] – adaleti ziyadeleşsin– tümeninin iktası [onbinlik iktası][106] için: 15.000 dinar // Mevlana Nasıruddin'e lütuf ve ihsan (*suyurğamişiyye*) için: 2.000 dinar.[107]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Hâce Cemalüddîn el-Eşrâf'ın maaşı için[108]: 5.000 dinar // Askerlerin komutanı için: 500 dinar.

[Sayfa 59]

Geriye kalan bakiye (neddu'l-bâkî):

14.000 dinar.

Kâşân (şehri):

38.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 27.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*) // *Harcamalar:*

5.000 dinar // 5.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 2.000 dinar.

Vakıflar // Vergi indirimleri:

1.000 dinar // 4.000 dinar.

Caddeler // Vergi kaldırma/düşürme (iskat):

5.000 dinar // 5.000 dinar.

Kalan (bakî):

11.000 dinar.

Ondan çıkarılan (min zâlike):

7.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Sarayın iaşesi için: 5.000 dinar // Bağdat yolunun ihtiyacı için: 2.000 dinar.

Geriye kalan bakiye (neddu'l-bâkî):

4.000 dinar.

Hemedan:

32.000 dinar.

---

[105] Devletin finans kroniğinde Hâce yerine Hâcci/hacı.
[106] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]
[107] [Almanca tercümede 5.000.]
[108] [Almanca tercümede "Hâce Cemaleddin'in muhasebe memuru olarak çalışması için ödenen maaşı olmak üzere" denilmektedir.]

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 22.000 dinar.

[Sayfa 60]

Emeklilik ödemeleri // Vergi indirimleri // Caddeler:

7.000 dinar // 10.000 dinar // 5.000 dinar.

Kalan (bakî):

10.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

Emîrü'l-âdil Ali'nin –adaleti ziyadeleşsin– tümeninin iktası [onbinlik iktası][109] için: Tamamen.

Save (şehri):

25.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 17.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Vergi indirimleri // Caddeler:

3.000 dinar // 7.000 dinar // 5.000 dinar.

Vergi kaldırma/düşürme (iskat):

2.000 dinar.

Kalan (bakî):

8.000 dinar.

Azerbaycan:

[274.500 dinar]

Tebriz şehri:

143.500 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 60.000 dinar.

[Sayfa 61/1]

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*):

15.000 dinar // 15.000 dinar.

Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât // Harcamalar/masraflar:

10.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 20.000 dinar.

---

[109] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]

Kalan (bakî):

83.500 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

76.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Sarayın iaşesi için: 20.000 dinar // Saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.si için (*gerek-yarak*): 44.000 dinar

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Ordunun (karargâhın/kampın iaşesi ve) hayvanlarının yem ihtiyacı için: 7.000 dinar // Mevla-yı Muazzam Kemalüddin'e lütuf ve ihsan (*suyurğamiş*) olarak: 5.000 dinar.

Kalan (bakî):

7.500 dinar.

Nahçivan:

31.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: Tamamen.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*) // Vakıflar:

5.000 dinar // 3.000 dinar // 3.000 dinar.

[Sayfa 62/2]

Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât // Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

5.000 dinar // 5.000 dinar.

Vergi indirimleri // Caddeler:

5.000 dinar // 5.000 dinar.

Merağa (şehri):

44.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış (harcamalar): 35.000 dinar.

Vilayet (sınırları) dahilinde (harcama):

30.000 dinar.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*) // *Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):*

5.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât // Vergi indirimleri // Caddeler:

3.000 dinar // 5.000 dinar // 7.000 dinar.

Ordudaki (karargâhtaki/kamptaki harcamalar):

Av kuşlarının yemi için: 5.000 dinar.

Kalan (bakî):

14.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

Tamamen.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Büyük cephanelik için: 5.000 dinar // Anbar/depo görevlisi Hacı'nın emeğinin karşılığı maaşı için: 7.000 dinar // Kutluğ Hatun'un harcamaları için 2.000 dinar.

[Sayfa 63/3]

Serav (şehri):

26.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 13.000 dinar.[110]

Emeklilik ödemeleri (el-idrârât[111]) // Geçimlikler (*meâyiş*) // *Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):*

4.000 dinar // 2.000 dinar // 4.000 dinar.

Harcamalar // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmât) // Caddeler:

Sadır olup ortaya çıkan: 3.000 dinar // 2.000 dinar // 3.000 dinar.

Ordudaki (karargâhtaki/kamptaki harcamalar):

Av kuşlarının yemi için: 5.000 dinar.

Kalan (bakî):

3.000 dinar.

Ondan çıkan (min zâlike):

Ordunun (karargâhın/kampın iaşesi ve) hayvanlarının yem ihtiyacı için: Tamamen.

Erdebil:

30.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 24.000 dinar.

Vilayet (sınırları) dahilinde (harcama):

17.000 dinar.

---

[110] 18.000 dinar olması gerekiyor gibi görünmektedir.
[111] El yazmasında hatalı olarak "el-idrât" şeklinde yazılmıştır.

[Sayfa 64/4]

Emeklilik ödemeleri (el-idrârât) // Harcamalar/masraflar // Vakıflar:

6.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 1.000 dinar // 5.000 dinar.

Caddeler:

5.000 dinar.

Ordudaki (karargâhtaki/kamptaki harcamalar):

7.000 dinar.

Kalan (bakî):

6.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

Sarayın iaşesi için: 5.000 dinar.

Geriye kalan bakiye:

1.000 dinar.

er-Rûm:

(Şiraz)

(552.200 dinar)

Valilerin bölgesi:

544.200 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 233.200 dinar.

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar:

Vilayet için: 185.200 dinar.

Emeklilik ödemeleri (el-idrârât) // Geçimlikler (*meâyiş*) // *Harcamalar/masraflar:*

135.000 dinar // 15.000 dinar // Sadır olup ortaya çıkan: 5.000 dinar.

[Sayfa 65/5]

Vergi muafiyet belgeleri // Hediye/bağış // Vergi kaldırma/düşürme:

4.000 dinar // 5.000 dinar // 4.000 dinar.

Harf (bölüm, fasıl; meblağın bir kısmının durumu):

(Vergi affıyla) hesaptan düşme/çıkarma: 1.000 dinar.

Kalan (bakiye):

312.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

300.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Hükümdarın has ahırının/tavlasının/ağılının ihtiyaçları için: 15.000 dinar // Sarayın iaşe ihtiyaçları için: 15.000 dinar // Şehzade (hükümdar kızı) Sati Beg için: 15.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Kutlu Hatun için: 1.500 dinar[112] // (Emîr) Hasan –adaleti ziyadeleşsin– için: 5.000 dinar // [Nevvabın/nüvvabın/naibin] araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı için: 60.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Emîr Hüda'nın[113] araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı için: 50.000 dinar // Emîr'e araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı için lütuf ve ihsan olarak: 15.000 dinar // Hükümdara özel: 60.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Kapı görevlisi memurlar için: 10.000 dinar // Ordunun (karargâhın/kampın) Fars posta atı bina ve hizmetlerinin ihtiyaçları için: 3.000 dinar // Hâce'nin tümen (onbinlik)[114] iktası için: 30.000 dinar.

[Sayfa 66/6]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Emîr Ali'nin –adaleti ziyadeleşsin– tümen (onbinlik)[115] iktası için: 50.000 dinar // Devlet hazinesi için: 14.000 dinar // Tümen (onbinlik)[116] iktası için (isim eksik): 10.500 dinar.

Kalan (bakiye):

12.000 dinar.

Aberkuh (şehri):

8.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: Tamamen.

Emeklilik ödemeleri (el-idrârât) // Geçimlikler (*meâyiş*):

3.000 dinar // 5.000 dinar.

Kirman ve Sircan (şehirleri):

77.000 dinar.

---

[112] [Almanca tercümede 15.000.]
[113] Hüda yerine Hamza ismi yazılmış olmalıydı (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 24, 92/76).
[114] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]
[115] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]
[116] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: 52.000 dinar.

Vilayet (sınırları) dahilinde (harcama):

27.000 dinar.

Geçimlikler (*meâyiş*) // *(Ulema ve meşayihe ait) vazifeler // Vakıflar:*

5.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Vergi muafiyet belgeleri // Vergi indirimleri:

5.000 dinar // 7.000 dinar.

Askerî karargâh/kamp için:

25.000 dinar.

Şehzade (hükümdar kızı) Cihan Sati Beg // Maaşlar:

10.000 dinar // Görevli eğitilmiş/düzenli askerler için: 15.000 dinar.

Kalan (bakiye):

25.000 dinar.

[Sayfa 67/7]

Ondan (min zâlike):

Tamamen.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Kutlu Hatun için: 5.000 dinar // Emîr Ahmed'in araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı −adaleti ziyadeleşsin−: 50.000 dinar[117] // Emîr Muhammed'in tümen (onbinlik)[118] iktası için: 5.000 dinar.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Tümen (onbinlik)[119] iktası için: 5.000 dinar // Özel tümen (*tümân-ı hâssa*; hükümdarın özel birliği) için: 5.000 dinar.

Şiraz ve Sircan:

5.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*):

Vilayet için (esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar: Tamamen.

Geçimlikler (*meâyiş*) // *Vergi indirimleri:*

---

[117] [Almanca tercümede 5.000.]

[118] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]

[119] [Almanca tercümenin 16, ona ekli Farsça metnin 5, orijinal Farsça metnin ise 11'inci sayfasında "Çoğu zaman, büyük bir meblağ söz konusu olduğu için, kolaylaştırma cihetine gidilerek, 10.000 dinardan ibaret olan tümen (*tuman*) lafzı kullanılır" denilmektedir.]

2.000 dinar // 3.000 dinar.

Diğer vilayet ve bölgeler:

90.000 dinar.

Sultaniye (şehri) // Ordu-bâzâr (Mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu):

35.000 dinar // 55.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (*vudi'a min zâlike*) // *Ondan çıkarılıp harcanan* (*vudi'a min zâlike*):

Tamamen // Tamamen.

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Sarayın iaşesi için: 25.000 dinar // Büyük cephanelik için: 20.000 dinar // Şehzade (hükümdar kızı) Sati Beg için: 20.000 dinar.

[Sayfa 68/8]

Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat) // Ödeme belgesi (berat):

Büyük cephanelik için: 10.000 dinar // Sultaniye (şehri) posta atı bina ve hizmetlerinin ihtiyaçları için: 5.000 dinar // Posta görevlilerinin (iaşesi ve) atlarının yemi[120] için: 10.000 dinar.

§ 18.

Ödenmesi gerekenler [defteri] (*vucûb [defter-i vucûb*]):

Bu, bir defterden ibarettir ki, herkese yapılacak (yapılması gereken) ödemeler onda tamamlanmış hale gelir. Bu işlem kasa durum defterindeki (*avârece*) kayıtlar çerçevesinde, hem (esas bütçede yer alan, süre ve miktar bakımından belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar (*mukarrerî*) hem de (ek bütçeyle düzenlenen, süresi ve miktarı belirsiz) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcamalar (*ıtlakî*) için yapılır. Bu harcama kalemleri kasa durum defterinden (*avârece*), ödenmesinin gereklilik durumu ile birlikte bu *vucûb* defterine nakledilirler, ta ki herkese yapılacak (yapılması gereken) ödemelerin hangi vilayete ait olduğu −ister (esas bütçede yer alan, süre ve miktar bakımından belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar (*mukarrerî*) isterse de (ek bütçeyle düzenlenen, süresi ve miktarı belirsiz) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcamalar (*ıtlakî*) kapsamında olsunlar− bilinir hale gelsin. Ve geriye kalan bakiyenin ne kadarının el altında bulunup kullanıma hazır olduğu malum olsun. Şöyle ki:

Ödenmesi gerekenler (vucûb):

Çalışanlara/personele, 37 (Hânî) senesi (1338-39).

Hükümdar ailesi için;

(Hükümdarın) yüce huzurları (şahsı) için;

Devlet hazinesi // Saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.'si (gerek-yarak):

80.000 dinar // 110.000 dinar.

---

[120] [Burada yer alan "süsün" tabiri daha önce Almanca tercümenin 56, ona ekli Farsça metnin 29, orijinal Farsça metnin ise 54'üncü sayfasında geçmektedir. Göyünç bu kelime için orada Postfourage (Postfurage), burada ise Postkuriere karşılığını kullanmış bulunmaktadır. Furage "iaşe, tayın, yem" anlamına gelirken, Kurier "kurye" demektir. Süsün kelimesi ayrıca Almanca tercümenin 60, 62 ve 64, ona ekli Farsça metnin 32, 34 ve 35, orijinal Farsça metnin ise 58, 61/1 ve 63/3'üncü sayfalarında "süsün-ü ordu" tabiri içinde geçmektedir. Almanca tercümede bu tabirin karşılığı olarak 60'ıncı sayfada Hoffourage, diğer iki sayfada ise Hoflagerfourage karşılığı kullanılmıştır.]

Ödeme (vech) // Ödeme (vech):

Vilayet kanalıyla yapılan (süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama: Tamamen // (Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama.

Bağdat // Vasit ve Basra:

45.000 dinar // 60.000 dinar.

Basra ve Vasit:

30.000 dinar.

[Sayfa 69/9]

Tebriz şehri // Harbâ // İsfahan[121]:

5.000 dinar // 5.000 dinar // 44.500 dinar.

Hükümdar hatunları hazretleri ve şehzadeler (hükümdar kızları)

Şehzade (hükümdar kızı) // Hatun (hükümdar hanımı):

Sati Beg: 4.000 dinar[122] // Hâce Kutlu Hatun: 6.000 dinar[123].

Ödeme (vech) // Şiraz // Kirman:

(Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama: Tamamen // 1.500 dinar // 5.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım) // Ödeme (vech):

(Esas bütçede belirlenip) kararlaştırılmış harcama, tamamen: 12.000 dinar // (Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama: Tamamen.

Harf (bölüm, kısım):

(Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama:

28.000 dinar.

Bağdat // Kirman // Şiraz // Vasit:

2.000 dinar // 10.000 dinar // 18.000 dinar // 10.000 dinar.

Emîrler (umera[124]):

Araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı.

Yüksek memurlar (nevvab/nüvvab) // Âdil emîr İbrahim Şah:

−Adil hükümranlıkları büyüyüp çoğalsın−: 180.000 dinar // 70.000 dinar.

Ödeme (vech) // Ödeme (vech):

(Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama //

---

[121] İsfahan şehri yerine Tebriz'in (eyalet) ismi yazılmalıydı (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 90/74).
[122] 12.000 dinar olmalıydı.
[123] 6.500 dinar olmalıydı.
[124] [Almanca tercümede yanlış olarak Amīre şeklinde yazılmıştır.]

(Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcama: Tamamen.

Bağdat // İsfahan // // Bağdat // Tebriz:

35.000 dinar // 75.000 dinar // 10.000 dinar // 60.000 dinar.

Şiraz:

70.000 dinar.

[Sayfa 70/10]

Kalan konu başlıkları:

Târîh'te (devlet gelir ve giderlerini gösteren maliye kroniğinde) ayrıntılı bilgi bulunması gereklidir ve bununla genel bir değerlendirme, toplu bir bakış ve karşılaştırma yapılmalıdır.

§ 19.

(Esas bütçede hükme bağlanmış, süresi ve miktarı belirlenip) kararlaştırılmış (harcamalar defteri) (*mukarrer*):

O, bir defterden ibarettir ki, ticarî işlemler için yılın başlangıcında düzenlenir. Ta ki (esas bütçede hükme bağlanmış, süresi ve miktarı belirlenip) kararlaştırılmış alacak ve verecekler, gelir ve giderler ayrıntılı bir biçimde bilinsin; ve yılın sonuna kadar kalmış olan meblağ, ödeme belgeleri/hükümleri gereğince harcansın. Eğer o defterin kopyası bir tomar (kâğıt) üzerine yazılırsa ona müfredatlı malî usul / vergi işlem talimatnamesi (*muâmere*) adı verilir.

(Esas bütçede hükme bağlanmış, süresi ve miktarı belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar (mukarrerât):

37 Hânî senesi (1338-39)

Bağdat:

Valilerin bölgesi; 37 Hânî senesine (1338-39) ait vergi geliri, Divan'a ait nakit girişler, araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı ve ziraî mahsuller vergisi bakımlarından Sahibü'l-azam Mevlana İzzüddîn –azameti daim olsun– için (esas bütçe ile) kararlaştırılmış ve ona tahsis edilmiştir. (Bu hüküm) yüce emir gereğince –otoritesi daim olsun– yazılmıştır. İyi para ile: 450.000 dinar.

Asıl (ana meblağ):

Vergi geliri ve nakit girişler: 400.000 dinar.

Belediye:

200.000 dinar.

İşlem vergisi geliri // Devlet hazinesi:

150.000 dinar // 50.000 dinar.

[Sayfa 71/11]

Hücreler (odalar/daireler tarafından yapılan işlemler vasıtasıyla) // İşlemler/işler/faaliyetler (el-â'mâl)[125] *// Yeni tamga vergisi // Ücret:*

70.000 dinar // 50.000 dinar // 30.000 dinar // 20.000 dinar.

Hububat ve tatlılar // At pazarı:

20.000 dinar // 10.000 dinar.

İşlemler/işler/faaliyetler (el-â'mâl)[126]*:*

200.000 dinar.

Nehr-i Melik (Melik'in yeri) // Nehr-i İsa // Nehr-i Selman:

30.000 dinar // 20.000 dinar // 50.000 dinar.

Tikrit/Tekrît (şehri) // Hît (şehri):

70.000 dinar // 30.000 dinar.

Araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı ve ziraî mahsuller vergisi:

50.000 dinar.

Araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı // Ziraî mahsuller vergisi:

10.000 dinar // 30.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar ve (vergi affıyla) hesaptan düşülenler:

220.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış harcamalar: 170.000 dinar.

Vilayet için:

40.000 dinar.

[Sayfa 72/12]

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*):

10.000 dinar // 2.160 dinar.

Şeyh Celalüddîn Abdülğaffar // Mevlana Fahruddîn-i Muazzam // Seyyid Celaluddîn Ahmed, civarlardaki seyyidlerin başkanı:

3.000 dinar // 3.500 dinar // 20 dinar.

Şeyh Fahruddîn Ahmed // Seyyidler: Seyyid Muhammed Azzevî // Mevlana İzzüddîn İsfahanî // Mevlana-yı muazzam Şemseddîn:

---

[125] [Almanca tercümede, ekindeki Farsça metnin aksine, kelimenin okunuşu "el-ummâl" şeklinde verilmiş ve karşılık olarak "Steuereinnehmer" (vergi âmilleri/toplayıcıları) ifadesi kullanılmış bulunuyor. Farsça metnin orijinalinde kelimenin nasıl yazılmış olduğunu bilmiyoruz.]

[126] [Almanca tercümede karşılık olarak "(Land-) Bezirke" / "memleket bölgeleri" ifadesi kullanılmış bulunuyor.]

240 dinar // 2.000 dinar // 240 dinar // 1.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat):

4.840 dinar.

Şeyh Ahmed Serâvî // es-Seyyid Şeyh Mahmud Razî // es-Seyyid İzzüddîn, Nehrü'l-Melik dolayları // Şeyh Cemalüddîn Sühreverdî:

200 dinar // 20[127] dinar // 3.020 dinar // 1.720[128] dinar.

İnşaat/bayındırlık işleri:

5.000 dinar + 2.000 dinar.

Ayrıntılı/tafsilatlı (mufassal) // Özet (mücmel) // Benî Zübeyr kabilesi (evlad-ı Benî Zübeyr) // es-Seyyid Şerefüddîn:

Nehr-i Melik: 1.000 dinar, Nehr-i İsa: 500 dinar // 2.000 dinar // 720 dinar // 1.000 dinar.

Şeyh Cemalüddîn-i Cevzî: 280 dinar // Sadır olup ortaya çıkan harcamalar: 5.000 dinar.

Tekrit/Tikrit (şehri) // Refakatçi korumalık görevleri:

1.500 dinar // 3.000 dinar.

[Sayfa 73/13]

Ulûfe/ücret/maaş (mersûm) // Önemli işler:

5.000 dinar // 3.000 dinar.

Vali (hâkim) // Kâtip // Divan // Hükümdar:

2.000 dinar // 3.000 dinar // 1.000 dinar // 2.000 dinar.

Maliye bakanının/danışmanının maaşı // Büyük Divan'ın başkâtibi:

1.500 dinar // 1.500 dinar.

Vilayetteki (ordu) karargâhı/kampı:

130.000 dinar.

Hanedanın harcamaları // Eğitilmiş/düzenli askerlerin maaşı:

10.000 dinar // 120.000[129] dinar.

(Hükümdarın) yüce huzurları (şahsı) // Moğollar // Farslar (Acem) // Av kuşlarının beslenmesi:

7.000 dinar // 65.000 dinar // 50.000[130] dinar // 4.000 dinar.

Çadırların ihtiyaçları // Maaşlar (mersûmât) // Hükümdarın hanımları ve kızları:

3.000 dinar // 5.000 dinar // 3.000 dinar.

---

[127] [Almanca tercümede 200.]
[128] [Almanca tercümede 1.420.]
[129] [Almanca tercümede 125.000.]
[130] [Almanca tercümede 30.000.]

Emîr Atabek // Mevlana Nizamüddîn // Şehzade (hükümdar kızı) Sati Bek // Şehzade Anbarcı'nın (Anbarçı, Anbârcî) hanımları:

2.000 dinar // 1.000 dinar // 2.000 dinar // 1.000 dinar.

[Sayfa 74/14]

Hasan, otağcı // Aras, saray müzisyeni // Harf (bölüm, kısım):

1.000 dinar // 2.000 dinar // (Vergi affıyla) düşürülen/kaldırılan: 50.000 dinar.

Kalan (bakî):

30.000 dinar.[131]

§ 20.

Bütçe kalemleri defteri (*müfred*):

Maliye yetkilisinin (*mutasarrıf*) yaptığı muhasebenin suretinden ibarettir ki, muhasebe işleminin kesilip ayrılmasından sonra yazılır. *Mukarrer*'de (mukarrer defteri) ayrıntılı biçimde belirtilmiş olan (esas bütçede yer alan, süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış gelir ve giderler *Müfred*'de (müfred/müfredat defterinde) özet olarak verilir. Ve (esas bütçede konu ve miktar olarak belirlenmemiş olup) kasa durum defterine bölümler/bablar halinde kaydedilmiş olan belirsiz/değişken gelirlerin[132] (*ıtlakî*) her biri kendi özel yerine yazılır. Bu muhasebe (kitaplaştırılıp) bir tomara yazıldığında ona "gerçekleşen vergilerin kararlaştırılmış harcamalarına ilişkin vergi toplama belgesi" (*mufavada*) adı verilir. Şöyle ki:

Müfredat:

37 Hânî senesi (1338-39)

Bağdat:

Büyük Vezir 'İzzü'd-devle ve'd-dîn'in –yüceliği daim olsun– uhdesinde olan Valiler bölgesi,

bahsi geçmiş olan *Mukarrer* defterindeki kayıt gereğince (ona tahsis edilmiştir), iyi para ile:

450.000 dinar.

[Sayfa 75/15]

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

432.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

(Esas bütçede miktar ve süre olarak) kararlaştırılmış harcamalar ile (süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcamalar: 380.000 dinar[133].

(Esas bütçede miktar ve süre olarak) kararlaştırılmış harcamalar:

---

[131] Bu meblağ 230.000 dinar olmalıdır.
[132] [Almanca tercümede gelirler yerine harcamalar denilmiştir.]
[133] 382.000 dinar olmalıydı.

190.000[134] dinar.

Vilayet için // Karargâh/kamp (ordu) için:

40.000 dinar // 13.000[135] dinar.

Emeklilik ödemeleri // Geçimlikler (*meâyiş*):

10.000 dinar // 2.160 dinar.

*Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (*ihtisabiyat*) // İnşaat/bayındırlık işleri // Hükümdar ailesinin harcamaları:*

4.840 dinar // 5.000 dinar // 10.000 dinar.

Vilayetteki eğitilmiş/düzenli askerlerin maaşı // Sadır olup ortaya çıkan harcamalar // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmat):

115.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

(Hükümdarın) yüce huzurları (şahsı) // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmat) // (Nadasa bırakılmış) araziler:

7.000 dinar // 5.000 dinar // 2.000 dinar.

Refakatçi korumalık görevleri // Yem // Çadırların ihtiyaçları // Emîr Atabek:

3.000 dinar // 9.000 dinar // 3.000 dinar // 3.000 dinar.

Mevlana Nizamuddîn // Divan'ın ve (Yüce) Hükümdar'ın önemli işleri // Hükümdarın hanımları ve kızları:

2.000 dinar // 3.000 dinar // 3.000 dinar.

[Sayfa 76/16]

Hasan, otağcı // Aras, saray müzisyeni:

500 dinar // 500 dinar.

(Süresi ve miktarı bakımından kayıt ve şarta tabi olmayan) mutlak/zorunlu harcamalar: 212.000 dinar.[136]

Hükümdar ailesinin (yüce) hükümdar adına harcamaları // Araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı:

112.000 dinar // 45.000 dinar.

Devlet hazinesi // Saray harcamaları (gerek-yarak) // Maiyet memurları (nevvab/nüvvab):

80.000 dinar // 30.000 dinar // 35.000 dinar.

Aras // Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmat):

5.000 dinar // 18.000 dinar.

[134] [Almanca tercümede 170.000.]
[135] [Almanca tercümede 130.000.]
[136] [Almanca tercümede bu satır yer almamaktadır.]

Büyük Emîr Basrî // Mevlana Nizamuddîn, tabip // Emîr Toktemür // Hasan (Saray muhafızlarının başı Hasan Şah)[137]*:*

5.000 dinar // 1.000 dinar // 5.000 dinar // 2.000 dinar.

Mevlana Şemsüddîn:

5.000 dinar.

İkta/tımar temliki (suyurgal/soyurğal):

22.000 dinar.

Seyyidî Kemalüddîn Kemal // Melik Hasan (Melikü'l-umera Hasan Beg[138]*) // Kutlu(ğ) Boğa // Nevruz (bayramı) icrası:*

5.000 dinar // 2.000 dinar // 3.500 dinar // 5.000 dinar.

Hasan Hacı'ya maaş ve ihsan // Şehzade Emîr Temür Boğa'nın büyük tümeninin iktaları:

3.000 dinar // 3.500 dinar.

[Sayfa 77/61]

Posta hizmetleri:

12.000 dinar.

Bağdat yolunun posta hizmeti // Fars (ordu) karargâhının/kampının posta hizmeti:

5.000 dinar // 7.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

(Vergi affıyla) hesaptan düşme/çıkarma (*bi'l-münkesir*): 50.000 dinar.

Kalan (bakî):

18.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

Bu yıl (Büyük Divan'ın) başkâtipliğinin kaldırmasıyla yapılan vergi indirimi:

8.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

Asıldan (ana meblağdan) kalan: 10.000 dinar.

§ 21.

Târîh (târîhü'l-memâlik, defter-i târîh, târîh defteri, maliye kroniği):

Zamanın terminolojisinden dolayı o, bir defterden ibarettir ki, onda, vilayetlerin vergi geliri, *Avârece/avârice* defterinde (tefrik/ayırma defteri, kasa durum defteri, devletin vilayetler itibariyle büyük defteri) yer alan kayıtlara göre ana meblağda (*asıl*) birleştirilir. Ve yıllar boyu ortaya çıkmış olan (esas bütçede miktar ve süre itibariyle baştan belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar ile (vergi affı yoluyla yapılan) hesaptan düşmeler/indirimler, *Avârece/avârice* defterindeki kayıtlarda yer alan tertibe

[137] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 94/78. [Hasan Şah'tan Hasan Şeyh diye de söz edilmektedir.]
[138] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 50.

göre ona (târih defterine) aktarılır. *Avârece/avârice* defterine "ondan" (*min zâlike*) ve kalan (*bakî*) olarak kaydedilen (esas bütçede miktar ve süre itibariyle belirlenmemiş) mutlak/zorunlu meblağ ise bölümler/bablar halinde ve düzenlenmiş biçimde yazılır. Her yıl (esas bütçede miktar ve süre itibariyle belirlenmeyip) mutlak/zorunlu olarak ortaya çıkıp giden şey *târîh* defterinde harcamalar kapsamında işleme tabi tutulur ve oraya yazılır.

[Sayfa 78/62]

Ve (her yıl için) ilgili yılda vaki olan şey, bölümler/bablar haline getirilir. Aynı şekilde ilgili yılda (vergi affı yoluyla) yapılmış olan hesaptan düşmeler/çıkarmalar da "ondan" (*min zâlike*) ve kalan (*bakî*) olarak *târîh* defterine kaydedilir. Harcanan (gider olarak çıkan) miktar (giren) gelirden ayrıldığında ortaya çıkan meblağ "kalan" (*bakî*) olarak ayrıntılı biçimde yazılır. Eğer bu şekilde bir nüsha yazılır ve onda (esas bütçede miktar ve süre olarak belirlenip) kararlaştırılmış vilayet harcamaları isim isim ve (orduya ait) karargâh/kamp harcamaları da ayrıntılı ve açıklamalı bir biçimde belirtilirse o nüshaya (toplam bütçe defteri ya da yıllık kesin hesap anlamında) "devlet büyük defteri" / "devlet esas defteri" (*câmiü'l-hesab*) adı verilir. Şayet bu "devlet büyük defteri" / "devlet esas defteri" (*câmiü'l-hesab*) devletin sahibi hükümdara arz edilirse Moğolca ıstılahla/terimle "*cankgi*" olarak adlandırılır. *Cangki* kelimesinin onların lügatindeki manası, itibar sahiplerinden bir taifenin/topluluğun, hükümlerden bir hüküm üzerinde ittifak etmeleridir. *Târîh* defterinin sureti/şekli şöyledir:

[Sayfa 79/63]

Memleketlerin tarih defteri (Târîhü'l-memâlik):

37 Hânî senesi (1338-39), iyi para ile: 2.605.000 dinar

Tümen (on binlik) olarak: 260 tümen (ve) 5.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır:

885.000 dinar // 134.800 dinar.

Valilerin bölgesi // Basra ve Vasit bölgesi // Musul ve Sincar // Erdebil[139]*:*

450.000 dinar // 420.000 dinar // 66.800 dinar // 55.500 dinar.

Diğer bölgeler // Mardin:

15.000 dinar // 12.500 dinar.

Harbâ // Hâlis:

10.000 dinar // 5.000 dinar.

er-Rûm // Azerbaycan:

188.000 dinar // 280.500 dinar.

el-Vastaniye bölgesi // Arzu'r-Rûm (Arz el-Rûm) // Tebriz // Merağa:

145.000 dinar // 24.000 dinar // 148.500 dinar // 44.000 dinar.

Erdebil:

36.000 dinar.

[139] [Almanca tercümede Erbil. Ancak, aynı şehir ismini Almanca tercümenin 64 ve 80'inci sayfalarında Erdebil olarak vermektedir.]

Erzincan:

19.000 dinar.

Nahcivan // Serâv:

35.000 dinar // 17.000 dinar.

[Sayfa 80/64]

Irak // Şiraz:

364.500 dinar // 572.500 dinar.

İsfahan // Kâşân // Şiraz // Aberkuh:

277.500 dinar // 37.000 dinar // 564.500 dinar // 8.000 dinar.

Save // Hemedan:

25.000 dinar // 25.000 dinar.

Kirman // Diğer vilayet ve bölgeler:

180.200 dinar // 78.000 dinar.

Kirman // Sircan // Sultaniye // Ordu-bâzâr (Mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu):

99.000 dinar // 81.200 dinar // 50.000 dinar // 23.000 dinar.

Diğer bölgeler:

5.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanan (vudi'a min zâlike):

(Esas bütçede) kararlaştırılmış olan harcamalar ve (vergi affıyla çıkarılanlar):

2.470.000 dinar, tümen (on binlik) olarak: 247 tümen.

Bağdat // Diyarbakır // er-Rûm:

816.500 dinar // 137.800 dinar // 168.000 dinar.

Azerbaycan // Irak // Şiraz // Kirman:

270.500 dinar // 348.000 dinar // 557.200 dinar // 101.000 dinar.

Diğer vilayetler:

71.000 dinar.

[Sayfa 81/65]

Harf (bölüm, kısım):

Vilayet ve (orduya ait) karargâhtaki/kamptaki (esas bütçe ile süresi ve miktarı belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar ile (süresi ve miktarı belirsiz) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcamalar:

2.270.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır // er-Rum:

720.500 dinar // 140.800 dinar // 133.000 dinar.

Azerbaycan // Irak // Şiraz:

275.500 dinar // 343.000 dinar // 570.200 dinar.

Kirman // Diğer vilayet ve bölgeler:

102.400 dinar // 78.000 dinar.

Vilayet için (harcamalar):

850.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır // er-Rum // Azerbaycan:

155.000 dinar // 74.000 dinar // 118.000 dinar // 163.000 dinar.

Irak // Şiraz // Kirman:

116.000 dinar // 191.200 dinar // 32.800 dinar.

[Sayfa 82/66]

Emeklilik ödemeleri (idrârât):

200.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır:

32.000 dinar // 22.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Basra ve Vasit // Musul ve Sincar // Erbil[140]*:*

10.000 dinar // 20.000 dinar // 10.000 dinar // 7.000 dinar.

Harbâ // Halis // Mardin:

1.000 dinar // 1.000 dinar // 5.000 dinar.

er-Rûm // Azerbaycan:

53.000 dinar // 43.000 dinar.

el-Vastaniye bölgesi // Erzincan // Tebriz // Merağa:

30.000 dinar // 8.000 dinar // 25.000 dinar // 5.000 dinar.

Arzu'r-Rûm (Arz el-Rûm) // Nahcivan // Erdebil:

15.000 dinar // 5.000 dinar // 23.000 dinar.

Irak // Serav:

27.000 dinar[141] // 3.000 dinar.

İsfahan // Kâşân // Şiraz ve Aberkuh:

15.000 dinar // 5.000 dinar // 23.000 dinar[142].

Hemedan // Sâve // Şiraz // Aberkuh:

---

[140] Metinde (orijinal el yazmasında) yanlış: Erdebil.
[141] 30.000 dinar olmalıydı.
[142] 20.000 dinar olmalıydı.

7.000 dinar // 3.000 dinar // 17.000 dinar // 3.000 dinar.

[Sayfa 83/67]

Geçimlikler (*meâyiş*):

100.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır:

16.360 dinar // 5.640 dinar.

Valilerin bölgesi // Basra ve Vasit bölgesi // Musul ve Sincar // Mardin:

11.360 dinar // 5.000 dinar // 3.640 dinar // 2.000 dinar.

er-Rûm // Azerbaycan:

21.000 dinar // 25.000 dinar.

Bölge // Erzincan // Tebriz // Nahcivan:

13.000 dinar // 3.000 dinar // 15.000 dinar // 3.000 dinar.

Arzu'r-Rûm (Arz el-Rûm) // Merağa // Serâv:

5.000 dinar // 5.000 dinar // 2.000 dinar.

Irak // Sâve[143] *ve Aberkuh:*

12.000 dinar // 20.000 dinar.

İsfahan // Kâşân // Şiraz // Aberkuh:

10.000 dinar // 2.000 dinar // 15.000 dinar // 5.000 dinar.

[Sayfa 84/68]

Kirman ve Sircan:

7.000 dinar.

Kirman // Sircan:

7.000 dinar // 2.000 dinar.

Diğer harcamalar:

550.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat) // Sadır olup ortaya çıkan harcamalar:

70.000 dinar // 50.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır[144] *// Bağdat // Azerbaycan:*

---

[143] Doğrusu Şiraz olmalıydı.

[144] [El yazmasının bu sayfasına karşılık gelen Almanca tercümenin aktardığı veriler, tercümeye ekli Farsça metindeki verilerden, buradan itibaren sıralama bakımından farklılık göstermektedir. Burada, tercümeye ekli Farsça metindeki sıralama esas alınmıştır.]

20.640 dinar // 9.660 dinar // 20.000 dinar // 15.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Musul ve Sincar[145] *// Vasit ve Basra bölgesi // Erdebil:*

4.840 dinar // 4.660 dinar // 15.00 dinar // 2.000 dinar.

Vasit ve Basra bölgesi // Tebriz // Valilerin bölgesi:

15.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Harbâ // Mardin //Serâv:

800 dinar // 5.000 dinar // 3.000 dinar.

Şiraz:

5.000 dinar.

[Sayfa 85/69]

Def'a (bölüm, kısım):

(Emeklilik ödemeleri): 45.000 dinar.

er-Rûm:

20.000 dinar.

el-Vastaniye bölgesi // Arzu'r-Rûm (Arz el-Rûm)

15.000 dinar // 5.000 dinar.

Azerbaycan:

20.000 dinar.

Merağa // Nahcivan:

5.000 dinar // 5.000 dinar.

Erdebil // Serâv:

6.000 dinar // 4.000 dinar.

Def'a:

er-Rûm, el-Vastaniye bölgesinden: 5.000 dinar

Bağdat'taki bina/inşaat/bayındırlık işleri:

35.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Basra ve Vasit bölgesi:

5.000 dinar // 30.000 dinar

[145] Musul ve Sincar kalemleri el yazmasında hatalı olarak iki defa kaydedilmiştir.

Bağdat'ın valiler bölgesindeki (nadasa bırakılmış) araziler:

2.000 dinar.

(Ulema ve meşayihe ait) vazifeler:

15.000 dinar.

Şiraz // Kirman:

10.000 dinar // 5.000 dinar.

Refakatçi korumalık görevleri:

Bağdat: 8.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Basra ve Vasit bölgesi:

3.000 dinar // 5.000 dinar.

Yüce (Hükümdar'ın)[146] ve Divan'ın önemli işleri:

10.000 dinar.

Bağdat // Şiraz:

8.800 dinar // 1.200 dinar.

[Sayfa 86/70]

Ulûfeler/ücretler/maaşlar (mersûmât) // Vakıflar:

50.000 dinar // 60.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır // Diyarbakır[147]:

6.500 dinar // 3.000 dinar // 2.500 dinar.

Valilerin bölgesi // Musul[148] // Bağdat[149] // er-Rum:

5.000 dinar // 2.000 dinar // Halis'ten: 500 dinar //el-Vastaniye bölgesi: 7.000 dinar.

Erdebil[150]:

1.000 dinar.

Harbâ:

1.000 dinar.

Azerbaycan:

8.000 dinar.

Nahcivan // Erdebil:

3.000 dinar // 5.000 dinar.

---

[146] [Almanca tercümenin 76'ncı sayfasında Herrscher kelimesi kullanılmışken burada atlanmış durumdadır.]
[147] [Bu kalem Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[148] [Bu kalem Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[149] [Almanca tercümede alt satırdaki Halis ismi yer almamaktadır.]
[150] [Almanca tercümeye ekli Farsça metinde satır arasına sıkışmış olan bu kalem tercümede yer almamaktadır.]

er-Rûm:

15.000 dinar.

el-Vastaniye bölgesi // Erzincan // Arzu'r-Rûm (Arz el-Rûm):

10.000 dinar // 3.000 dinar // 2.000 dinar.

Azerbaycan:

20.000 dinar.

Tebriz // Merağa // Nahcivan // Serâv:

10.000 dinar // 3.000 dinar // 5.000 dinar // 2.000 dinar.

Irak:

7.000 dinar.

İsfahan // Kâşân:

5.000 dinar // 2.000 dinar.

Kirman:

5.000 dinar.

Şiraz:

10.500 dinar.

Şiraz:

2.500 dinar.

[Sayfa 87/71]

Vergi indirimleri (tahfîfat) // Caddeler:

50.000 dinar / 45.000 dinar.

Diyarbakır // Azerbaycan:

16.000 dinar // 10.000 dinar.

Azerbaycan:

20.000 dinar.

Merağa // Nahcivan // Erdebil // Serâv:

7.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar // 3.000 dinar.

Irak:

25.000 dinar.

İsfahan // Sâve // // Kâşân // Hemedan:

10.000 dinar // 5.000 dinar // // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Musul // Erbil[151] // Merağa[152] // Nahcivan[153]:

6.000 dinar // 10.000 dinar // 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Irak:

14.000 dinar.

Kâşân // Sâve // Hemedan:

4.000 dinar // 7.000 dinar // 3.000 dinar.

Kirman ve Sircan

10.000 dinar

Kirman // Sircan:

7.000 dinar // 3.000 dinar.

Vergi muafiyet belgeleri // Bağışlama/hibeler (tasarrufat):

55.000 dinar // 35.000 dinar.

Bağdat // Şiraz // Bağdat // Diyarbakır:

Vasit ve Basra bölgesi: 10.000 dinar // 40.000[154] dinar // Vasit ve Basra'dan: 5.000 dinar // 15.000 dinar.

Kirman // Musul ve Sincar // Erdebil[155]:

5.000 dinar // 10.000 dinar // 5.000 dinar.

[Sayfa 88/72]

Vergi kaldırmalar/düşürmeler (iskâtât) // Bağışlama/hibeler (tasarrufat):

---

[151] El yazmasında yanlış olarak Erdebil.
[152] [Bu kalem Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[153] [Bu kalem Almanca tercümede yer almamaktadır.]
[154] [Almanca tercümede 4.000.]
[155] [Almanca tercümede Erbil.]

90.000 dinar // 50.000[156] dinar.

Irak:

20.000 dinar.

İsfahan // Kâşân:

15.000 dinar // 3.000 dinar.

Sâve:

2.000 dinar.

Şiraz[157] // Şiraz:

70.000 dinar // 50.000[158] dinar.

Karargâh/kamp (ordu) için (harcama):

1.420.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır // er-Rûm // Azerbaycan:

571.500 dinar // 35.000 dinar // 15.500 dinar // 112.500 dinar.

Irak // Şiraz // Kirman // Diğer vilayetler:

227.000 dinar // 316.000 dinar // 70.000 dinar // 73.000 dinar.

Hükümdar ailesi için harcamalar:

550.000 dinar.

(Hükümdarın) yüce huzuru (şahsı):

500.000 dinar.

[Sayfa 89/73]

Harf (bölüm, kısım):

Harcamaların vergi geliriyle ödenmesi/kapatılması: 190.000 dinar.

Isınma/ısıtma // Av kuşları ile parsların yemi:

Ve bununla ilgili şeyler için yapılan (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 90.000 dinar // 30.000 dinar.

Bağdat:

Valilerin bölgesi: 10.000 dinar.

---

[156] [Almanca tercümede 5.000.]
[157] El yazması metinde hatalı olarak iki defa yazılmıştır.
[158] [Almanca tercümede 5.000.]

Azerbaycan:

25.000 dinar.

Tebriz // Erdebil:

20.000 dinar // 5.000 dinar.

Bağdat:

Valilerin bölgesi, (esas bütçede süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 4.000 dinar.

Azerbaycan:

(Esas bütçede süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 16.000 dinar.

Merağa // Erdebil // Serâv:

6.000 dinar // 6.000 dinar // 4.000 dinar.

Irak:

20.000 dinar.

İsfahan // Kâşân:

15.000 dinar // 5.000 dinar.

Şiraz:

(Önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama:10.000 dinar.

Sultaniye:

10.000 dinar.

Ordu-bâzâr (Mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu):

10.000 dinar.

[Sayfa 90/74]

Çadırların ihtiyacı // Büyük cephanelik için (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama:

30.000 dinar // 40.000 dinar.

Bağdat:

5.000 dinar.

Valilerin bölgesi:

(Esas bütçede süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 3.000 dinar.

Halis:

(Önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız

harcama: 2.000 dinar.

er-Rûm // Bağdat // Sultaniye:

el-Vastaniye bölgesinden, (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 15.000 dinar // Valilerin bölgesi: 5.000 dinar // 20.000 dinar.

Şiraz // Azerbaycan // Şiraz:

(Önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 10.000 dinar // 5.000 dinar // 10.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

Devlet hazinesinin ihtiyaçlarının vergi geliriyle ödenmesi/kapatılması ve saray çalışanları için silah, eğer, koşum, teçhizat vs. (*gerek-yarak*) için yapılan (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcamalar: 310.000 dinar.

Devlet hazinesi // Saray çalışanlarının silah, eğer, koşum, teçhizat vs.si (gerek-yarak):

200.000 dinar // 110.000 dinar.

Bağdat:

150.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Vasit ve Basra bölgesi:

80.000 dinar // 70.000 dinar.

Irak ve İsfahan:

50.000 dinar.

Bağdat:

65.500 dinar.

Valilerin bölgesi // Vasit ve Basra bölgesi:

30.000 dinar // 30.000 dinar.

Harbâ:

5.500 dinar.

Azerbaycan:

44.500 dinar.

Hükümdarın hanımları ve kızları:

50.000 dinar.

[Sayfa 91/75]

Şehzade-yi Cihan (hükümdar kızı):

Sati Beg –azameti ziyadeleşsin– için: 40.000 dinar.

Bağdat:

Valiler bölgesi, (önceden süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 2.000 dinar.

Şiraz:

(Önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 18.000 dinar.

Kirman // Ordu-bâzâr (Mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu):

(Önceden) kararlaştırılmış harcama: 10.000 dinar // 10.000 dinar.

Hatun-u Muazzam:

Dünya Hatun için, (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 6.500 dinar.

Bağdat // Kirman:

1.500 dinar // 5.000 dinar.

Şehzade Kutluğ Melik:

Harbâ'dan, (önceden süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 2.500 dinar

Şehzade Anbarcı'nın (Anbarçı, Anbârcî) hanımları:

Bağdat'ın valiler bölgesi, (esas bütçede süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcama: 1.000 dinar.

Araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı:

360.000 dinar.

Nevvab/nüvvab/naib:

Azametli/kudretli ve adil nevvab/nüvvab/naib (en-Nevvabü'l-a'zamü'l-âdil) –adil hükümranlığı ziyadeleşsin– için: 180.000 dinar.

Hükümdara özel (hassa) // Maiyet memurları (nevvab):

15.000[159] dinar // 3.000[160] dinar.

Âdil Emîr:

İbrahim Şah –adaleti ziyadeleşsin– için: 70.000 dinar.

Bağdat // Şiraz:

Valiler bölgesi: 60.000 dinar // 10.000 dinar.

Bağdat:

Valiler bölgesi: 35.000 dinar.

Hükümdara özel (hassa) // Maiyet memurları (nevvab):

30.000 dinar // 5.000 dinar.

Irak, İsfahan:

75.000 dinar.

Hükümdara özel (hassa) // Maiyet memurları (nevvab):

60.000 dinar // 15.000 dinar.

Şiraz[161]:

70.000 dinar.

Hükümdara özel (hassa)[162] // Kirman:

60.000 dinar // 10.000 dinar.

[Sayfa 92/76]

Emîr Mahmud:

İsfahan'dan: 25.000 dinar.

Emîr Hamza:

70.000 dinar.

Şiraz // Kirman:

50.000 dinar // 20.000 dinar.

Emîr Toğan Şah:

Basra ve Vasit bölgesinden: 15.000 dinar.

---

[159] [Almanca tercümede 150.000.]
[160] [Almanca tercümede 30.000.]
[161] 60.000 dinar olmalıydı.
[162] [Almanca tercümede Şiraz.]

Lütuflar/ihsanlar (suyurğâmisiyyât[163]):

50.000 dinar.

Emîr Toktemur'un çocukları için:

Vasit'ten, (önceden) kararlaştırılmış harcama: 15.000 dinar.

Efendimiz Ebu'l-Vefa'nın mübarek türbenin ihtiyaçları için:

Vasit'ten, (önceden) kararlaştırılmış harcama: 5.000 dinar.

Emîr:

Suyurğâmiş (lütuf/ihsan), Şiraz'dan, (önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 15.000 dinar.

Emîr Hamza:

İsfahan'dan: 10.000 dinar.

Yüce Mevlana:

Şemsuddîn, kadı: 5.000 dinar.

Posta hizmetleri:

Ve yem, (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 70.000 dinar.

Posta hizmetleri:

40.000 dinar.

Posta hizmeti:

Ordu-bâzâr (Mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu): 15.000 dinar

Bağdat // Şiraz // İsfahan:

Valiler bölgesi: 7.000 dinar // 3.000 dinar // 5.000 dinar.

Posta hizmeti:

Bağdat yolu, (önceden miktar ve süre olarak belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama, Bağdat'tan: 8.000 dinar.

Valiler bölgesi // Vasit ve Basra bölgesi:

5.000 dinar // 3.000 dinar.

Posta hizmeti:

Irak yolu: 12.000 dinar.

---

[163] [Daha önce Almanca tercümenin 55'inci sayfasında Zuwendungen olarak çevrilmiş bulunan bu çoğul kelime, tercümeye ekli Farsça metnin 28'inci sayfasında (ki el yazmasının 53'üncü sayfasına karşılık gelmektedir) çoğul suyurğamişât olarak verilmişti.]

İsfahan // Kâşân // Sâve:

5.000 dinar // 2.000 dinar // 5.000 dinar.

Posta hizmeti:

Sultaniye'den Sultaniye'ye: 5.000 dinar.

[Sayfa 93/77]

(Posta hizmeti iaşesi ve hayvanları için) yem:

30.000 dinar.

Bağdat:

Vasit ve Basra: 7.000 dinar.

Irak:

10.000 dinar.

İsfahan // Sâve:

7.000 dinar // 3.000 dinar.

Azerbaycan:

10.000 dinar.

Tebriz // Serâv:

7.000 dinar // 3.000 dinar.

Bâzâr:

Ordu (Ordu-bâzâr; mal satmak için orduya refakat eden esnaf topluluğu): 3.000 dinar.

İktalar:

Ve eyaletlerdeki eğitilmiş/düzenli askerlerin maaşları: 300.000 dinar.

İktalar:

130.000 dinar.

Dih-e Bozorg tümeni:

40.000 dinar.

Bağdat // Şiraz // Kirman:

3.500 dinar // 26.500 dinar // 10.000 dinar.

Hacî'nin tümeni:

−Adil hükümranlığı ziyadeleşsin−: 50.000 dinar.

Şiraz // İsfahan // Kirman:

30.000 dinar // 10.000 dinar // 10.000 dinar.

el-Emîrü'l-Âdil[164]*'in tümeni:*

−Adaleti ziyadeleşsin−: 20.000 dinar.

Hemedan // Şiraz:

10.000 dinar // 10.000 dinar.

el-Emîrü'l-Âdil'in tümeni:

İbrahim Şah: 20.000 dinar.

Musul // Erdebil[165]*:*

5.000 dinar // 15.000 dinar.

[Sayfa 94/78]

Maaşlar/ücretler:

Eyaletlerdeki eğitilmiş/düzenli askerler: 170.000 dinar.

Bağdat:

100.000 dinar.

Valilerin bölgesi // Vasit ve Basra bölgesi:

80.000 dinar // 20.000 dinar.

Kirman:

70.000 dinar.

Diyarbakır // Musul:

60.000 dinar // 10.000 dinar.

Ulûfeler/maaşlar/ücretler (mersûmât):

25.000 dinar.

Emîrler (umera[166]*):*

12.000 dinar.

Emîr Ata-Beg // Emîr Toktemur // Emîr Basri:

[164] [Almanca tercümede Âdil yerine Ali yazılmış bulunmaktadır.]
[165] [Almanca tercümede Erbil.]
[166] [Almanca tercümede yanlış olarak Amīre şeklinde yazılmıştır.]

Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden) kararlaştırılmış harcama: 2.000 dinar // Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 5.000 dinar // 5.000 dinar.

Mevlana'lar:

7.000 dinar.

Mevlana Şemsuddîn:

Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 3.000 dinar.

Mevlana-yı A'zam Nizamuddîn:

Bağdat'tan, valiler bölgesinden: 2.000 dinar.

(Önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 1.000 dinar // (Önceden) kararlaştırılmış harcama: 1.000 dinar.

Mevlana Sinanüddîn Yusuf:

Vasit ve Basra'dan: 2.000 dinar.

Çadırcılık (otâcılık[167]):

Hasan-ı Otâcı, Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden) kararlaştırılmış harcama: 1.000 dinar.

Saray muhafızlığı/korumalığı (cândâriye):

Hasan Şah adına, saray muhafızlarının başı, Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 2.000 dinar.

[Sayfa 95/79]

Saray bandosu:

3.000 dinar.

Aras:

Saray müzisyeni; Bağdat'tan, valiler bölgesinden, (önceden) kararlaştırılmış harcama:

1.000 dinar.

Aras:

Saray müzisyeni; Şiraz'dan: 3.000[168] dinar.

Diğer bölgeler:

25.000 dinar.

Maaşlar:

Ve ücretler, (önceden belirlenmemiş) zorunlu/mutlak/kayıtsız-şartsız harcama: 15.000 dinar.

Şam (Suriye) birlikleri:

---

[167] el-Otâciyye yerine el-otağcıyye olmaladır (Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 49).
[168] [Almanca tercümede 2.000.]

10.000 dinar.

Hasan:

Şamlı (Şamî, Şam'a mensup); Bağdat'tan, valiler bölgesinden: 3.000 dinar.

Cemaat/topluluk:

Hacı Sûlân'ın (?) özeni ve gözetimi altında, Merağ'dan: 7.000 dinar.

Eğitilmiş bekâr askerler:

Diyarbakır'dan: 5.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

(Vergi affıyla) hesaptan düşme/çıkarma: 50.000 dinar.

Bağdat:

90.000 dinar.

Valiler bölgesi // Basra ve Vasit bölgesi:

50.000 dinar // 40.000 dinar.

Diyarbakır:

25.000 dinar.

Musul ve Sincar // Erdebil[169]*:*

10.000 dinar // 15.000 dinar.

er-Rûm:

35.000 dinar.

el-Vastaniye bölgesi // Arzu'r-Rum (Arz el-Rum):

30.000 dinar // 5.000 dinar.

Şiraz:

50.000 dinar.

[Sayfa 96/80]

Kalan (bâkî):

135.000 dinar.

Ondan (min zâlike):

65.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır // İsfahan:

53.000 dinar // 7.000 dinar // 5.000 dinar.

Harf (bölüm, kısım):

[169] [Almanca tercümede Erbil.]

Bir senede yapılan fazla/ilave harcama: 50.000 dinar.

Bağdat // İsfahan:

45.000 dinar // 5.000 dinar.

İktalar (suyurğâl):

15.000 dinar.

Melikü'l-umera Bekr // Kutluğ Boğa // Melikü'l-umera Nevruz // Seyyid Kemaleddin Haydar: Bağdat'tan, valiler bölgesi: 2.500 dinar // Bağdat'tan, valiler bölgesi: 2.500 dinar // Vasit ve Basra'dan 5.000 dinar // Vasit'ten: 5.000 dinar.

(Birtakım hesaplara) irca olunan hesap denkleştirmeleri:

13.000 dinar.

Kutluğ-temür // Sahibü'l-a'zam Kemalüddîn:

36 (Hânî) senesi (1337-38), Bağdat'a raci olan muhasebe denkleştirmesi, Hanlık tarafından (önceden belirlenmemiş) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcama olarak yapıldı, 737 senesi 1 Ramazan tarihinde (3 Nisan 1337): 10.000 dinar // Eşrafın maaşlarının İsfahan'a raci olarak muhasebe denkleştirmesi, (önceden belirlenmemiş) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcama olarak yapıldı, 2 Şaban 736 senesi (16 Mart 1336): 3.000 dinar

Huzura kabul (işleminin) ihtiyaçları için (mesalihü'l-huzûr):

Vasit ve Basra bölgesinden, tezkirenin cevabı olarak: 2.000 dinar.

Askerlerin çoğalması:

Vasit ve Basra'dan: 20.000 dinar.

Vasit ve Basra // İsfahan:

18.000 dinar // 2.000 dinar.

[Sayfa 97/81]

Harf (bölüm, kısım):

Bu sene (vergi affı yoluyla) hesaptan düşülen: 15.000 dinar.

Bağdat // Diyarbakır ve Musul:

Valiler bölgesinden, (tımar muhasebecisi durumundaki) kâtibin/yazıcının kaldırması nedeniyle: 8.000 dinar // 7.000 dinar.

Geriye kalan bakiye / Bakiyeden geriye kalan (neddu'l-bâkî):

70.000 dinar.

Bağdat:

Valiler bölgesi: 10.000 dinar.

er-Rum:

20.000 dinar.

El-Vastaniye bölgesi // Erzincan:

17.000 dinar // 3.000 dinar.

Azerbaycan:

10.000 dinar.

Tebriz // Merağa // Erdebil:

7.000 dinar // 2.000 dinar // 1.000 dinar.

Irak:

15.000 dinar.

İsfahan // Kâşân:

11.000 dinar // 4.000 dinar.

Şiraz:

15.000 dinar.

SON SÖZ (HÂTİME):

Ahlâkı güzelleştirme hakkında (hâtime) ki, bütün yaratıkların kurtuluş sebebidir ve dünyada hayat pâyesi ona bağlıdır. (…)

… Allahım, bizi sorumlu tutma ve affet, şüphesiz Sen affedici ve merhametlisin.

el-Melikü'l-Vehhab olan Allah'ın yardımıyla (kitap) tamamlandı.[170]

YORUM:

§ 1.

Siyakat rakamlarına dair genel bir tarihsel bakışı H. Kazem Zadeh "Les chiffres Siyâk et la comptabilité persane"de[171], L. Fekete "Die Siyākat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, Beitrag zur türkischen Palaeographie"de[172] ve S. Elker *Divan Rakamları*'nda[173] vermektedir.

Tam sayı kısaltmaları gibi kesirli sayı kısaltmaları da Arap kökenlidir. Bunlar 1/96'dan 1/24'e kadar ağırlık adlandırmaları[174] için üretilmiş kısaltmalardır. Bununla birlikte en büyük kesirli sayı kısaltmaları köken bakımından Arap kesirli sayı kelimelerine dayanırlar. Onların temel biçimleri zamanla değişime uğradı ve bu değişmiş biçim kısaltma haline geldi. Bu değişim ve dönüşüme

[170] [El yazmasında 10 sayfalık yer kaplayan bu bölüm eserin muhtevasıyla ilişkili olmadığı için Göyünç tarafından tercüme edilmemiştir. Buraya ilk ve son cümlelerini almış bulunuyoruz.]
[171] *Revue du Monde Musulman*, Bd. XXX (1915), s. 11 vd.
[172] (*Bibliotheca Orientalis Hungarica VII*), Budapest, Bd. I, 1955, s. 21-33.
[173] (Türk Tarih Kurumu Yayınlarından VII. Seri, No. 22) Ankara 1953.
[174] Krş. W. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 7.

rağmen kısaltmaların adlandırma ve tespiti onların köken itibariyle Arap olan aslına bağlı kalmaya devam etti. Mesela 16. Yüzyıl'ın başında Hacı Muhyiddîn Mehmed bin el-Hacı Atmaca'nın[175] kaleme almış olduğu *Mecmâ'u'l-Kavâid* adlı eser bunu ortaya koydu. Bu kitabın Hacı Atmaca diye bilinen yazarı,[176] II. Bayezid döneminde (1481-1512) Osmanlı maliyesi kâtibiydi. Devletin maliye hizmetinde görev almaya aday olanların eğitimi için belirlenmiş bir eseri Türkçe olarak ilk kez yazan isimdi. O zamana kadar bu eğitim kısmen Arapça, kısmen de Farsça kılavuz kitaplarla verilmekteydi.[177]

Aşağıda, kesirli sayı kısaltmalarının bu esere göre türetilmesi hususu kısaca ele alınmaktadır. Fakat onun sadece temel ilkelerine işaret edilmektedir; çünkü, yayına hazırlayıp burada sunmuş olduğumuz metnin 9'uncu sayfasında belirtildiği gibi, temel biçimler bilindiği zaman, birleştirilerek oluşturulmuş biçimler kolayca öğrenilebilir.

1/96 için kullanılan (…) kısaltması, 0,05 grama[178] karşılık gelen ağırlık birimi olarak, arpa tanesi[179] anlamına gelen Arapça "sa'îr" (…) kelimesinden türetilmiştir.

1/48 için kullanılan (…) kısaltması, iki arpa tanesi[180] anlamına gelen Arapça tesniye/ikili "sa'îreyn" (…) kelimesinden türetilmiştir.

1/32 için kullanılan (…) kısaltması, 3 arpa tanesi[181] anlamına gelen Arapça müennes/dişil çoğul"sa'îrât" (…) kelimesinden türetilmiştir.

1/24 için kullanılan (…) kısaltması, bezelye tanesi[182] anlamına gelen Arapça "tassuc/tassûc" (…) kelimesinin ilk harfinden türetilmiştir. Osmanlıca'da kırat=karat ya da çekirdek olarak da adlandırılmıştır.[183]

1/12 için kullanılan (…) kısaltması, altıda bir'in yarısı anlamına gelen Arapça "nisf suds" (…) ifadesini simgeler.[184]

1/8 için kullanılan (…) kısaltması, sekizde bir anlamına gelen Arapça "sumn" (…) kelimesinin son harfini simgeler.[185]

1/6 için kullanılan (…) kısaltması, altıda bir anlamına gelen Arapça "suds"[186] (…) kelimesini simgeler. İki küçük paralel çizgi olarak basitleştirilmiştir.

1/4 için kullanılan (…) kısaltması, çeyrek anlamına gelen Arapça *rub'* (…) kelimesinin son iki harfinden oluşur.[187]

1/3 için kullanılan (…) kısaltması, üçte bir anlamına gelen Arapça "suls" (…) kelimesinden oluşur.[188]

---

[175] İstanbul'daki Köprülü Kütüphanesi'nde el yazması, Mehmet Âsım Kısmı, No. 341, Varak: 101b vd. (*MK* olarak kısaltılmıştır.)
[176] Krş. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zünûn*, ed. Ş. Yaltkaya ve Kilisli R. Bilge, İstanbul, C. II, 1943, s. 1603, ayrıca bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1915, C. III, s. 252.
[177] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 2a.
[178] Krş. W. Hinz, "Islamische Masse und Gewichte", s. 34. ("Isl. Masse und Gewichte" olarak kısaltılmıştır.)
[179] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 103b; W. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 7.
[180] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 103b; Hinz, *a.g.e.*, s. 7.
[181] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 103b.
[182] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 101b; Hinz, *a.g.e.*, s. 7.
[183] Krş. *Mecmâ'u'l-Kavâid*, 103b.
[184] Krş. *A.g.e.*, 103b.
[185] Krş. *A.g.e.*, 104a.
[186] Krş. *A.g.e.*, 104a.
[187] Krş. *A.g.e.*, 104b.
[188] Krş. *A.g.e.*, 104b.

1/2 için kullanılan (…) kısaltması, yarım anlamına gelen Arapça "nisf" (…) kelimesinin ilk iki harfinden oluşur.[189] (Mehmed Muhyiddîn'e ait) *Mecmâ'u'l-Kavâid* "iki çeyrek " = ½ anlamına gelen Arapça "rub'ayn" kelimesinden yapılmış (…) şeklindeki bir türetmeden de söz etmektedir.

Saâdetnâme ve *Risâle-yi Felekiyye* gibi Farsça kamu maliyesi kitapları da –bu alandaki[190] diğer çoğu eser gibi–, siyakat kesirlerini, onlara eklenmiş açıklamalarla birlikte bir liste halinde vermektedir. *Risâle-yi Felekiyye*'deki liste tıpkı-basım olarak yayınlanmıştır.[191]

Her ne kadar söz konusu üç Farsça kılavuz kitap sadece yaklaşık elli yıllık bir zaman dilimi içinde ortaya çıkmış bulunuyorlarsa da, giriş bölümünde belirtilmiş olduğu gibi, birbirleriyle kısmen yakınlık ve tam benzerlik göstermekte, bazı kesirli sayılara ait listelerde farklılıklar olduğu görülmektedir. Bunlar üç grup halinde sınıflandırılabilirler:

1. Kaynağı yazarın özelliklerine bağlanabilecek farklılıklar:

	1/8	¼	1/3	2/3
Saâdetnâme:	(…)	(…)	(…)	(…)
Metnimizin tıpkı-basımı:	(…)	(…)	(…)	(…)
Risâle-yi Felekiyye:	(…)	(…)	(…)	(…)

2. Farklı temel değerlerin bir araya getirilmesiyle oluşturulmuş bulunan (aynı) kesirli sayıya ait kısaltmaların teşkili yüzünden (söz konusu temel değerlerden kaynaklanarak) ortaya çıkan farklılıklar:

7/24, ya ¼ + 1/24 veya 1/8 + 1/6 (şeklindeki farklı temel değerlerin toplanması) suretiyle oluşturulur; buna bağlı olarak (7/24'e ait) kısaltma ya (…)[192] ya da (…)[193] şeklinde olur.

3/8, ya 1/3 + 1/24 veya 1/8 + 1/4 (şeklindeki farklı temel değerlerin toplanması) suretiyle oluşturulur; buna bağlı olarak (3/8'e ait) kısaltma ya (…)[194] ya da (…)[195] şeklinde olur.

7/12, ya ¼ + 1/3 veya 1/2 + 1/12 (şeklindeki farklı temel değerlerin toplanması) suretiyle oluşturulur; buna bağlı olarak (7/1'ye ait) kısaltma ya (…)[196] ya da (…)[197] şeklinde olur.

3/4, ya 1/4 + 1/2 veya 2/3 + 1/12 (şeklindeki farklı temel değerlerin toplanması) suretiyle oluşturulur; buna bağlı olarak (3/4'e ait) kısaltma ya (…)[198] ya da (…)[199] şeklinde olur.

---

[189] Ayrıca krş. L. Fekete, "Die Siyākat-Schrift in der türkischen Finanzverwaltung, Beitrag zur türkischen Palaeographie", (*Bibliotheca Orientalis Hungarica VII*), Budapest, Bd. I, 1955, s. 38.
[190] Krş. C. Cahen ve R. B. Serjeant, "A Fiscal Survey of the Medieval Yemen", *Arabica* içinde, Bd. IV, 1957, s. 23-33.
[191] Şurada: Hinz, *Rechnunswesen*, s. 28; sonra da [Hinz'in hazırladığı] *Risâle-yi Felekiyye*'nin [Almanca] baskısında, metin (text), s. 255.
[192] Krş. *SN*, 26b; *RF*, metin, s. 255.
[193] Krş. [Metnimize ait] tıpkı-basım.
[194] Krş. *SN*, 26b; *RF*, metin, s. 255.
[195] Krş. [Metnimize ait] tıpkı-basım.
[196] Krş. *SN*, 26b; *RF*, metin, s. 255.
[197] Krş. [Metnimize ait] tıpkı-basım.
[198] Krş. *SN*, 26b; *RF*, metin, s. 255.
[199] Krş. [Metnimize ait] tıpkı-basım.

§ 2.

Ortaçağ'da İran'daki muhasebe dairelerinde ölçüler ve ağırlıklar için kullanılan tabirler, (rakam şeklinde özel sembolleri bulunan) sayılar gibi, kendi özel kısaltmalarına sahiptiler. Bunlar "diğer siyakat rakamları" (*sâirü'l-arkâm*) olarak değerlendiriliyorlardı. Bunların sayısı, kamu maliyesi kitapları *Saâdetnâme* ve *Risâle-yi Felekiyye*'ye göre oldukça fazladır. Bizim el yazmamızda bu konuyla ilgili birkaç yaprak ne yazık ki eksik durumdadır; bu yüzden, elde bulunan bir sayfadan, onlardan sadece sekizine ulaşılabilmektedir:

Adet (parça): Kesin ve belirli madde türlerinden olup kendine ait münferit ve bağımsız varlığı bulunan eşya/mallar için kullanılan sayma kelimesidir.[200]

Zira' (arşın, endaze): Kumaş, bez vs. için kullanılan sayma kelimesidir.[201]

Dirhem: Bu ifade hem para birimidir, hem de sarısabır ağacı, amber, hap ve ilaçlar, safran gibi baharat vs. türünden hassas terazi ile tartılan enfes ve güzel mallar için nicelik kelimesidir.[202] Daha büyük miktarlarda bunun için bazen "menn" ve "miskal" tabirleri de nicelik kelimeleri olarak kullanılmıştır.[203] 16. Yüzyıl'da Doğu Anadolu'da da kıymetli mallar (miktar bakımından) dirhem tabiriyle ifade edilmiştir.[204]

Miskal: Özellikle altın ve gümüş ile yakut ve inci gibi değerli taşlar için kullanılır. Fakat amber ve misk gibi şeyler için de kulanılmaktadır.[205] (4,23 gram ile 4,72 gram arasında değişen bir ağırlık birimidir.)

Nefer (şahıs, fert, birey): İnsanlar için kullanılan sayma kelimesidir.[206]

Re's (baş): Kesimlik, bineklik ve yük taşıyan hayvanlar için sayma kelimesidir.[207]

Tek (takım, kupon): İpekli şam kumaşı, ipek, yün dokuma, atlas vs. gibi elbise materyali için "elbise uzunluğu"[208] anlamında, 13,3 metreye karşılık gelen uzunluk ölçüsü kelimesi.[209]

Zevc/zovc (çift): Üzengi, çizme ve ayakkabı gibi çifter çifter mevcut olan eşyalar için kullanılan miktar kelimesi.[210]

Aşağıda, *Saâdetnâme* ve *Risâle-yi Felekiyye*'de yer alan diğer siyakat sayıları, bir araya getirilmek suretiyle ortaya konulmuştur:

Bâb (kapı): Evler, dükkânlar ve diğer kapalı mekânlar için kullanılan sayma kelimesi.[211]

Bûte (pota [küçük kazan, metal eritme kabı]): Mazı, asfalt, safran, tutkal ve altın folyonun bir alaşımından oluşan şeyler söz konusu olduğunda (eritme amaçlı) pota için kullanılan sayma kelimesi.[212]

---

[200] Krş. *RF*, 14a.
[201] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 13a; Reşîdüddîn, *Mükâtebât-ı Reşîdî*, nşr. Muhammed Şefi', Lahore 1945, s. 186-89 (Aşağıda daima MR olarak yer alacaktır).
[202] Krş. *RF*, 13b; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 2-8.
[203] Krş. *MR*, s. 93, 197.
[204] Krş. Ö. L. Barkan, *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Ziraî Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*, İstanbul 1945, C. I, s. 134.
[205] Krş. *RF*, 11b; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 2-8.
[206] Krş. *SN*, 28a; *RF*, 10b.
[207] Krş. *SN*, 28a.
[208] Krş. *SN*, 29a; *RF*, 12b.
[209] Krş., W. Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", s. 325.
[210] Krş. *RF*, 16a.
[211] Krş. *SN*, 29a.
[212] Krş. *SN*, 29a.

Çerh (çark): Yeraltı sulama kanallarındaki su çekip çıkarma yerlerinde bulunan dolaplar için kullanılan sayma kelimesi.[213]

Dâne (tane): Nal için kullanılan sayma kelimesi.[214]

Dest (el): Av kuşları, silahlar, eğer/semerler ve elbiseler için kullanılan sayma kelimesi.[215]

Destece (el/kucak dolusu ["deste"nin çoğuludur]): Kâğıt, samur (kürk), kumlu sahtiyan deri için sayma kelimesi.[216]

Denn (küp, güğüm): Şarap ve şıra dolu güğümler/küpler için kullanılan sayma kelimesi.[217]

Dovvâre/duvvâre (değirmen taşı): Değirmen taşları için kullanılan sayma kelimesi.[218]

'İkd (gerdanlık, kolye): Farklı anlamlar taşıyan sayma kelimesi. *Saâdetnâme*'ye[219] göre bir 'ikd, 1308'de büyük incilerden oluşmaktaydı. Muhasebe kaydında gerdanlığın ağırlığının bir açıklama eşliğinde (*haşv* olarak) yazılması gerekiyordu. Buna karşılık, *Risâle-yi Felekiyye*'ye[220] göre, bir 'ikd 1363'te, "mefâz" diye adlandırılan küçük inci kordondan oluşuyordu. Yazar, bir 'ikdin önceden on "mefâz"dan oluşurken, şimdi (1363'te) on, yirmi veya belki bazen otuz "mefâz"a karşılık geldiğini de sözlerine eklemektedir.

Ferd (tek parça): Halılar, perdeler vs. gibi tek parça eşya için kullanılan sayma kelimesi.[221]

Fass (yüzük taşı[222]): Firuze için sayma kelimesi.[223]

Fevvâre (fıskiye): Yeraltı sulama kanallarından su çekme yerleri için kullanılan sayma kelimesi.[224]

Cerîb (dönüm[225]): Yaklaşık 130 litre ya da kabaca 100 kg buğdaya karşılık gelen tahıl hacim ölçüsü.[226]

Habbe (tohum tanesi): Ağırlıkları, –bütün mücevherlerde ilke olduğu üzere–, kordona dizilen inciler hariç olmak kaydıyla, muhasebe kaydında bir açıklama eşliğinde (*haşv* olarak) yazılması gereken büyüklükler için kullanılan sayma kelimesi.[227]

Hâr (dizi, inci dizisi): Küçük incilerin kordonu için kullanılan sayma kelimesi.[228] 14'üncü Yüzyıl'ın ikinci yarısında hâr yerine mefâz tabiri kullanılmıştır.[229]

---

[213] Krş. *SN*, 29a.
[214] Krş. *SN*, 27b.
[215] Krş. *SN*, 29a; *RF*, 12b.
[216] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 17b.
[217] Krş. *SN*, 29a.
[218] Krş. *SN*, 29a.
[219] Krş. *SN*, 28b.
[220] Krş. *RF*, 15a.
[221] Krş. *SN*, 27b; *RF*, 15b ve konu dizini.
[222] Krş. el-Bîrûnî'nin açıklamaları, kaynak: E. Wiedemann, "Über den Wert von Edelsteinen bei den Muslimen", *Der Islam*, C. 2 (1911), s. 355.
[223] Krş. *SN*, 28a.
[224] Krş. *SN*, 28b.
[225] [Göyünç, burada parantez içinde Almanca "Morgen" kelimesini kullanmaktadır. Y. Önen ile C. Z. Şanbey'in *Almanca-Türkçe Sözlük*'üne (Ankara: TDK, 1993) göre Morgen kelimesinin buradaki anlamı şöyledir: 25-34 ar arasında, bir çift hayvanla bir "sabah"ta sürülebilecek büyüklükte arazi parçası.]
[226] Krş. *SN*, 28b, 43a; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 38.
[227] Krş. *SN*, 28a; *RF*, 14b. [Habbe, dirhemin 1/48'ine karşılık gelen bir ağırlık birimidir.]
[228] Krş. *SN*, 28a.
[229] Krş. *RF*, 14b, 15a.

Heml/himl/haml: Deve yükü.[230]

Huzme/hozme (deste, demet, bir kucak dolusu miktar): 20 deste kâğıt için sayma kelimesi.[231]

Kâze [Kâse, kasa] (sandık, kafes[232]): Yeşil/taze yem için sayma kelimesi.[233]

Keylece/keyilçe (ölçek): Buğday ve arpa için hacim ölçüsü.[234]

Let (parça): Keten / keten bezi[235] için balya/top/denk anlamında kullanılan sayma kelimesi.[236]

Mehâke (dokuma tezgâhı): Dokuma tezgâhları için sayma kelimesi.[237]

Menn/men (batman): İran'da 15'inci Yüzyıl içlerine kadar kullanılmış olan ağırlık birimi. Muhasebe kayıtlarında normalde 833 gr'lık "küçük menn", daha sonraları ise genellikle 2,96 kg'lık Tebriz menn'i kullanılmıştır.[238]

Müdd (Yunanca Ϝόδιος): Küçük Asya'da buğday için kullanılan hacim ölçüsü.[239]

Mücelled (cilt): Kitap ciltleri için sayma kelimesi.[240]

Peymane[241] (ölçü): Şarap ve emsali için kullanılan hacim ölçüsü.[242]

Kabze (kabza, sap, kulp): Kılıç, yay, oklar vs. için sayma kelimesi.[243]

Kadeh (bardak, kupa): Hacim ölçüsü.[244]

Kadd (çubuk, kütük): Mumlar için sayma kelimesi.[245]

Kafiz (ölçek, damacana, büyük kova): 1/10 cerîb[246] ağırlığındaki tahıl için kullanılan hacim ölçüsü. Farsça'da ayrıca peymane olarak da bilinir.[247]

Kasaba (boru): Zümrütler için sayma kelimesi.[248] el-Bîrûnî'ye göre, zümrüt mücevherler, uzun görünümlerinden dolayı (Çünkü uzun olacak şekilde aşındırılıp oyulmaktadırlar) kasaba olarak

---

[230] Krş. *SN*, 27b; *RF*, 17a; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 13-14.
[231] Krş. *SN*, 29b.
[232] [Göyünç, kelimenin Almanca karşılığı olarak, sandık ya da kafes anlamına gelen Stiege sözcüğünü kullanmış bulunmaktadır.]
[233] Krş. *SN*, 29b.
[234] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 17a; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 40-41.
[235] Krş. *SN*, 29a.
[236] Krş. Hüseyin bin Halef, "Let", *Burhan-ı Kâtı'*. Reşidüddîn'in, Gâzân Han zamanında Batı Anadolu'daki Denizli havalisinde vali olan oğlu Mecduddîn'e yazmış olduğu bir mektuptan, "let"in, iskarlat kumaşında, Mısır'dan getirilen Venedik tipi çuhada (*bunduki-yi Mısrî*), Rus kanaviçesinde/keteninde (*[kettan-ı] Rûsiye*) ve muslinde (*şarb-ı meşkâlî*) sayma kelimesi olarak kullanıldığını öğreniyoruz. Krş. MR, s. 187-89, ayrıca bkz. Togan, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", s. 33-50; Hinz, "Ein orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", s. 325.
[237] Krş. *SN*, 29a.
[238] Krş. *RF*, 16a; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 17-21.
[239] Krş. *RF*, 16b; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 45-47.
[240] Krş. *RF*, 19a.
[241] [Göyünç "peymançe" yazmış bulunmaktadır.]
[242] Krş. *RF*, 29a.
[243] Krş. *SN*, 29b; *RF*, 21-22.
[244] Krş. *SN*, 29b; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 48.
[245] Krş. *RF*, 18a.
[246] Krş. *SN*, 28b; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 48-50.
[247] Krş. Hüseyin bin Halef, "Kafîz", *Burhan-ı Kâtı'*.
[248] Krş. *SN*, 28b.

adlandırılmışlardır.[249] 14'üncü Yüzyıl'da zümrüt taşından mamul uzun mücevherler aynı nedenle aksâb olarak adlandırılmışlardır.[250]

Kılâde (gerdanlık): Aslan, panter, çita ve av köpekleri için sayma kelimesi.[251]

Kıt'a (parça, cüz, bölük): Mücevher, av kuşları, arazi/arsa ve dağ/tepeler için sayma kelimesi.[252] Fakat lal[253] taşından bir şey kıt'a olarak sayıldığında, ağırlığının muhasebe kaydına bir açıklama eşliğinde (*haşv* olarak) yazılması gerekmekteydi.[254]

Sehm (serbest hisse): Gayrimenkuller için sayma sayısı.[255]

Sakiye (su dolabı, su arkı): Kavun-karpuz tarlaları, bostan ve sebze bahçelerindeki sulama kanalları için sayma kelimesi.[256]

Simt (ipliğe geçirilmiş inci dizisi): Orta büyüklükteki incilerin dizildiği ipler/kordonlar için sayma sayısı.[257]

Sinf (sınıf): Tablo/cetvel/çizelge/listelerdeki farklı türlere ait kalemlerin kayıt/tescil işleminde kullanılan (tasnif amaçlı) ana başlık.[258]

Şirvançe (Şirvan ağırlığı): Her bir 200 menn kireç için sayma kelimesi.[259]

Şokka (kumaş eni/genişliği): İskarlat, kırmızı keçe ve yünlü kumaş için sayma kelimesi.[260]

Surre (kese, para kesesi, torba): Mal varlıklarının korunmasına yarayan kese ve torbalar için sayma sayısı.[261]

Tağâr/tağar/dağar (Leğene benzeyen büyük tas veya kâse): Tahıl hacim ölçüsü.[262]

Tahtace (tahtacık): Kürkten mamul uzun omuz atkıları için sayma kelimesi.[263]

Tatbika/tatbeqa (Kaplama): Dört nalın (bir demire takılarak) bir araya getirilmesine yarayan kaplama için kullanılan sayma kelimesi.[264]

---

[249] Krş. el-Bîrûnî'nin açıklamaları, kaynak: E. Wiedemann, *a.g.e.*, s. 351. Ayrıca İbn Mansûr'un *Cevâhirnâme*'siyle karşılaştırmak için bkz. Joseph von Hammer, "Auszüge aus dem Persischen Werke جواهرنامه d. i. *das Buch der Edelsteine* von Mahommed Ben Manssur", *Fundgruben des Orients*, C. VI, Viyana 1818, s. 130.
[250] Krş. İbnü'l-Akfanî'nin açıklamaları; kaynak: E. Wiedemann, "Beitraege zur Geschichte der Naturwissenschaften XXX., Zur Mineralogie im Islam", *Sitzungsberichte der Physikalisch-Medizinischen Sozietät zu Erlangen* içinde, C. 44 (1912), s. 223.
[251] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 18a.
[252] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 11a ve konu dizini.
[253] Krş. Wiedemann, "Beitraege zur Geschichte …", s. 216.
[254] Krş. *SN*, 28b.
[255] Krş. *SN*, 29a.
[256] Krş. *SN*, 28b.
[257] Krş. *SN*, 28a.
[258] Krş. *SN*, 29b.
[259] Krş. *SN*, 29b.
[260] Krş. *SN*, 29a.
[261] Krş. *SN*, 29b.
[262] Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 129;
[263] Krş. *SN*, 28b; *RF*, 14a.
[264] Krş. *SN*, 27b; *RF*, 18b ve konu dizini.

Tomân/tumân (Moğolca tüman/tümen = 10.000): Her bir 10.000 dinar veya 10.000 adam (bölük) için sayma sayısı.[265]

Vikr (ağır yük): Hayvanın iki kenarına asılan yük, yani bir at, sığır, katır veya eşeğe.[266]

Yekbâre (küçük pota/tava/tencere): Bûtenin altıda biri büyüklüğünde pota.[267]

Zıkkı/zıkkî[268] (deriden yapılmış su tulumu, kırba): Şarap, kesilmiş süt vs.yi muhafaza için, (dikilmek suretiyle) kapalı hale getirilmiş deri tulum/kırbalar için sayma kelimesi.[269]

Yukarıda anılan sayma kelimelerine ek olarak Reşidüddîn'in mektuplarında da birkaç tane bulmaktayız:

Feddân[270]**:** Arap diyarlarında kullanılan yüzey ölçüsü.[271]

Mertebân (cam kap): Zencefil, kâfur, karanfil kurusu vs. gibi baharat için hacim ölçüsü.[272]

Kârûre (şişe): Sıvı yağ[273] ve gülsuyu için hacim ölçüsü.[274]

Sovb/sevb (elbise): Elbiseler[275] ve koyun pöstekileri[276] için parça anlamında sayma kelimesi.

Top (balya, top): Her tür kumaş için sayma kelimesi.[277]

§ 3.

Aslî hesabın/muhasebenin başı/başlığı (*sadr: hesabın ön kısmı, özü, ana başlığın altındaki başlık*) ve kaynağı (*ümm: hesabın ana maddesi*):

I. "Medd" kelimesine dair:

İran muhasebe dairelerinde "medd" kelimesi, onun "yayılma, esneme, uzama" şeklindeki asıl anlamının yanı sıra şöyle ikinci bir anlama daha sahiptir: "Bir uzatma çizgisiyle (yazımı) uzatılan kelime". *Risâle-yi Felekiyye*'ye göre bunun için iki yol vardır[278]:

a) Son harfin uzatılması; bunun için "b, p, t, s̲, ŝ, s, f, k, g, l, n" harfleri elverişlidir.

---

[265] Krş. *SN*, 29b; Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 127: W. Barthold, "Die persische Inschrift an der Mauer der Manūčehr-Moschee zu Ani", Almanca tercüme ve yayına hazırlama: W Hinz, *Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft (ZDMG)*, Bd. 101 (1951), s. 251.
[266] Krş. *SN*, 27b; *RF*, 17a; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 14-15, 36.
[267] Krş. *SN*, 29a.
[268] [Göyünç "zeqq" şeklinde yazmış bulunmaktadır.]
[269] Krş. *SN*, 29b.
[270] [Bir günde bir çift öküzle sürülebilen araziye karşılık gelmektedir.]
[271] Krş. *MR*, s. 225 vd.; Hinz, "Isl. Masse und Gewichte", s. 65.
[272] Krş. *MR*, s. 197, 288.
[273] Krş. *MR*, s. 287.
[274] Krş. *MR*, s. 272.
[275] Krş. *MR*, s. 38, 206.
[276] Krş. Hinz, "Ein Orientalisches Handelsunternehmen …", s. 332.
[277] Krş. *MR*, s. 186-95.
[278] Medd, şayet son harfi uzatılma kabiliyetine sahipse, yazımda bu harfi uzatılan bir kelimeden oluşur. Aksi takdirde sonuncu harfle sondan bir önceki harf arasına bir çizgi çekilir ve son harf bundan sonra yazılır. Misal: [Metnin aslına bakılıp elle yazılacak]. (Krş. *RF*, 21b.)

b) Son harfin uzatma imkânı sunmaması durumunda son iki harf uzun bir çizgi ile birbirlerine bağlanırlar.[279]

Aslına bakılırsa başka iki yol daha vardır. Son hecenin harfleri yukarıda belirtilen iki kurala da uymayan harfler olduğunda, uzatma işlemi sondan bir önceki heceye intikal eder. Sonra da bu hece ya son heceye uzun çizgi ile bağlanır ya da uzatma işlemi sondan bir önceki hecenin kendi içinde olur. Misal:

(Metnin aslına bakılıp elle yazılacak)

Bir muhasebe kaydının ana başlığı, bölüm başlığı, ara başlığı ve alt başlığı, kaligrafik aşırı uzatım uygulamasına bağlı olarak, "medd" üst kavramı altında ele alınagelmiştir[280] ve silme-tashih işaretiyle (Metnin aslına bakılıp elle yazılacak) aynı şekildedir.[281] Buradan, "medd" kelimesinin temel anlamının zamanla değişime uğramış olduğu, sözcüğün bahsi geçen kavramlar için teknik terim haline geldiği ve nihayet muhasebe işleminin bölümlere ayrılması anlamını kazandığı ortaya çıkmaktadır. Öyle ki, Tâcü's-Selmanî, Timur'un ölümünden (18 Şubat 1405) sonraki kargaşa dönemini tasvir etmek için, Timur'un torunlarından Şehzade Halil ordusu için devlet hazinesinden büyük paralar aldığında şunu yazabilmiştir: "Kısaltılmış ve [veya] tafsilatlı bir bilançoda ana başlık ve başlığa (*medd u harf*) göre bölümlere ayırma işlemi yapılabilir nitelikte görünmüyorsa, fazla ayrıntıya girmek ve kelime israfı yapmaktan kaçınmak daha yararlı olur. Belgesiz ödeme ve yetkisiz para harcama yüzünden altın toprağa denk hale geldiğinde kayıt ne kadar kısa olursa o kadar iyidir."[282]

II. Aslî hesabın/muhasebenin başı/başlığı:

Hesaptaki bir bölüm için kullanılan teknik terim "hesabın göğsü" (*sadru'l-hesab*) şeklindedir. Bu yüzden bir aslî/temel/ana hesabın başlığı da "hesabın göğsü" veya "hesabın anası" (*ümmü'l-hesab*) olarak ifade edilir.[283]

III. Bölüm başlıkları:

Söz konusu kılavuz kitaplar bize bölüm başlıkları kullanımına dair pekçok ifade ulaştırmış bulunmaktadırlar. Bunun da ötesinde *Saâdetnâme* bu başlıkların bir listesini de sunuyor.[284] Sözü edilen başlıklar aşağıda bu listeye göre sıralanmış ve tamamlanmıştır:

a) "... vasıtasıyla tahsil edilip toplanmış" (cem'/cem'an).[285]

b) *"Ondan ortaya çıkan"* (*sâra min zâlike*).

---

[279] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 12.
[280] Krş. *SN*, 32a; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 13, 16.
[281] Krş. *SN*, 38b.
[282] Tāğ as-Salmānī, Šams *al-ḥusn*: *Eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409*, ed. H. R. Roemer, (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission / VOK, VIII) Wiesbaden 1956, v. 79a-b, tercüme, s. 58.
[283] Krş. *SN*, 32a.
[284] Krş. *SN*, 32a-b.
[285] Krş. *SN*, 32b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 31; *RF*, 8a, e. p. [Almanca tercümede yer alan e. p. kısaltmasının anlamı tespit edilememiştir].

Farklı para tahsil edip toplama işlemlerinde bir para bozdurma[286], bir değiş tokuş etme[287], bir para değeri belirlemesi[288], kesip ayırma yoluyla yapılmış bir muamele[289], bir satış[290] ya da ilaveten satın alma[291] durumu yaşandığında, yukarıda sözü edilen "bölüm başlığı" [yani "Ondan ortaya çıkan" (*sâra min zâlike*)], "… vasıtasıyla tahsil edilip toplanmış" *(cem'/cem'an)* diye adlandırılan başlıktan sonra getirilir; sonra altına kalemler kaydedilir. Ancak,bu bölüm başlığı ["Ondan ortaya çıkan" (*sâra min zâlike*)], erime/eritme şeklindeki bir işlem durumunda "amelden/işlemden/kullanımdan ortaya çıkan" (*isti'mal zâlike*) şeklinde yazılır.[292]

c) *Ara bilanço (istikrâr zâlike).*[293]

d) *Nihai bilanço (el-karâr).*[294]

e) *"Meblağa eklendi"* (*uzîfe ilâ zâlike*), ya bakiyenin hesaplanmasından sonra kendisini gösteren ek gelirler için ya da ödemelerden artan fazlalığın hesaplanmasından sonra ortaya çıkan başka fazla harcama ödemeleri için kullanılan başlık kelimesidir.[295]

f) *"Ona ilhak edilip katılan"* (*ulhika ilâ zâlike*) şeklindeki bölüm başlığı, yukarıda sözü edilen işlemlerin birkaç defa tekrarlanması durumunda kullanılır.[296]

g) *"İki kısmın toplamı/birleşmişi"* (*cümletân* veya *cümletâhu*), bakiyenin ek gelirle birlikte oluşturduğu meblağı ifade ifade eder[297], ya da ek harcamalarla birleştirilmiş ödeme fazlası miktarıdır.[298]

h) *Meblağın toplamı (fe-zâlike'l-mecmu')*, kalan/bakiye meblağ ile ona ilave edilen muhelif ek gelirler için kullanılır.

i) *Ondan çıkarılıp harcanan* (*vudi'a min zâlike*), vergi tahsildarları tarafından yerine getirilen ödemeler, devletin toplam yıllık vergi gelirinden çıkarıldığı yapılan muhasebe işleminde kullanılan bir başlık kelimesidir ki, bu işlem sonunda hâlâ vergi gelirlerinden artan bir meblağ geride kaldığı görülür[299]; bu iki şekilde adlandırılır[300]:

j) *Kalan* ya da *bakiye/bakî,*

k) *Ziyade/fazlalık.*[301]

Bütün bu bölüm başlıkları muhasebe kaydında (satır üzerinde) aynı uzunluktadır, en uç sağ kenardan başlar, bütün bir yaprak boyunca, sol kenarın bitimine küçük parmak genişliğinde bir mesafe kalıncaya kadar uzanırlar.[302]

---

[286] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 31.
[287] Krş. *A.g.e.*, s. 32.
[288] Krş. *A.g.e.*, s. 33.
[289] Krş. *A.g.e.*, s. 35.
[290] Krş. *A.g.e.*, s. 37.
[291] Krş. *A.g.e.*, s. 38.
[292] Krş. *A.g.e.*, s. 33.
[293] Krş. *SN*, 41b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 38.
[294] Krş. *SN*, 41b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 31.
[295] Krş. *SN*, 40b, 47b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 26; *RF*, 30a.
[296] Krş. *SN*, 40b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 26; *RF*, 31a.
[297] Krş. *SN*, 40b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 26-27; *RF*, 30a.
[298] Krş. *SN*, 46b.
[299] Krş. *SN*, 46b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 20; *RF*, 34a; Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 128.
[300] Krş. *SN*, 41a-b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 19; *RF*, 31a-b.
[301] Krş. *SN*, 32b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 22; *RF*, 32b.
[302] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 12.

Aşağıdaki ifadeler, her ne kadar *Saâdetnâme*'nin listesinde yer almıyor olsalar da, bölüm başlığı olarak kullanılmış ve muhasebe kaydında yukarıda bahis konusu yapılmış ifadelerle aynı uzunlukta yazılmış bulunmaktadırlar:

l) *Masraf ya da "onun masrafı" (masrafu zâlike)*, ya gelir ve giderin (alacak ve vereceğin) denkliğini[303] ya da denk bir muhasebe işleminden yapılan ilave ödemeyi ifade eder.[304]

m) *Ondan/şundan (min zâlike),* esas itibariyle bir alt başlıktır; fakat kalandan/bakiyeden çıkarılan ilave bir meblağ "kalan"/bakî bölüm başlığının altına başlık kelimesi olarak yazıldığında ana başlık olarak da kullanılır.[305] Bu durumda *min zâlike* yerine sadece "artan" (*el-nedd*) ifadesi de yazılabilir.[306] (Başlık ifadelerinden) geriye kalanlar şu şekilde sıralanabilir:

n) *Geriye kalan bakiye / Bakiyeden geriye kalan (neddu'l-bâkî).*[307]

o) *Gerçekleşmiş ödeme* (*sahha zâlike*), çok fazla yapılmış bir ödemenin varlığı durumunda "ondan çıkarılıp harcanmış" (*vudi'a min zâlike*) şeklindeki bölüm başlığı yerine kullanılagelmiştir; sonra onun altında bütün harcamanın muhasebe kaydı yapılmıştır.[308]

p) *Düzeltilmiş/denkleştirilmiş harcanan tutar (vuccihe zâlike),* bir ödemeler fazlasının denkleştirilmesini ifade eder.[309]

q) *Onun kararlaştırılmış meblağı (takrîruhu)*, ek bir harcamanın kayda geçirilmesi durumunda kullanılır.[310]

r) *Kalan ödeme fazlası (neddü'z-ziyade)*, denkleştirme işleminden sonra ortaya çıkan ilave bir ödeme fazlasının muhasebe kaydının yapılması durumunda kullanılır.[311]

§ 4.

Tarih:

Metin, İran'da 14. Yüzyıl'da muhasebe defterlerinin tutulmasında hem kamerî yıla göre hesaplanan İslamî takvimin hem de Gazan Han (1295-1304) tarafından yürürlüğe konulup Hânî-dönem diye adlandırılan yıl hesabının kullanılmakta olduğu konusunda *Saâdetnâme* ile (v. 26a) mutabakat göstermektedir. *Saâdetnâme – Âyîn*-i *Ekberî*'nin[312] yazarı Ebu'l-Fazl Allâmî'nin aksine–, Hânî takvimin Arap ay isimlerini muhafaza ettiğini ayrıca bildirmektedir. Bizim metnimiz (s. 41), yevmiye defteri (*ruznamçe*) yaprağına Hicrî yılın da yazılması gerektiğini, bununla birlikte örneklerde ilke olarak Hânî dönemin yazıldığını vurgulamaktadır.

Bu dönemin başlangıç tarihi 12 Recep 701 = 13/21 Mart 1302 Çarşamba günüdür.[313]

---

[303] Krş. *SN*, 46a; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 19; *RF*, 32b.
[304] Krş. *SN*, 46a, 48a.
[305] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 13, 21; Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 17, 130.
[306] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 21; ayrıca **§** 8.
[307] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 21.
[308] Krş. *SN*, 31a, 46b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 21; *RF*, 32b.
[309] Krş. *SN*, 47b; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 22; *RF*, 34a.
[310] Krş. *SN*, 46b.
[311] Krş. *SN*, 46b.
[312] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 5.
[313] Bu dönemin farklı tahmin ve tespiti hakkında bkz. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 5-6 ve dipnot. Hammer-Purgstall Hânî dönemin başlangıcını bir günlük yanlış bir farklılıkla 14 Mart 1302 olarak hesaplamıştı; bkz. Hammer-Purgstall, *Geschichte der Ilchane*, C. II, Darmstadt 1843, s. 175.

Timurlular bu takvimi muhasebe defteri kayıtlarında her ne kadar muhafaza ettilerse de, aynı zamanda Tatarlar'ın 12 hayvan döngülü takvimlerini de kullandılar.[314]

§ 5.

Toplama ve tamamlama (*Cem ve tekmîl*):

Doğu'da yaygın ve alışılmış olduğu gibi, bir hesap işleminin 1 dinardan 10.000 dinara kadar olan meblağları parmakların sayı ve konumlarından faydalanılarak[315] (yani parmakların sayımıyla) birbirlerine eklenip toplanırlar.[316] Bu yüzden kamu maliyesi hizmetine yeni başlayan biri önce tam sayıları ve kesirleri parmakların yardımıyla toplamayı öğrenmek ve alıştırma yapmak suretiyle tam bir alışkanlık kazanmak zorundadır.[317]

Hesaplanan meblağın asıl kayıt ve belgelerle karşılaştırılmasından sonra tasdik/doğrulama notu/işareti (*câize*) konulur, yani:

	Bir defalık kontrol	İkili kontrol	Üçlü kontrol
Saâdetnâme'ye göre (meblağın ardına)	(Elle yazılacak)	(Elle …)	(Elle …)
Bizim metnimize göre (meblağın üstüne)	(Elle yazılacak)	(Elle …)	-
Risâle-yi Felekiyye'ye göre:	خوب "iyi"	٢ veya والله "Vallahi"	-

Bu işaret/not, Arapça papirüs vergi listelerinde de bir çengel biçiminde ya da sadece düz bir çizgi olarak bulunur.[318]

Saâdetnâme'ye göre (v. 31a), sonuncu doğruluk denetiminde nihai meblağın altına صح "sahha" / "sahihtir/doğrudur" veya "gerçeğe uygun" kaydı düşülür. Çok sayıda ödeme söz konusu olduğunda, bu doğrulama ifadeleri satırlardan oluşan çizelge şeklindeki muhasebe kayıtlarının altına her seferinde tekrar eklenirler.[319]

§ 6.

Çizerek iptal / kayıt düzeltmesi (*terkîn*):

---

[314] Krş. Hinz, *a.g.e.*, s. 5; ayrıca Alî Şîrâzî'nin *Şemsu's-Siyâk*'ta verdiği bilgiler için bkz. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 117.
[315] Parmak temelli sayı ve rakamlar ve saymada parmak kullanımı, sayı ve rakamların kültürel tarihinde yazıya geçişin esas itibariyle ön aşaması durumundadır; kökeni İlkçağ'a kadar uzanır. (Krş. K. Menninger, *Zahlwort und Ziffer, Eine Kültürgeschichte der Zahl*, C. II, 2. b., Göttingen 1958, s. 3-15.)
[316] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 2 vd. ve orada verilen bibliyografya.
[317] Krş. *SN*, 30b.
[318] Krş. K. W. Hofmeier, "Beitraege zur arabischen Papyrusforschung", *Der Islam*, C. IV, 1913, s. 102; bu, X. Yüzyıl'ın sonlarında Harezmî tarafından "karşılaştırma işaretleri" olarak söz konusu edilmiştir (*Mefâtîhü'l-Ulûm*, Kahire 1342/1923, s. 37).
[319] Krş. *SN*, 31b.

Terkîn kelimesi (sözlük anlamıyla: kına ile üstünü boyamak), muhasebecilikte, Harezmî'nin[320] de çok önceden belirtmiş olduğu gibi, silme/iptal/tashih işareti anlamına gelir. Bu işaret, özellikle *Risâle-yi Felekiyye*'de (v. 20b, 70a) açıkça görüldüğü gibi, muhtemelen, *terkîn* kelimesinin son iki harfinden oluşmaktadır: [Elle yazılacak] Bu işaret aşağıdaki durumlarda, tashih edilip düzeltilen meblağın üzerine konulmuştur:

a) Bir para havalesi veya (nereye harcanacağı önceden belirlenip) kararlaştırılmış meblağın yevmiye defterinden (*ruznamçe*den) silinmesi gerektiğinde, söz konusu meblağın üzerine iptal işareti konulmakta, altına da iptalin nedeni yazılmaktaydı;[321] çünkü, zimmete geçirme şeklindeki bir yolsuzluğu yahut böyle bir şüphenin oluşmasını engellemek için yevmiye defterinden kazıma yoluyla silmeye izin verilmiyordu.[322]

b) Bir para havalesi yapılması gerektiğinde ve sonra da iptal edildiğinde, muhasebecinin bunu, bütçe kalemleri defterine (*müfred, müfredat*) kaydedilmesi için beyan etmesi gerekir. Bu durumda meblağın üzerine iptal işareti konulur ve altına da iptalin nedeni yazılır.[323]

c) İçerdiği meblağ kısmen iptal edilmiş bulunan bir kalemin muhasebe kaydında, bu işlemin özel niteliklerinin (açıklamasının, *hikâyet*) yazımının üç defa tekrarlanmasından kaçınılır. Bir kısmı açıklamasız olan meblağ (*haşv-i bâriz*), açıklaması bulunan meblağ *(haşv*) içerisine, indirimin/kesintinin yanına gelecek şekilde, kısa bir notla kaydedilir, son kalan meblağ ise açıklamasız hesap bakiyesine (*bâriz*) yazılır. Bunun altına da söz konusu kalemin bütün müstakil meblağları kaydedilir, aynı zamanda da tashih edilip düzeltilmiş bulunan meblağın üzerine iptal işareti konulur. *Saâdetnâme*'ye göre (v. 39a-40a), muhasebecilikteki bu usul, açıklık ve netlik avantajı sağlar.

Söz konusu iptal işareti, yani [Elle yazılacak], bir çarpma veya toplama işleminin sonucundan önce geldiğinde "yapar/yapıyor" veya "eder/ediyor" anlamını verir.[324]

§ 7.

Hint rakamları:

Hint rakamlarının Araplar tarafından alınışı, geliştirilmesi ve sonra Batı'ya doğru yaygınlaştırılmasına ilişkin genel bir tarihî bakış, K. Menninger'de bulunuyor.[325] Ona atıfta bulunmakla yetiniyoruz.

§ 8.

"Harf" ve "defa" başlıklı bölümler/fasıllar ve kısmî tutarlar/meblağlar:

1. *"Harf" kelimesi:*

a) Bu kelime –aslî anlamı bir yana bırakılırsa– hem bir kitaptaki bölümleri hem de muhasebedeki ayrı fasılları ifade eder. Mesela Reşidüddîn, kendisinin tarih kitabının, yani Gâzân Han'ın sosyal düzenlemelerini bahis konusu yapan *Tarîh-i Mübarek-i Gâzânî*'nin üçüncü cildini iki bölüme ayırmış

[320] *Mefâtîhü'l-Ulûm*, s. 39.
[321] Krş. *SN*, 38b.
[322] Krş. *SN*, 1c; *RF*, 53b.
[323] Krş. *SN*, 38b, 39b.
[324] Krş. *SN*, 37a.
[325] Menninger, *Zahlwort und Ziffer*, s. 225 vd.

ve bu bölümleri *harf* olarak adlandırmıştır.[326] Aynı şekilde (üzerinde çalıştığımız) mevcut metinde de *harf* bu minvalde kullanılmıştır.[327]

b) "Harf"in başlık olarak bir hesap işleminde sadece iki defa yer bulabileceğini dile getiren diğer kamu yönetimi ve kamu maliyesi el kitaplarının aksine,[328] bizim metnimizde (s. 16), başka bir bildirimde bulunulmaksızın üç defa geçtiği görülmektedir.

2. *"Defa" kelimesi:*

Bir muhasebe kaydında (aynı hesap işleminde) başlık olarak en fazla dört defa yer alabilir.[329] "Harf" gibi "defa" da eldeki metinde (s. 16, 19) "bir kitabın bölümü" olarak tezahür etmektedir.

§ 9.

Başlık (minhâ) ve alt başlık (min zâlike):

I. *Anlamları:*

Sözlük anlamı itibariyle "minhâ" ve "min zâlike" "ondan" ve "şundan" anlamlarına gelir. Muhasebe tekniğinde ise ilk ifade, bir bölümle/kısımla birlikte bulunması durumunda[330] "başlık" anlamına gelir, ikinci ifade ise benzer bir durumda "alt başlık" anlamı taşır. Diğer taraftan "min zâlike" bazen bir bölüm gibi de değerlendirilir.[331] Bunun dışında bu ifadeler muhasebecilikte birbirleri yerine kullanılan başlıklar olarak da işlem görürler.[332]

II. *Kamu yönetimi ve kamu maliyesi el kitaplarıyla karşılaştırma:*

Bizim metnimiz ile *Saâdetnâme* (v. 32b-33b) ve *Risâle-yi Felekiyye* (v. 27a-29b; 36b-37b) bu tabirler ve onlardan türetilmiş olan ifadeler hakkında oldukça fazla miktarda malumat vermektedir. Bu terimlerin her biri tarif ve tasvirlerin sonunda kısa ifadeler eşliğindeki örnekler olarak ortaya konulur; böylece onların muhasebe defterlerindeki kullanım usulü görünür hale gelir.

Söz konusu bilgilerin ve örneklerin karşılaştırılmasından aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

a) Bir bölüm kendi içinde sadece iki başlığa bölünür. İlk başlık, söz konusu bölümün[333] ya da bölüm meblağının[334] içindeki hesap kaleminin en büyük bölümünü ihtiva eder ve –muhtemelen bu yüzden– "büyük başlık" / "minhâ-yı bozorg/büzürg" olarak adlandırılır. İkinci başlık ise "karîne-yi minhâ-yı bozorg" / "büyük başlığın benzeri/paraleli kayıt" diye isimlendirilir.[335]

b) Bunun yanı sıra her iki başlık ("büyük başlık" / "minhâ-yı bozorg/büzürg" ile "karîne-yi minhâ-yı bozorg" / "büyük başlığın benzeri/paraleli kayıt"), "min zâlike" alt başlığı çerçevesinde ikiye bölünür.

---

[326] Krş. Reşîdüddîn, *Ta'rikh-i Moubarek-i Ghazani*, III, ed. E Blochet (Gibb Memorial Series 18), London 1911, s. 161, 209, 213.
[327] Krş. s. 16, 19, e. p.
[328] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 13.
[329] Krş. *SN*, 35a; *RF*, 21b-22a.
[330] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 16.
[331] Krş. Bu çalışmanın "Yorum" bölümü, § 8, III'üncü madde.
[332] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 17-18.
[333] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 18; *RF*, 28a, 36b.
[334] Krş. *SN*, 33a; *RF*, 28a.
[335] Krş. *SN*, 32b; *RF*, 27a, 37a.

İlki "min zâlike-yi bozorg"/ "büyük alt başlık"[336] veya "min zâlike-yi asl" / "ana alt başlık"[337] olarak adlandırılır ve 1. başlık[338] içindeki müstakil hesap kaleminin en büyük bölümünü içerir. İkincisi ise "karîne-yi min zâlike-yi bozorg" / "ana alt başlığın benzeri/paraleli kayıt" diye isimlendirilir.

c) Bir 1. alt başlığın bölümlere ayrılmasından oluşan "alt altbaşlık", "tafsil-i min zâlike-yi bozorg" / "büyük alt başlığın açıklaması" tabiriyle ifade edilir. Bunlardan en fazla iki tane bulunabilir.[339]

d) "Büyük başlık" (minhâ-yı bozorg) ile "ana alt başlık"tan (min zâlike-yi asl), yani bütün bu bölümleme sisteminden vazgeçildiği, ve (bu tabirlerle) alt bölümlere ayrılan bir başlık (minhâ) kullanılmadığı zaman, (söz konusu tabirlerle alt bölümlere ayrılmaksızın) en fazla beş "minhâ" kullanılabilir; ve onların her birinden iki alt başlığın (min zâlike) ayrılması mümkündür. Bu alt başlıkların da her birinden tekrar altı adete kadar "alt altbaşlığın benzeri/paraleli"nin (alt başlık olarak) ayrılması mümkündür.[340]

e) Minhâ ve "min zâlike" tabirleri arasındaki hiyerarşik ilişki daima (satır üzerindeki) genişliklerinden anlaşılır.

III. *Model/nümune niteliği taşıyan genel bakış [Eserin içerdiği örnek]:*

a) Modelin genel şemasında (kayıt edilen) kalemler (hemen) yukarıda (§ 8) "IId"de [II., d)] sözü edilen sisteme göre yazılmışlardır. Onda "minhâ", başlık tabiri olarak beş, "min zâlike" ise dört defa yer almaktadır. Her iki tabirin altında her biri için müstakil bir kalem/konu mevcuttur. Hesabın sonunda "Sadır olup ortaya çıkan harcamalar" ve "emeklilik ödemeleri" kalemleri başlık olarak yer almaktadır.

b) "Emeklilik ödemeleri" için yapılan harcamayla birlikte yer alan ilk "minhâ", (aslında) iki (adet) başlıktır. İlk başlıktaki "(nadasa bırakılmış) arazi" için yapılan harcama açık bir biçimde eksiktir; çünkü, bina/inşaat/bayındırlık işleri, refakatçi korumalık görevleri ve ortaya çıkıp (sadır olup) gelen masraflar, başlık meblağında belirtildiği gibi 15.000 dinar tutmuyor, bilakis sadece 12.000 dinara baliğ oluyor.

c) Birinci "min zâlike" ve sadır olup ortaya çıkan harcamalar iki (ayrı) başlıktırlar.

d) Yazar, ikinci "minhâ"yı "nedd min zâlike asl" / "ana alt başlığın kalan meblağı/bakiyesi" olarak sunmaktadır. Bu tabir ne *Saâdetnâme*'de ne de *Risâle-yi Felekiyye*'de yer almaktadır. Fakat ikinci "minhâ"nın ve üçüncü "min zâlike"nin I. alt başlığın iki (ayrı) alt altbaşlığı olduğu açıktır. Buradan, üçüncü "min zâlike"nin "karine-yi minhâ-yı dovvom" / "ikinci minhâ'nın benzer/paralel kaydı/hesabı" olarak kabul edildiği sonucu çıkmaktadır. Yani, her ikisi (ikinci "minhâ" ve üçüncü "min zâlike") tek ve aynı hesaptan/kalemden ayrılmış kollar durumundadır.

e) İkinci "min zâlike" ve "üçüncü minhâ", ikinci alt altbaşlığın iki ayrı açıklaması durumundadır. Aslında bunların uygun alt altbaşlık altında bulunmaları beklenirdi; muhtemelen yazarın bir hatasıdır.

f) Beşinci "minhâ" ve dördüncü "min zâlike" yine ilk alt başlığın açıklamaları durumundadır; bununla birlikte onlar "tafsil-i minhâ" / "başlığın açıklaması" şeklinde bir başlıkla isimlendirilmişlerdir.

---

[336] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 17; *RF*, 27a.
[337] Krş. *SN*, 32b.
[338] Krş. *SN*, 33a; *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 17; *RF*, 28a, 36b.
[339] Krş. *RF*, 28a.
[340] Krş. *SN*, 33a.

IV. *Başlık ve alt başlığın belirlenmesinin temeli/kökeni:*

Metnimiz, İbn Sina'ya (11. yy.) izafe edilen[341] bu muhasebe kayıt sisteminin kullanımına dair yeterli malumat vermektedir (s. 18).

§ 10.

Merdiven basamağı şeklindeki muhasebe usulü / âmir-süreç şeklindeki kayıt sistemi (nerdobân pâye):

Merdiven basamağı şeklindeki kayıt sistemi İran'da Moğollar döneminde ortaya çıktı. Bu sistem, maliye memurlarına yolsuzluk ve zimmet suçu şüphesinden korunma imkânı sağlıyordu; çünkü bir tek kalemin çok sayıda tekrarlanması durumu, siyakat biliminin inceliklerinden habersiz olan Moğol emirlerinin, memurları kolayca suçlamalarına yol açabiliyordu.[342]

Bu kayıt sisteminde alt başlık mevcut değildi; her başlık yalnızca bir kalemden (hesap konusundan) oluştuğu için, söz konusu kaleme ilişkin ifadeler daima aynı zamanda başlığa eklenmiş serlevhalar durumundadırlar. Bunun da ötesinde bizim kamu yönetimi ve kamu maliyesi el kitaplarımızda aşağıdaki dört muhasebe kayıt yöntemi gözlemlenebilmektedir:

a) Kalemler önce bölüm başlığının altına kaydedilirler, sonra ardışık şekilde yan yana, en sonunda da tekrar alt alta.[343] Başlıkların hepsi (satırda) aynı uzunluğa (*medd*) sahiptir.

b) Hesap kalemleri her defasında sadece bir defa, iki ayrı kola ayrılmış olarak yan yana[344] yazılırlar, ya da bir defa bir bütün halinde alt alta[345] kaydedilirler. Bu son durumda başlığın kenar uzunlukları her iki taraftan gitgide kısaltılır.

c) Farklı kaynaktan gelen iki adet kalem/hesap meblağı/tutarının bölüm/kısım meblağını oluşturması söz konusudur. İlki aslı itibariyle nakittir. İkincisi ise maddî varlıkların satılmasından ortaya çıkar (böylece sonradan nakit hale gelir), bu yüzden bölüm/kısım meblağının altına her iki başlık da (hem aslı itibariyle nakit olan hem de sonradan satış yoluyla nakde dönüştürülen) yazılmıştır. Bu ikincisi için başlık tabirleri olarak "bi aynihâ" (kendi aslı itibariyle) nakit veya duruma göre çoğu kez "min el-ecnâs" / "maddî varlıktan gelen" (nakit) ifadeleri uygun görülmüştür. İlk başlık ("bi aynihâ") altında münasip ve yakışık alır meblağın kaydı yapılmıştır, ikinci başlık ("min el-ecnâs") altında ise önce meblağ yazılmış, sonra da onunla ilgili maddî varlığın kaydı açıklamasıyla birlikte yapılmıştır.[346] Şayet ilk başlık "bi aynihâ"nın açıklaması vardıysa, o takdirde o açıklama da söz konusu başlığın altına yazılmıştır.

d) Şayet bölüm/kısım meblağı iki kalemden oluşmaktaydıysa, onlardan biri nakit, diğeri de maddî varlık halindeydiyse, o takdirde bölüm/kısım meblağının altına her iki başlık da, yani hem "el-ayn"/"nakit", hem de "el-ecnâs" / "maddî varlık" başlıkları yazılmıştır. Bunun ardından da altta açıklamalar yer almıştır.[347]

§ 11.

---

[341] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 14.
[342] Krş. *SN*, 33b.
[343] Krş. *SN*, 34a.
[344] Krş. *RF*, 37b.
[345] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 17-18.
[346] Krş. *SN*, 34b.
[347] Krş. *RF*, 38a.

Kalana/bakiyeye (*bâkî*) ve (ödemeler sonrası kalan) fazlalığa (*ziyade*) dair:

I- *Gelir-gider (alacak-verecek) meblağlarının denkliği:*

Saâdetnâme'ye göre (v. 46a) böylesi bir muhasebe işlemi ya bütünüyle kapatılmış olur ya da muhasebecinin yeni gider meblağlarını ilave muhasebe kalemleri olarak kaydetmek zorunda kalması söz konusu olur.

a) İlk durumda (belgeler çerçevesindeki) karşılaştırma ve denetimden sonra (muhasebe işlemlerinin) doğrulama/tasdik işareti kaydın üzerine konulur ve Divan başkanının onayı ve vergi toplayıcısının (*âmil*) teklifiyle ibra belgesi (*mofâsât*) verilmek suretiyle onun ibrası/aklaması yapılır.

b) Buna karşılık (ikinci durumda) vergi toplayıcısı ilave başka gider meblağları bildiriminde bulunmuşsa, bunlar Divan'da gözden geçirilip kontrol edilmiştir. Vergi toplayıcısı taleplerini iki kategoriye ayırmaktaydı,[348] tek kalem olarak kaydedilmiş, fakat toplama yapılmaksızın. Bu talepleri Divan başkanı vergi toplayıcısı da hazır bulunuyorken inceleyip kontrol etmekteydi. Onlardan sarayın ve devletin menfaatleriyle ilişkili olanlar, diğerleri dışarıda bırakılmak üzere, harcama olarak kabul ediliyordu. Buna karşılık halkın menfaatleriyle ilgiliyseler şayet, talepler ancak ara sıra kabul görüyordu, ve sonra münasip bir talimat (*pervane*) veriliyordu.

Bu ilave harcamaların kayda geçirilmesi sırasında muhasebeci onun hemen yanına, ilgili asıl hesap çerçevesinde kısa bir gerekçe de eklemek zorundaydı. Onun altında –öncekiyle aynı satır genişliğinde– "masraf" (*masrafun*) başlığı tekrar yazılmaktaydı, bununla birlikte onun açıklamasız/şerhsiz meblağında (*bâriz*), "tamam" (*tamamen*) şeklindeki muhasebe teriminin yazılmasıyla yetinilmek yerine şimdi hesap nihai meblağı da kayda geçirilmekteydi. İlave harcamalar uygun bir şekilde düzenlendikten ve ayrıntılı bir şekilde ayrı ayrı özellikleriyle belirtildikten sonra, ödeme fazlalığı "ez-ziyade" / "fazladan ödenen" başlığı altında hesaba kaydedilmekteydi.

II- *Arta kalan gelirin diğer meblağlarından yapılan harcamalar:*

Saâdetnâme (v. 46b-49a) bununla ilgili üç ayrı duruma yer veriyor ve onların her birini bir örnekle genişçe açıklıyor:

a) Ek harcamalar geriye kalan bakiye ile aynı miktarda ise "el-bâkî" / "geriye kalan" başlığının altına "sahha zâlike" / "fiilen/gerçekten ödendi" veya "takrîruhu" / "(kesin biçimde) kararlaştırılan" başlıkları ile yazılır, aynı zamanda da bu bölümün açıklamasız/şerhsiz meblağının altına muhasebe terimi olarak "tamam" (*tamamen*) ifadesi eklenir. Söz konusu meblağlar bunun altına ayrı ayrı kaydedilir. Bahsi geçen başlıklar ("sahha zâlike" / "fiilen/gerçekten ödendi" ile "takrîruhu" / "(kesin biçimde) kararlaştırılan") satıra "geriye kalan" (el-bâkî) başlığı ile aynı genişlikte yazılır.

b) Ek harcama meblağları geriye kalan bakiyeden (el-bâkî) daha az ise, bu durumda, bizim el yazması metnimizde (s. 21) gösterildiği gibi, "neddü'l-bâkî" / "bakiyeden arta kalan" başlığı kullanılır.

c) Ek harcamalar elde bulunan bakiyeyi aşıyorsa bu durumda "takrîruhu" / "(kesin biçimde) kararlaştırılan" başlığı kullanılır, diğer taraftan da bu bölümün açıklamasız/şerhsiz meblağı

[348] Bu kategoriler şunlarla ilgilidir (Krş. *SN*, 46a): a) Sarayın ve devletin menfaati: Vergi fermanları veya Divan belgeleri kaybolduğunda, yahut halkın ve ülkenin tehlikelerden korunması için yapılan türden harcamalar söz konusu olduğunda, veya hanedan üyeleri de dahil olmak üzere hükümdarın ve aynı zamanda devlet ileri gelenlerinin acil ihtiyaçları başgösterdiğinde ve onların ihmali zararlı sonuçlara yol açabilecekse, her ne kadar vergi fermanı ve Divan hükmü bulunmasa da, sarayın ve devletin menfaati söz konusu demektir. b) Tebaanın şu türden menfaatleri söz konusu olduğunda: Vergi mükelleflerinin hayvan ölümleri, mahsul alamama ve benzeri felaketlerle karşılaşmaları, çalışanların ücret alacaklarını tahsil edememiş olmaları gibi durumları.

kapsamında önce ödeme fazlalığı "bi'z-ziyade" / "fazladan ödenenle birlikte" ifadesi kullanılır ve sonra da yanına ilgili meblağ yazılır. Bununla birlikte bölümün açıklamasız/şerhsiz meblağı için "tamam" (*tamamen*) ifadesi kullanılır.

III- *Fazladan ödenen:*

Saâdetnâme bunun için yine iki durumdan söz etmektedir:

a) Vergi tahsildarı bir meblağı fazla olarak ödediğinde, bu meblağ uygun muhasebe usullerine göre kaydedilir.[349] Başka bir gider/verecek meblağı söz konusu değilse, bu durumda vergi tahsildarı Divan başkanına ibra belgesi verilmesi ve fazladan yapılmış ödemenin onaylanması için müracaatta bulunur. Şayet isteği uygun bulunursa, söz konusu bölümün altına "vuccihe zâlike" / "düzeltilmiş/denkleştirilmiş harcanan tutar" başlığını yazar, aynı zamanda da fazladan ödenen meblağı açıklamasız/şerhsiz meblağ (*bâriz*) içinde kayda geçirir. Böylece muhasebe işlemi tamamlanmış olur.

b) Fakat vergi tahsildarı başka bir gider/verecek meblağı bildiriminde bulunursa, bu durumda "ve uzîfe ilâ zâlike" / "ve o meblağa eklendi" başlığını, "ez-ziyade" / "fazladan ödenen" bölümünün (bölüm başlığının) altına yazar; sonra da bu fazla meblağı açıklamasız/şerhsiz meblağ (*bâriz*) içinde kayda geçirir. Bunun altındaki bölümün üzerine ise "cümletân" / "iki bölümden oluşan miktar" başlığını yazar ve fazladan ödenen her iki meblağdan oluşan toplam miktarı açıklamasız/şerhsiz meblağ (*bâriz*) içinde kayda geçirir. Bunun ardından da onun altına söz konusu meblağla birlikte "vuccihe zâlike" / "düzeltilmiş/denkleştirilmiş harcanan tutar" ifadesini yazar, bundan sonraki başlık da "neddü'z-ziyade" / "kalan ödeme fazlası" olur. Fazla meblağ, en son sözü edilen başlığın açıklamasız/şerhsiz meblağı (*bâriz*) içinde kayda geçirilir.

IV- *Farklı tür ve cinslerin aynı hesap içinde kaydedilmesi:*

Saâdetnâme'ye göre (v. 50b-51a), ilk sistemde "neddu'l-bâkî" / "bakiyeden geriye kalan" ifadesi yerine "min zâlike en-nedd" / "ondan, geriye kalan olarak ortaya çıkmış meblağ" tabiri ikame edilebilmekteydi.

Bunun da ötesinde hem "min zâlike" / "ondan /o meblağdan", hem de "vuccihe zâlike" / "düzeltilmiş/denkleştirilmiş harcanan tutar" başlıklarının yerine sadece "minhâ mâ yuhâsabu" / "birlikte hesaba geçirilmiş olanlar" başlığı yazılabilmekteydi. Son durumda "bakiye ba'dehu" / "ondan sonraki bakiye" ifadesi kullanılabilmekteydi.

Yazarın yeni usul olarak nitelendirdiği bu muhasebe kayıt sisteminde hem "el-bakî" / "kalan" hem de "ez-ziyade" / "fazladan ödenen" başlıkları yan yana kayda geçirilebilmeydi.[350]

§ 12.

"Giriş/ilave" (*izâfe*) ve iki bölümün toplamı (*el-cümletân*):

İzâfe kelimesi esas itibariyle "bağlama, birleştirme, ilişki" kurma anlamına gelir. Muhasebe alanına ait bir terim olarak ise deftere kayıt işlemi çerçevesinde ilave edilerek birleştirilen ilave bir kalemi veya bu işlemin bizzat kendisini ifade eder. Er söz konusu kalem ya da işlem bir gelir veya tahsilatın tavsifi ise, bu durumda o, bakiyenin ilavesi olarak kaydedilir.[351] Fakat o bir harcama olarak ortaya çıkarsa, bu

[349] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 21.
[350] Krş. *RF*, 36a-b.
[351] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 26; *RF*, 29b-32a; ayrıca (bu çalışma) §10, madde II ve III.

takdirde fazladan yapılmış ödeme[352] kapsamında yer alan bir ilave olarak yazılır. İlave bir kalemin muhasebe kaydı yapılırken "el-cümletân" / "iki bölümün toplamı" ifadesi başlık olarak kullanılır.[353]

§ 13.

Açıklamalı/şerhli meblağ ile açıklamasız meblağın kaydı (*haşv u bâriz*):

Bizim kamu yönetimi ve kamu maliyesi kitaplarımız *Saâdetnâme* (v. 35b) ile *Risâle-yi Felekiyye*'ye (v. 22b) göre, "*haşv*" kelimesi esas itibariyle (yastık ve minder gibi) birşeylerin içini pamuk, yün ve kuru ot gibi yumuşak şeylerle tıka basa doldurma anlamına gelir. "*Bâriz*"in ise asıl anlamı "dış taraf, dış yüz, meydanda olan kısım"dır. Fakat muhasebecilik terimi olarak "haşv", "bakiyenin hesaplanmadığı bir muhasebe kalemi" veya "meseleyle ilgili açıklama" nakletme yani "konuyla ilgili bilgi aktararak kayıt yapma" demektir.[354] Buna karşılık "bâriz", "bakiyenin hesaplanması eşliğinde muhasebe kaydı yapılan bir kalem", "bakiye"nin nakli veya "bakiye meblağı çerçevesinde yapılan muhasebe işlemi" anlamına gelir.

I. *Kamu yönetimi ve maliyesi kitaplarının karşılaştırılması:*

Açıklamalı/şerhli meblağ (*haşv*) ile açıklamasız meblağın (*bâriz*) muhasebesi üzerinde *Saâdetnâme* (v. 35b-38b), *Risâle-yi Felekiyye* (v. 22b-26b) ve *Şemsü's-Siyak*[355] genişçe durmaktadır, bizim metnimiz onlardan tamamlanmıştır.

a) Açıklamalı/şerhli meblağ (*meblağ-ı haşv*)[356] uzun bir açıklamaya sahipse, bu durumda konu başlığının altına, sayfanın ortasına "tafsîluhu haşven" (Açıklaması bir haşivdir) / "Bakiyesi hesaplanmamış muhasebe işleminin özellikleri" işaret/sembol (Elle yazılacak) konulur, sonra da özellikler/nitelikler ayrıntılı biçimde hesaba kaydedilir.[357] Bu karmaşık mühür (işaret, sembol) ifadesinin yerini daha kısa olan bir harf sembolü alabilmekteydi.[358]

b) Fakat açıklamalı/şerhli meblağ (*meblağ-ı haşv*) ayrı birçok açıklamaya sahipse, bu durumda "tafsîluhu haşven" mührüne (işaretine) Arapça sıra sayıları (birinci, ikinci gibi) (Elle yazılacak) vs. eklenir.[359] Ya da basitçe (Elle yazılacak) "haşven evvelen" / "ilk açıklamalı meblağ" vs. gibi bir mühür ifadesi kullanılabilmekteydi.[360]

c) Açıklamalı/şerhli meblağ (*meblağ-ı haşv*) hem de nihai bakiye (*bâriz*), (birlikte) açıklamalar ihtiva ediyorlarsa, bu durumda "tafsîluhu haşven ve bârizen" / "Bakiyesi hesaplanmamış ve hesaplanmış (kısmen hesaplanıp kısmen de hesaplanmamış) muhasebe işleminin özellikleri/nitelikleri" mührünü/sembolünü (Elle yazılacak) kullanmak gerekir.[361]

---

[352] Krş. §10, madde III.
[353] Krş. *SN*, 40a-41a; *RF*, 29b-32a; *bizim [el yazması] metnimiz*, s. 26; ayrıca (bu çalışma) §10.
[354] Krş. *SN*, 36a; *RF*, 22b; *bizim [el yazması] metnimiz*, s. 28.
[355] Krş. Hinz, "Ein Orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", s. 313-340.
[356] *Risâle-yi Felekiyye*'de (v. 23b) ve bizim metnimizde (s. 29) olduğu gibi *Saâdetnâme*'de de (v. 38a) "meblağ-ı haşv" ifadesi mevcuttur; bu meblağ bazen maddî varlıklardan oluşur (Bizim metnimiz, s. 29; *RF*, 24a), bazen de nakit paradan (*SN*, 38a). İlk durumda söz konusu maddî varlık "aslı itibariyle (açıklama gerektiren) bir konu kalemi" (haşv-i mutlak), ikinci durumda ise bahsi geçen nakit meblağ "ara bakiye / ara bilanço" (haşv-i bâriz) olarak adlandırılır.
[357] Krş. *SN*, 38a.
[358] Krş. *RF*, 24b.
[359] Krş. *SN*, 36b.
[360] Krş. *RF*, 26a.
[361] Krş. *SN*, 38b.

Diğer bir muhasebe sistemine[362] göre açıklamalı/şerhli meblağ (*haşv*) ile açıklamasız meblağ (*bâriz*), birbirlerinin altına kaydedilebilsinler diye iki ayrı bölüm olarak düzenlenirler. Bu durumda (bölüm/kısım anlamına gelen) "harf" muhasebecilik terimi, söz konusu kalemlerin başlığı olarak iki defa kullanılabiliyordu.

II. *İkinci "model/nümune niteliği taşıyan genel bakış":*

Yazarın bu örnekte birkaç hata ile yüzyüze gelmiş bulunduğu açıktır. Çünkü söz konusu (ikinci) "model/nümune niteliği taşıyan genel bakış"ta[363] ne "meblağ-ı haşv", ne "haşv-i bâriz", ne de "bâriz" mevcuttur.

§ 14.

Farklı (malî) giriş türlerinin (faydalanma suretiyle) değerlendirilmesinin (*tasarruf*) özelliklerine dair:

Saâdetnâme (v. 41a-45b), bizim metnimiz (s. 30-39) gibi, bu konuya dair çok geniş bilgi vermektedir. Bununla birlikte her iki kılavuza eklenmiş olan örnekler öyle çok benzerlik göstermektedir ki,[364] bu örneklerin ortak bir kaynağa dayandığı tahmininde bulunulabilir.

Bunun da ötesinde *Saâdetnâme* (v. 41b) muhasebecilik alanına ait birkaç ilave terim de ihtiva etmektedir; mesela ilaçlarla yoğurmak, çiğneyip ezmek ve macun/hamur haline getirmek anlamına gelen *'acn* (عجن); değerli metallerin eritilmesi anlamına gelen *zovb/zevb* (ذوب) ve altın ile gümüşün eritme yoluyla tasfiye edilip ayrıştırılması demek olan *sebk* (سبک). Bununla birlikte *Saâdetnâme* bunlar için örnek vermemektedir.[365]

Diğer taraftan, Alî Şîrâzî'nin *Şemsü's-Siyâk*'ının[366] dokuzuncu bölümünde sunulan bir muhasebe kaydından, birkaç değerlendirme/faydalanma türünü (para bozdurma, satış, ilave satış), tüm bilanço içindeki hesaplanabilir uygulamasıyla birlikte öğrenmek mümkündür.

§ 15.

İkinci makale/bölüm (makale-yi dovvom); Devletin maliye defterleri:

İslam'ın hüküm sürdüğü bölgelerde muhasebecilik mesleğinin ancak Abbasîler zamanında, o güne kadar kullanılmış olan "suhuf mudrace" / "dürülen sayfalar" (papirüs tomarı) yerine "defâtir mine'l-culûd" / "ciltlerden oluşan defterler"den (parşömen defterler/kitaplar) faydalanmaya başladığını, ve kâğıdın –yaklaşık 9. Yüzyıl ortalarında– kullanıma girmesinden sonra "defter" kelimesinin kamu maliyesi defterlerini/kitaplarını ifade etmeye başladığını kabul edebiliriz.[367] İslam devletlerindeki

---

[362] Krş. *RF*, 24b.
[363] Krş. [Üzerinde çalıştığımız] metin, s. 29-30.
[364] Krş. Bir nakit meblağın değerlendirilmesi örneği ([Üzerinde çalıştığımız] metin, s. 33'te ve *SN*, 45a'da) ya da [değerli madenleri] eritme suretiyle gerçekleştirilen bir imalat işleminin örneği örneği ([Üzerinde çalıştığımız] metin, s. 33-34; *SN*, 42b).
[365] Böylesi örneklerin içerdiği malumat o zamanki ücret ve fiyat yapısı hakkında çok farklı bilgiler kazandırmaktadır (Krş. W. Hinz, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", *Die Welt des Orients*, C. II [1954]; W. Hinz, "Zu den Persepolis-Taefelchen", *ZDMG [Zeitschrift der Deutschen Morgenländischen Gesellschaft]*, C. 110 [1961].)
[366] Krş. Hinz, "Ein Orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", s. 316-324.
[367] Krş. B. Lewis, "Daftar", *Encyclopaedia of Islam*, new edition.

muhasebecilik uygulamasına dair ilk sistematik bilgilire Harezmî'nin 4./10. Yüzyıl'a ait ansiklopedik eseri *Mefâtîhü'l-'Ulûm*'da (s. 37) bulmaktayız.

Saâdetnâme (v. 58a) ve *Risâle-yi Felekiyye* (v. 51b), İlhanlı kamu maliyesinin yedi defterinden söz etmekte ve bu defterlerin tutuluş tarzı hakkında oldukça geniş açıklamalar yapmaktadırlar. Bununla birlikte bu iki kaynağımız ne muhtevaları bakımından ne de söz konusu defterlerin tutuluşuna dair verdikleri bilgiler bakımından birbiriyle uyuşmaktadır.

Saâdetnâme'ye göre bu yedi defter şunlardır:

1- Ruznamçe: Yevmiye defteri, günlük defter.

2- Defter-i avârece: Kasa durum defteri.

3- Defter-i tovcîhât/tevcîhât: Tediye/ödemeler defteri.

4- Defter-i mofredât/müfredât: Bütçe kalemleri defteri.

5- Defter-i harc-ı mukarrer: Harcama onay/izin defteri.

6- Defter-i câmiü'l-hesâb: Devlet ana defteri, toplam bütçe defteri.

7- Defter-i kânun: Vergi fermanları/kanunları defteri.

Risâle-yi Felekiyye'de "defter-i harç-ı mukarrer" mevcut değildir, buna karşılık "defter-i tahvîlât" / "işletme fonları/kredisi/sermayesi defteri"[368] (döner sermayenin ve sorumluluk verilen kişilerin hesaplarının izlenmesi defteri) yer almaktadır.

Emir Hüseyn Cihânbeglû'nun konuyla ilgili kısa bir açıklamasına göre[369] *Risâle-yi Sahibiyye* (1330 civarı) yalnız beş defterden söz etmektedir; onda "defter-i mofredât/müfredât" ile "defter-i câmiü'l-hesâb" mevcut değildir.

Bizim metnimizde ise altı defterin adı verilmektedir. Onda "defter-i kânun" yer almamaktadır. Geriye kalan altı defter içinse hem başka adlandırmalar yapılmış olduğu hem de başka farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlar aşağıda tartışma konusu yapılmaktadır.

§ 16.

Yevmiye defteri / günlük defter (Ruznamçe):

Saâdetnâme (v. 58a) ve *Risâle-yi Sahibiyye*'ye göre bu defter aynı zamanda "defter-i ta'lîk" / "resmî/kurumsal kararlar/muameleler defteri" olarak da adlandırılmaktaydı; buna Divan vergilerinin, harcamaların ve mevcut vergi aflarının her birinin gelişme süreci gün be gün ayrı ayrı kaydedilmekteydi.

I- *Bir yevmiye defterinin ana başlığına dair:*

a) Lafız olarak:

---

[368] Bu defterlerin işlevi ve onların muhtevalarındaki farklılıklar için krş. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 114-141.

[369] Reşîdüddîn, İsfahan Basımı [*Tarîh-i İctimâî-yi Devre-yi Moğol*, ed. A. H. Cihânbeglû, İsfahan 1336/1958], s. 192-4. [*Risâle-yi Sahibiyye*, yazarı bilinmiyor, H. 731/M. 1330-1331, Tahran, Kitabhane-i Milli-i Melik, No: 3697.]

Her ne kadar bir yevmiye defterinin "sadru'l-hesâb"ı (hesabın göğsü) kabul edilse ve (yazım sırasında) yaprağın sağ ucundan neredeyse sol ucuna kadar uzatılmakta olsa da, *Saâdetnâme* (v. 58a) ile *Risâle-yi Felekiyye*'nin (v. 53a) bizim metnimizle (s. 42) karşılaştırılmasından, bu deftere ait ana başlığın lafzına ilişkin olarak kesin bir biçimde belirlenmiş bir kural konulmuş olduğu hususunun açık ve tam bir biçimde tespit edilemediği[370] ortaya çıkmaktadır. Gerçekten bizim kılavuz kitaplarımızda bir yevmiye defterinin başlığı olarak verilen örnekler neredeyse tamamen aynı şekilde başlamaktadır. Örnek nüsha, başlık kelimesinden sonra aşağıdaki gibi Allah'tan yardım niyazıyla başlar:

"er-Rûznâmçe el-müttehide[371] alâ ismillâhi te'âlâ ve hüsn-i tevfîkihî el-müştemile[372]…" / "Namı yüce Allah'ın ismiyle ve O'nun yardımda bulunup güzelce nasip etmesiyle düzenlenip bir araya getirilmiş olan bu yevmiye defteri, içermekte olduğu…"

Bunu başlığın ikinci kısmı takip etmekte ve orada az ya da çok serbest kelime seçimiyle yevmiye defterinin içeriği anlatılmaktadır. Ardından tarih belirtilmekte ve onu kapanış ifadesi olarak Allah'a yapılan hamd ü sena izlemektedir. Sayfanın geriye kalan kısmı boş bırakılmaktadık.

b) Başlığın yazımı:

Onun yazımı konusunda *Saâdetnâme* ve *Risâle-yi Felekiyye* birbirlerinden farklılık göstermektedirler. *Saâdetnâme* (v. 58a) başlığı ilk yaprağa, *Risâle-yi Felekiyye* (v. 53a) ise ikinci yaprağa koymuş bulunmaktadır.

II- *Yevmiye defterinin tutulma kaideleri:*

Risâle-yi Felekiyye'ye göre (v. 52b), ilk yaprağın arka yüzünde sağ üste "mübârek el-mübtedâ" (kutlu/bereketli başlangıç) ve sol alta "meymûn el-intihâ" (uğurlu son) yazılmaktaydı; iki ifade arasındaki ara bölge ise boş kalıyordu.

Bir sonraki yaprakta (*Saâdetnâme*'ye göre ikinci, *Risâle-yi Felekiyye*'ye göre ise üçüncü yaprak) [tarih olarak verilen] ay ismi (satırda), ana başlığa göre daha kısa genişlikte olmak üzere başlık olarak geliyordu, ayrıca "ayın ilki" değişimi daha kısa genişlikte olmaktaydı. Bir yaprak, bir günün gelişmelerinin kaydı için kâfi gelmezse şayet, bu durumda bir sonraki yaprağın ortasında üste küçük yazıyla şöyle yazılmaktaydı: "Tetimme yevm-i kaza min şehr-i kaza" / "Falan ayın filan gününün tamamlaması/eki". Herhangi bir gün deftere hiç yeni kayıt girilmezse, bu durumda o gün yine de, altında "hâlî/hâlîen" (boş) şeklinde bir not olduğu halde kayda geçirilmelidir, ki böylece, herhangi bir kontrolde, ilgili güne ait defter yaprağının koparılmış olduğu yönünde herhangi bir şüphe ve vesvese ortaya çıkmasın.

Yevmiye defterinin daima yeni kayıt girmeye hazır halde tutulması gerekiyordu. Ayrıca, uygun diğer maliye defterlerine ondan gün be gün aktarma yapılması hususunda özen gösterilmesi kuraldı. Gerçekleşen aktarma işleminden sonra kâtip yevmiye defterine "nukile" (nakledildi, aktarıldı) notunu düşmekteydi; sonra da aktarılan kayıtları yevmiye defterinin metni ile karşılaştırmakta ve "kûbile" (mukabele/karşılaştırma yapıldı) ifadesi ile birlikte (bunu gösteren çentikli/çengelli) bir işaret koymaktaydı.[373]

---

[370] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 115.
[371] Edisyondaki "el-müstecille" yerine *RF*, v. 52'de bu şekilde okunmaktadır, *Der Islam*'daki (Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", 1950, s. 138) tıpkı basımda da aynı şekildedir.
[372] Krş. *SN*, 59a; *bizim [el yazması] metnimiz*, s. 42; *RF*, 53a'da "alâ ismi" yerine "bi avni" / "yardımıyla" ifadesi yer almaktadır.
[373] Krş. *RF*, 52a.

Kâtip/yazıcı Divan kararlarını yevmiye defterine kaydederken bir hata yapmışsa, veya bir ödeme talimatı/hükmü yani (esas bütçede önceden) kararlaştırılmış bir hacama daha sonra iptal edilmişse, bu durumda bahis mevzuu defterdeki söz konusu kayıtların silinmesine izin verilmezdi, aksine onlar, düzeltme ve/veya iptalin nedenini ortaya koyan bir açıklama eşliğinde bir iptal/tashih işareti/sembolü ile hesaptan düşülmekteydi.

§ 17.

Kasa durum defteri (defter-i avârece):

Saâdetnâme'ye (v. 65a) ve *Risâle-yi Sahibiyye*'ye[374] göre "avârece" kelimesi "tefrîk" (ayırma, bölme) ile aynı anlamdadır. Maliye işlemlerinin seyri yevmiye defterinden kasa durum defterine aktarılırken kâtip harcamaları önceden öngörülen kategorilere göre düzenler; sonra da onların her birini özel olarak ayrılmış yaprağa kaydeder. Bu defterin defter-i avârece olarak adlandırılmasının nedeni muhtemelen budur, çünkü yevmiye defterinde ortaya çıkış sıralarına göre ve konu eksenli düzenlemeye gidilmeksizin hesaba geçirilen harcamalar, kasa durum defterinde her bir harcama kategorisine ve/veya eyaletlere göre ayrılırlar ve öyle kaydedilirler.[375]

Kasa durum defteri, *Şemsü's-Siyâk*'ın yazarı, Alî Şîrâzî[376] diye bilinen Alî bin Muhammed el-Kumî'ye göre, "vergi tahsildarlarının (âmiller/ummâl) eyaletlerden dönmemiş oldukları sırada, yıl içinde istenilen bir zamanda, her bir bölgenin gelir-gider / alacak-verecek durumu hakkında bilgi verebilmek" için gerekliydi.

Bu yüzden, kasa durum defteri, Divan'ın en önemli defterlerinden biriydi. Onun tutulması bütünüyle özel ihtimam gerektiriyordu, çünkü hem "tediye/ödemeler defteri"[377], hem de "bütçe kalemleri defteri"[378] ile "maliye/finans kroniği"[379] [Defter-i târîh / târîhü'l-memâlik] ona dayanıyordu.

Bizim bu iki kamu yönetimi ve maliyesi kitabımız, yani *Saâdetnâme* (v. 65a-66b) ile *Risâle-yi Felekiyye* (v. 63b-67a), bu defterle ilgili olarak geniş bilgi vermektedir. Buna karşılık bizim müellifimiz[380] onunla ilgili olarak kısa bir açıklama yapmakta ve hemen ardından da 37 Hânî senesi (1338-39) kasa durum defterinden geniş kapsamlı ve uzun bir örneği[381] iktibas etmektedir. Her ne kadar bu model niteliğindeki genel bakış konunun özellikleri yönünden birkaç hata içeriyorsa da, bu yanlışlıkların kopyalama sırasında ortaya çıkmış olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu model niteliğindeki genel bakış örneği, bir kasa durum defterinin özellikleri hakkında genel bir fikir vermekte ve aşağıda belirtilen sonuçlara ulaşılmasını sağlamaktadır:

Birincisi, söz konusu genel bakış örneği İran'ın 37 Hânî senesindeki (1338-39) tüm devlet topraklarını, şehirleri maliye bölgeleri olarak sınıflandırmak suretiyle kayıt altına almaktadır. İkincisi, eyaletler vergilerinin gelişim seyri ve yine bu eyaletlerin harcamaları, söz konusu örnekten anlaşılmaktadır. Buna göre, (esas bütçe çerçevesinde önceden süre ve miktar olarak belirlenip) kararlaştırılmış harcamalar (*mukarrerî*), (vergi affı yoluyla) hesaptan kesilen/düşürülen meblağlar

---

[374] Reşîdüddîn, İsfahan Basımı [*Tarîh-i İctimâî-yi Devre-yi Moğol*, ed. A. H. Cihânbeglû, İsfahan 1336/1958], s. 194, açıklama notu.
[375] Muhasebecilik terimi avârece hakkında krş. *Tadhkirat al-Mulūk, A Manual of Safavid Administration (circa 1137/1725)*, nşr. V. Minorsky, London 1943, s. 144.
[376] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 120..
[377] Krş. *bizim [el yazması] metnimiz*, s. 68/8.
[378] Krş. *a.g.e.*, s. 74/14.
[379] Krş. *a.g.e.*, s. 77/61.
[380] Krş. *a.g.e.*, s. 46.
[381] Krş. *a.g.e.*, s. 46-68/8.

(*münkesir*)[382] ve (esas bütçede yer almayan, süre ve miktar olarak önceden belirlenemeyen, sonradan ek bütçe ile kayıt altına alınan) kayıtsız-şartsız/zorunlu/mutlak harcamalar (*ıtlâkiyye*) söz konusu olmaktadır.

I- *Harcamalar (ihrâcât):*

İhrâcât (çıkarmalar) kelimesi genel anlamda devletin harcamalarını ifade etmekteydi. Astronom ve filozof Nasîruddîn Tûsî[383] (1201-1274), devlet maliyesine dair makalesinde[384] harcamalardan hükümdarın harcamaları ve devletin harcamaları olarak iki kategori halinde söz etmektedir. İlki hükümdarın gelirinden karşılanıyordu, ikincisi ise devletin gelirleriyle yapılıyordu. Yine, ilkinin kapsamına hükümdarın ve ailesinin sarfiyatı; ifa edilen hizmetler için tebaaya yapılan ihsan, lütuf ve bağışların masrafları ile mücevherat ve şahsî binalar için yapılan harcamalar giriyordu. İkinci kategoriyi ise hükümdarın hizmetinde bulunan maiyetin, askerî birliklerin, kâtiplerin ve hâkimlerin (*yarguci*) maaşları, elçiler ve şeref misafirleri için yapılan harcamalar, bakım masrafları, posta istasyonları için yapılan sarfiyat ve ayrıca eyaletler için yapılan harcamalar oluşturuyordu.

Bizim kamu yönetimi ve maliyesi kitaplarımız (*Saâdetnâme, Risâle-yi Felekiyye* ve bizim metnimiz) harcamaları taht ve devlet şeklindeki iki kategoriye göre değil, aksine harcamanın türüne göre tamamen malî bir bakış açısıyla değerlendirmektedir.

1) İhrâcât-ı mukarreriyye / (Esas bütçe kapsamında süre ve miktar bakımından önceden) kararlaştırılmış harcamalar:

Bununla, her yıl hükümdarın emri üzerine Büyük Divan tarafından belirlenip kararlaştırılan türden harcamalar kastedilmekteydi; ve onlar için uygun düşen harcama yetki belgeleri (*berât*) ilgililere gönderilmekteydi.[385] Bizim metnimizden,[386] böylesi harcama yetki belgelerinin ödeme talimatının bazen ilgili eyaletin maliye kurumu tarafından yerine getirilmeyebildiğini, aksine başka bir eyaletten para transferi yapılmasının gerekebildiğini, ve arasıra ödemenin bir sonraki yıla bırakıldığını öğrenmekteyiz. Karargâhtaki/kamptaki (*ordû*) ve eyaletlerdeki şu harcama kalemleri "kararlaştırılmış harcamalar"a (*ihrâcât-ı mukarreriyye*) dahildi:

a) İdrârât[387] / Emekli maaşları: Hakimlerin, makam sahiplerinin, medrese talebelerinin ve saraydaki din görevlileri ile hekimlerin emekli maaşları.[388]

---

[382] Münkesir, sözlük anlamı itibariyle "kırık, parçalanmış, bölünmüş" demektir. *Mefâtîhü'l-Ulûm*'un yazarı Abdullah Muhammed el-Harezmî ondan 4./10. Yüzyıl'da muhasebe alanına ait bir terim olarak bahsetmiş bulunmaktadır (Bkz. *Mefâtîhü'l-Ulûm*, s. 40-41). Buna göre söz konusu terim, vergi mükellefinin yokluğu yahut ölümü gibi değişik nedenlerle artık mevcut olmayan veya azalan malî kaynaklarla ilgilidir. Reşidüddîn (III, s. 246 ve 261) ile H. M. Kazvînî'deki (*Nüzhetü'l-Kulûb*, Tahran baskısı, s. 30) bilgiler bunu doğrulamaktadır. Vergi kesintileri muhasebe tekniği bakımından tamamen mantıklı nedenlerle harcamalar kapsamında hesaba geçiriliyordu.

[383] Krş. V. Minorsky, "Nasīr al-Dīn Tūsī on Finance", The *Bulletin of the School* of *Oriental and African Studies (BSOS)*, Bd. X, 1939-40, s. 777; Ş. Yaltkaya, "İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair, Nasîr ed-Dini Tûsî'nin Bir Eseri", *THİTM*, C. II (1939), s. 14-15.

[384] Bu makale, İstanbul'da Beyazıt Camii'ndeki Veliyeddin Efendi Kütüphanesi'nde bulunan 2542 no.lu makaleler derlemesinde yer alan diğer bir tam nüshasında şu ismi taşımaktadır: *Risâle der Resm ü Âyin-i Pâdişâh-ı Kadîm-i İran-zemîn* (Krş. Ş. Yaltkaya, Yaltkaya, "İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair, Nasîr ed-Dini Tûsî'nin Bir Eseri", s. 7).

[385] Krş. *RF*, 77a.

[386] *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 42-43.

[387] İdrâr ve idrârât için krş. Minorsky, "Nasīr al-Dīn Tūsī on Finance", s. 773; M. Z. Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, C. II, 1951, s. 36; Miraftab, s. 75.

[388] Krş. *RF*, 94b.

b) Mesâlih /ihtiyaçlar: Hz. Peygamber'in s.a.s. torunları (seyyid ve şerifler) içindir.[389]

c) İhrâcâtü's-sâdır ve'l-vârid / sâdır olup ortaya çıkan harcamalar: Yani devlet işleri için saraya gelen seyyidler, ulema ve devlet elçileri için yapılan masraflar.[390]

d) Mersûmât/maaşlar, yani eyaletlerde vergi tahsildarlarına/âmillerine ödenen ücret.[391]

e) Yâmât / posta hizmetleri, yani devlet elçilerinin bir hizmet seyahati sırasında atlarını değiştirebildikleri posta istasyonlarının masrafları.[392] Elçiler bu istasyonlarda yiyecek ve içecek de tedarik edebiliyorlardı.[393]

Nasîruddîn Tûsî'ye göre[394] böylesi posta istasyonları bir zamanlar her dört saatlik yolda yani her 24 km'de bir tane inşa ediliyorlardı. Gâzân Han zamanında ise her üç saatlik yolda, yani her 18 km'de bir tane bulunuyordu.[395]

f) İmârât/Binalar (inşaat), yani yeni inşa edilen cami ve medreseler ile hükümdarın binaları için yapılan harcamalar.[396]

2) İhrâcât-ı ıtlâkiyye / (Esas bütçe kapsamında süre ve miktar bakımından önceden kararlaştırılmayan) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcamalar:

Bu ikinci harcamalar grubuna şunlar girmektedir:

a) Gerek-yarak / Sarayın ihtiyaçları: Hükümdar, harem ve şehzadeler için.[397]

b) İktâ'ât (iktâlar) / Tımarlar: Emirler ve makam sahipleri için geçimlik olarak.[398]

c) Büyük Divan'ın yüksek makam sahibi görevlilerinin maaşları.[399]

d) Harem ağalarının maaşları.[400]

e) Hükümdarlık imalâthânelerinin (*buyût-ı sa'îde*), devlet hazinesinin (*hizâne-yi 'âmire*), saray sofra takımı dairesinin (*teşt-hâne*), saray çadır ve halı/kilim deposunun (*firâş-hâne*), has ahırın ve diğer saray müştemilâtının ihtiyaçları.[401]

f) Dervişler ve yoksullar için bakım harcamaları.[402]

g) Büyük vezir ile bazı emîrler için maaş olarak araştırma, tespit ve bildirim ücreti.[403]

h) İlgili yılın akışı içinde emredilmiş olan zorunlu hesap denkleştirme işlemleri.[404]

---

[389] Krş. *a.y.*
[390] Krş. *a.y.*
[391] Krş. *a.y.*
[392] Krş. *RF*, 94b-95a.
[393] Krş. Alaaddin Ata Melik Cüveynî, *Târih*-i *Cihan-güşâ*, C. I, yay. Mirza Muhammed bin Abdulvehhab-ı Kazvînî, Leiden ve London 1912, s. 24.
[394] Krş. Minorsky, "Nasīr al-Dīn Tūsī on Finance", s. 777.
[395] Krş. Reşidüddîn, III, s. 275.
[396] Krş. *RF*, 94b-95a.
[397] Krş. *RF*, 95b.
[398] Krş. *a.y.*
[399] Krş. *RF*, 84b.
[400] Krş. *RF*, 85b.
[401] Krş. *RF*, 85b-86a.
[402] Krş. *RF*, 95b.
[403] Krş. *Bizim [el yazması] metnimiz*, s. 43.
[404] Krş. *a.y.*

i) Suyûrğâl / ihsan, lütaf ve bağışlar:

İki ödeme grubu arasındaki temel farkı, "kayıtsız-şartsız harcamalar" (*ıtlakiyye*) ödemelerinin ilgili maliye kurumu tarafından hemen yerine getirilmesi zorunluluğunun bulunmasına[405] karşılık, "kararlaştırılmış harcamalar" (*mukarreriyye*) ödemelerinin bir sonraki yıla ertelenebilmesi veya bir başka eyaletin maliye kurumu tarafından yapılabilmesi oluşturuyordu. "Mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız harcamalar"ın her birinin büyüklüğü/miktarı, ona duyulan ihtiyaca göre (zaman içinde) değişiyordu ve bu yüzden, (daha baştan esas bütçe kapsamında) "kararlaştırılmış harcamalar"ın (*mukarreriyye*) aksine, önceden kesin bir biçimde planlanmıyordu.

II- *Model/nümune niteliğindeki genel bakış ve genel değerlendirme örneği:*

Daha önce yukarıda belirdildiği gibi, bu genel bakış ve değerlendirme örneği, her ne kadar metnin diğer kısımlarıyla karşılaştırılmak suretiyle düzeltilseler de, birkaç yerde hata ve kapalılık göstermektedir. Çünkü herhangi bir vilayetin kendisine ait gelirlerine devletin finans kroniğinde (Defter-i târîh / târîhü'l-memâlik) yer alan genel bakış ve değerlendirme örneğinde de (s. 74/14 vd.) rastlanmakta, veya Bağdat'ın "kararlaştırılmış gelirleri"nin özellikleri "kararlaştırılanlar/mukarrer defteri"nde de (s. 71/11) yer bulabilmektedir.

Harcamaları, kasa durum defteri bir yana bırakılırsa, devletin finans kroniği ve kısmen de olsa "kararlaştırılanlar"/mukarrer defteri ile bütçe kalemleri defteri de içeriyordu. Aşağıda, kaynak metinlerimizin verdikleri birbiriyle uyumlu bilgilerin yardımıyla söz konusu genel bakış ve değerlendirme örneğinde yer alan harcamalar tashih edilmeye çalışılacaktır. Gelirler devletin finans kroniğinin (defter-i târîh) yorumunda müzakere edilmektedir.

1- Bağdat vilayeti için "kararlaştırılmış" harcamalar 1338/39'da 40.000 dinarı bulmaktadır.[406] Ondan pay alan kalemler şunlardır:

a) Emekli aylıkları için söz konusu genel bakış örneğinde olduğu gibi 30.000 dinar (s. 47) değil, yedi emekli aylığı alıcısına (s. 72/12) olmak üzere 10.000 dinar[407] verilmiştir. En düşük emekli aylığı 20 dinara baliğ olmaktadır, yani ülkedeki bir "seyyidlerin reisi" (nakîb) için ödenen; en yüksek olansa bir din görevlisine ödenen 3.500 dinardır.

b) Yiyecek içecek için 2.160 dinar[408]. Bu 2.160 dinarlık harcama büyüklüğü konusunda bizim üç (kaynak) kitabımızın, "kararlaştırılanlar"/mukarrer defterinin, kasa durum defterinin ve ayrıca bütçe kalem defterinin birbirini doğrulayan açıklamalarda bulunmuş olmaları nedeniyle, devletin finans kroniğindeki (defter-i târîh) 11.360 dinarlık tahsisat doğru sayılamaz.

---

[405] Bunun için örnek olarak, Nizamülmülk'ün *Siyâsetnâme*'sinin (nşr. M. Kazvînî, Tahran 1334/1956, s. 27) içerdiği bir tarihî olay kullanılabilir: Yıllarca hükümdarın babasına ve aynı zamanda hükümdarın kendisine hizmet etmiş ve sonunda emekliye ayrılmış bir silahşor vardı. Her ne kadar bir emekli maaşını (*nân-pâre*) hak etmiş bulunuyor olsa da, onu alabilmiş değildi. Bu yüzden baş vezire gitmiş ve ona şöyle demişti: "Ben bir aileye sahibim; geçen yıl maaşlarım ödenmedi. Onların bu yıl mutlak olarak (mutlaka, mutlaken) ödenmesi için emir ver (*emsâl ıtlâk kon* [Bu yıl "mutlak" yap])!"

[406] Devletin finans kroniğine (Defter-i târîh) göre (s. 82/66-87/71) Bağdat vilayetinin "kararlaştırılmış" harcamaları 50.000 dinarı buluyor. Bunun 11.360 dinarı yiyecek içecek harcamalarının, 3.800 dinar ise devlet işleriyle ilgili masrafların payına düşmektedir. Her iki harcama da, diğer üç defterde/kitapta verilen bilgilerle uyum göstermemektedir. İlki 9.200 dinar, ikincisi ise 800 dinar fazlalık göstermektedir. Bu yüzden 40.000 dinar büyüklüğündeki toplam meblağı doğru kabul ediyoruz.

[407] Krş. s. 71/11, 75/15, 82/66.

[408] Krş. s. 47, 72/12, 75/15.

c) Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (*ihtisâbiyât*)[409] için 4.840 dinar. Bu rakamı bizim metnimizdeki[410] veriler doğrulamaktadır. Kararlaştırılanlar/mukarrer defterine göre (s. 72/12), dört şahıs onlardan 200 dinardan 3.020 dinara kadar değişen miktarlardaki meblağlara sahip olmuş bulunmaktadır.

d) Kasa durum defteri (s. 47), bütçe kalemleri defteri (s. 75/15) ve yanı sıra devlet finans kroniğindeki bilgilerin de doğruladığı üzere binalara/inşaata 5.000 dinar. Ancak kararlaştırılanlar/mukarrer defterinde bunun için iki meblağ görünmektedir; biri 5.000 dinar, diğeri 2.000 dinar. Bununla birlikte son meblağın binalarla/inşaatla değil, aksine (nadasa bırakılmış) arazilerin masraflarıyla ilgili olduğu görülmektedir, ki bu meblağ, bütçe kalemleri defterine (s. 75/15) ve devlet finans kroniğine göre (s. 85/69) 2.000 dinar tutmaktadır.

e) Maaşlar/ücretler için 5.000 dinar. (Metnimizdeki farklı defterlere ait) her dört yer[411] bunu doğrulamaktadır; kararlaştırılanlar/mukarrer defteri bunu kalemler halinde sınıflandırmaktadır.

f) Devlet işlerinden kaynaklanan masraflar için 3.000 dinar (s. 73/13), aynen doğrulanmaktadır.

g) Kasa durum defterine göre (s. 48) (nadasa bırakılmış) arazilerin masrafı sadece 640 dinardır. Bununla birlikte bu harcamanın toplam meblağı, belirtildiği gibi, 2.000 dinarı bulmaktadır.

Genel bakış ve değerlendirme örneğinin bu kısmındaki iki hesap bütünü müphem ve kapalı kalmaktadır. İlki "harf" (bölüm, kısım) başlıklı "37 Hânî (1338-39) yılından itibaren 1.500 dinar için" kaydıdır. İkincisi ise, Mevlana Şemsüddîn İsfahânî (240 dinar), Şeyh Şerefüddîn Muhammed et-Tebrîzî (200 dinar) ve Şeyh Ruknuddîn Şîrâzî (200 dinar) için söz konusu edilen ihsan/bağış/tahsisatlardır. Bunların hangi bölüm yani başlık altına girdikleri anlaşılamamaktadır.

2- Askerî karargâh/kamp (*bi'l-ordû*) için hükme bağlanmış "kararlaştırılmış harcamalar" Bağdat bölgesinde 1338-39 senesinde toplamda 130.000 dinardır. Bu meblağdan pay alan kalemler şunlardır:

a) 10.000 dinar hükümdar ailesinin harcamaları için. Hükümdarın payı 7.000 dinara baliğ olmaktadır. Metnimizin[412] her üç yerinde de (her üç deftere ait örnekte de) rakam aynıdır.

3.000 dinarlık bir artan meblağ kalmış durumdadır. Genel bakış ve değerlendirme örneğine göre ondan 1.000 dinar hükümdar kızı Sâti Beg'e, 2.000 dinar da Şehzade Anbarci'nin hanımına aittir. Fakat bu veriler metnimizin[413] farklı iki yerinde düzeltilmektedir. Gerçekten de hükümdar kızı Sati Beg'in hissesine 2.000 dinar, Şehzade Anbarci'nin hanımının payına ise 1.000 dinar düşmektedir.

b) Bağdat vilayetindeki düzenli/eğitilmiş birliklerin maaşları ve diğer harcamalar için 120.000 dinar. Ancak metnimizin farklı yerlerinde bu düzenli birliklerin maaşları hususunda verilmiş bulunan bilgiler

---

[409] İhtisâbiyât: Bu zor, "Memurların (ve taşradaki hanedan üyelerinin) maaşları" olarak anlam verilen kavram, Reşidüddîn'in tarih kitabındaki (C. III, İsfahan baskısı, s. 87-88) bir yer sayesinde biraz açıklığa kavuşmaktadır. Orada şöyle denilmektedir: "Eyaletlerin maliye yetkilileri (mutasarrıfân) ve onların memurları/avâneleri/yardımcıları ('avvânân) şu teamülleri icat ettiler; zamanın hükümdarı bir beldeyi emekli maaşı (idrâr) veya ihsan (müsâmaha) yahut tımar (ikta), hayır işi (hayrât), bağış (bahşiş) ve mükâfat/ikramiye (in'âm) olarak birisine devrettiğinde, ya da dinî vakıf şeklindeki bir kuruma dönüştürdüğünde, veyahut hükümdar ailesinin erkek veya bayan bir üyesi ya da bir yönetici bir yeri koruması (himâye) altına aldığında ve bu yüzden Divan vergileri (hukuk-i dîvânî) artık onlardan tahsil edilmediğinde, veya bir köy kazara harap hale geldiğinde, her bir eyalet maliye yetkilisi bu sebeplerden dolayı o tür yerlerin nakit vergilerinin zayıflamış olduğunu (iz'âf) Büyük Divan'a bildirmek (takrîr konend) ve onları ihtisâbiyât olarak hesaptan düşüp bu konuda aracılık yapmak zorundadır."

[410] Krş. s. 47, 72/12, 75/15, 84/68.

[411] Krş. s. 47, 73/13, 75/15, 86/70.

[412] Krş. s. 48, 73/13, 75/15.

[413] Krş. s. 73/13, 91/75.

birbirleriyle uyumlu değildir. Kasa durum defterine (s. 48) ve "kararlaştırılanlar"/mukarrer defterine göre (s. 73/13) 125.000 dinara, bütçe kalemleri defterine göre (s. 75/15) ise 115.000 dinara baliğ olmaktadır. Devlet finans kroniği (s. 94/78) ise onun için sadece 80.000 dinarlık bir meblağ göstermektedir.

Açıktır ki, 125.000 dinarlık rakam yanlıştır, çünkü karargâhtaki/kamptaki (ordu) harcamalar için belirlenmiş toplam meblağ 130.000 dinardır, ve onun tek başına 10.000 dinarı hükümdar ailesi için öngörülmüştür. Her ne kadar bu harcamaların ayrı ayrı dökümünü yukarıda sözü edilen defterlerde buluyorsak da, onlar, bu meblağın karşılaştırma yoluyla düzeltilmesi ve tamanlanması için yeterli değildir, hatta söz konusu kalemlerin toplam sayısal değeri bile elde edilemez.

3- Mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlâkî) harcamalar 212.000 dinara ulaşmaktadır. Bu meblağ konusunda kasa durum defteri (s. 49-51) ile bütçe kalemleri defteri (s. 76/16-77/61) farklılık göstermiyorsa da bütün ayrıntılarda uzlaşmaları söz konusu değildir. Harcamalardan birbirlerini doğruladıkları meblağlar şunlardır: Devlet hazinesi için 80.000 dinar, posta hizmetleri[414] için 12.000 dinar; araştırma, tespit ve bildirimlerden doğan haklar[415] (*hakk-ı takrîrât*) için 45.000 dinar, maaşlar[416] için 18.000 dinar; bunun 3.500 dinarı Şehzade Temür-Boğa'nın iktası olarak gerçekleşmiştir. Ayrıca, bahsi geçen iki defter başka iki hesap başlığı konusunda da birbiriyle mutabakat halindedir: Melikü'l-umera Hasan Beg'e ihsan olarak verilen 2.000 dinar ile aynı şekilde Kutluğ-Boğa'ya verilen 3.500 dinar hakkında.

Hasan Haccî (Hacı) diye birinin ücreti kasa durum defterine göre sadece 1.000 dinar tutmaktadır, buna karışılık bütçe kalemleri defterine göre ise maaşıyla birlikte toplam 3.000 dinardır. Bu Hasan muhtemelen, kendisine aynı şekilde 3.000 dinar ücret ve maaş ödenmiş olan Bağdat'lı Hasan Şâmî (s. 95/79) ile aynı kişidir. Bunun dışında kasa durum defterinde ısıtma malzemelerine olan ihtiyaç için harcanmış 5.000 dinar buluyoruz, ancak bu meblağ devlet finans kroniğine (defter-i târîh) göre (s. 89/73) 10.000 dinar tutarındadır. 5.000 dinar ana cephanelik için, 2.000 dinar cami ihtiyacı için, 1.000 dinar da saray ağılı/ahırı/tavlası sorumlusu Hızır'ın/Hızr'ın ücretinin ödemesi için sarfedilmiştir. Bütün bu mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlâkî) harcamalar bütçe kalemleri defterinde kayda geçirilmiş değildir. Hepsi toplam olarak 13.000 dinarı bulmaktadır.

Bütün bu harcamalar 212.000 dinarlık toplam meblağdan çıkarılmaktadır, böylece geriye sadece 1.500 dinar kalmaktadır. Kasa durum belgesinde bu meblağa dair bir açıklama mevcut değildir.

Basra ve Vasit:

Bu bölge için (esas bütçe kapsamında belirlenmiş olan) "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamaların toplam rakamı, 110.000 dinarlık nihai meblağa karşılık, kasa durum defterinde, 5.000 dinarlık bir fazla meblağ ihtiva etmektedir. Her bir veri devlet finans kroniğindeki (s. 82/66-87/71) verilerle karışlaştırılsa şayet, o takdirde görülür ki, gıda maddeleri için ayrılan meblağ finans kroniğinde, (defter-i târîh) –galiba doğru–, kasa durum defterindeki (s. 52) 15.000 dinara karşılık, sadece 5.000 dinar olarak yer almaktadır. Devlet finans kroniğinde refakatçi koruma/muhafızlık bedeli için 5.000 dinar büyüklüğünde bir ilave kalem yer almaktadır, 110.000 dinarlık nihai meblağ dikkate alındığında aynı şekilde bu da doğru kabul edilebilir. Diğer kalemler birbirleriyle uyumludur.

---

[414] Krş. s. 49-50, a, a_1, a_2. [Harfler, Almanca'da tercümede belirli kalemlerin başına konulmuş bulunmaktadır.]
[415] Krş. s. 50, b, b_1, b_2.
[416] Krş. s. 50-51, c, c_1, c_2, c_3, c_4. [Söz konusu sayfalarda "c" hafi ile gösterilen bir kalem mevcut değildir, "c_5" bulunmaktadır.]

Emekli maaşları başlığı çerçevesinde iki meblağ kendisini göstermektedir, yani Basra ve Vasit için 10.000'er dinar. İlkinden 360 dinar Seyyid İzzüddîn için, ikincisinden de 500 dinar Seyyid Eşrefuddîn için, Bağdat'a aktarılmıştır. Lâkin Bağdat'a yapılan bu aktarımlar kasa durum defterinde iki farklı isim altında, yani Şerefüddîn Yakub ve Celâleddîn Muhammed adları altında görünmektedir.

Diğer taraftan, 1337-38 yıllarının "kararlaştırılan"ı/mukarreri olarak emekli maaşları için öngörülen 17.000 dinar hakkında şunu söylemek gerekir ki, bu ödeme ilgili (hicrî) yıl içinde gerçekleştirilememiştir. Bu yüzden söz konusu meblağ kısa bir haşiye (kenar notu) ile 1338-39 yılları muhasebesine devredilmiştir.

20.000 dinar büyüklüğündeki refakatçi koruma/muhafızlık masrafıyla ilgili kenar notu bir hata gibi görünmektedir. Devlet finans kroniğine göre (s. 85-69) bu kalem gerçekte 5.000 dinar olabilir.

Her ne kadar 53'üncü sayfada, bizim Almanca tercümede a, b, c, d, e olarak işaretlediğimiz birkaç harcama kalemi mevcutsa da, onların neye ait olduklarını (harcamaların niçin yapılmış olduğunu) tespit etmek zordur. Diğer harcamalar, ilgili kalemlerle tamamen uyum göstermektedir.

Harbâ ve Hâlis:

Bu iki bölgedeki harcamaların kalemler halindeki taksimi kasa durum defterinde (s. 54-55) açık değildir. Devlet finans kroniğine göre şöyle bir görünüm sergilemektedir:

	Harbâ	Hâlis
Emekli maaşları	1.000 dinar	1.000 dinar (s. 82/66)
Hayır, bağış ve/veya vergi muafiyeti (ihtisabiyat):	800 dinar	- - - (s. 84/68)
Maaşlar:	2.500 dinar	500 dinar (s. 86/70)
Hükümdar kızı Kutluğ melek için:	2.500 dinar	- - - (s. 91/75)
Mutlak/kayıtsız-şartsız harcamalar:	5.500 dinar (Sarayın ihtiyacı)	2.000 dinar (s. 90/74)

Diyarbakır, eyalet:

Diyarbakır eyaleti ile ona dâhil olan Musul, Erbil ve Mardin bölgelerindeki harcamalara dair kasa durum belgesi dışında devlet finans kroniği de malumat vermektedir.

Harcamaların toplam tutarı ilk defterde 134.800 dinara, ikincisinde ise 134.000 dinara ulaşmaktadır. Tek tek ele alındıklarında hesap kalemlerinin birbirlerinden farklılık gösterdikleri yerlerde kasa durum defterinin verileri devlet finans kroniğindekilere göre daha güvenilirdir, çünkü ilkindeki kalemler toplam meblağla denklik göstermektedir, ikincisi ise böyle değildir.

Irak:

Kasa durum defterine göre (s. 57-60), (Farsî) Irak'taki toplam harcama 346.500 dinarı bulmaktadır. Bu meblağ, devlet finans kroniğinde (s. 80/64) verilen 348.000 dinarlık tutara aşağı yukarı denktir. Ayrıca, İsfahan için belirlenmiş olan "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalar bir yana bırakılırsa, kasa durum defterindeki ayrı kalemler (için verilen rakamlar), onların toplamı ile uygunluk göstermektedir, İsfahan'ın "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamaları, onlar için verilen 203.500 dinarlık nihali tutara göre 5.000 dinar eksiklik göstermektedir.

Her iki defterdeki ilgili harcamalar karşılaştırıldığında, onların büyük ölçüde tam anlamıyla uyumlu oldukları görülmektedir. Ancak, devlet finans kroniğinde birkaç kalem eksiklik göstermektedir, İsfahan (5.000 dinar)[417] ve Kâşân'da (2.000 dinar)[418] yapılan tahminî "sadır olup ortaya çıkan harcamalar" gibi. Bunun yanı sıra, söz konusu iki defterdeki birkaç meblağ müsavi değildir; Emîr Mahmud'un araştırma, tespit ve bildirimlerden doğan hakkı (*hakk-ı takrîrât*)[419] ile Hâce'nin onbinlik (*tümen*) iktası[420] böyledir.

Bunun da ötesinde, devlet finans kroniği, Irak[421] istikametindeki posta hizmeti için 12.000 dinar ve yine posta iaşesi/tayını/yemi[422] için 10.000 dinar büyüklüğünde olan gibi birkaç harcama içermektedir ki, bunlar, kasa durum defterinde hatırı sayılır ölçüde daha düşük yer almaktadır.

Azerbaycan:

Kasa durum defterinde hesap kalemleri, onlara karşılık gelen toplam meblağ ile uyum göstermektedir, ancak bir yazım hatası bunun istisnası durumundadır: Serâv[423] eyaletindeki önceden belirlenen "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalar 13.000 dinar değil, aksine 18.000 dinar olmalıdır.

Azerbaycan için yapılan harcamalar kasa durum defteri ile devlet finans kroniğinde (s. 80/64) hem toplam meblağ bakımından hem de birkaç müteferrik veri açısından birbirlerinden farklılık göstermektedir. Öyle ki Tebriz'deki emekli maaşları ilk deftere göre 15.000 dinardır, ikincisine göre ise 25.000 dinar. Tebriz'in 20.000 dinar büyüklüğündeki "sadır olup ortaya çıkan harcamalar"ı devlet finans kroniğinde eksiktir. Onda aynı şekilde Tebriz'in 7.000 dinar tutarındaki karargâh/kamp (ordu) yemi/tayını/iaşesi ihtiyacı ile Mevlana Kemaleddin'e yapılan ihsan ile ortaya çıkan 5.000 dinarlık masraf gibi birkaç mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcama da yer almamaktadır. Ayrıca Merağa ile Serâv'a yapılan mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcamalar devlet finans kroniğinde boş yere aranılmaktadır. Buna karşılık Erdebil'deki karargâhın/kampın (ordu) önceden belirlenen "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamaları bu deftere göre tamamlanabilmektedir. Av kuşları ile parsların yemi için ondan 6.000 dinar kullanılmıştır.[424]

er-Rûm:

Kasa durum defteri her ne kadar "er-Rûm" şeklinde bir hesap başlığı içeriyorsa da, onunla ilgili bütün veriler er-Rûm eyaletine (Küçük Asya'ya) ait değildir, bilakis Şiraz'la ilgili olanlar da vardır.

Buna karşılık, devlet firans kroniğinde, er-Rûm eyaleti için hesaba geçirilmiş veriler bulunmaktadır. Bunun ardından kasa durum defterine aşağıdaki hesaplar aktarılmalıydı:

---

[417] Krş. 84/68.
[418] Krş. 85/69.
[419] Kasa durum defterine göre 15.000 dinar, devlet finans kroniğine göre (s. 92/76) ise 25.000 dinar.
[420] Kasa durum defterinde 15.000 dinar, ikincisinde ise 10.000 dinar.
[421] Krş. s. 92/76.
[422] Krş. s. 93/77.
[423] Krş. s. 63/3.
[424] Krş. s. 89/73.

Er-Rûm:

(Krş. s. 79/63) 188.000 dinar.

el-Vastâniyye[425]*:*

145.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanmış (*vudi'a min zâlike*):

Kararlaştırılmış/mukarrer harcamalar ve (vergi affıyla) hesaptan düşme/çıkarma (münkesir): 125.500

Harf (bölüm, kısım):

Kararlaştırılmış harcamalar:

95.500 dinar.

Vilayete:

80.000 dinar.

Emekli maaşları // Yiyecek-içecek/iaşe // Maaşlar/ücretler:

(Krş. s. 82/66) // (Krş. s. 83/67) // (Krş. s. 86/70)

30.000 dinar // 13.000 dinar // 10.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet // Sadır olup ortaya çıkan harcamalar // Dinî vakıflar:

(Krş. s. 85/69) // (Krş. s. 85/69) // (Krş. s. 86/70)

15.000 dinar // 5.000 dinar // 7.000 dinar.

Karargâh/kamptaki (ordu) harcamalar:

(Krş. s. 88/72)

15.000 dinar[426].

(Vergi affi yoluyla) çıkarmalar/kesintiler:

(Krş. s. 95/79)

---

[425] Vastâniyye kelimesinin Vastân'dan türemiş olduğu açıktır. Van'ın güneyindeki bir şehirdir (Krş. G. Le Strange, *Mesopotamia and Persia under the Mongols in the fourteenth Century A. D., From the Nuzhat al-Kulūb of Hamd-Allah Mustawfī*, London 1903, Asiatic Society Monographs, C. V, s. 52; ayrıca E. Honigmann, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches, von 363 bis 1071, nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*, Bruxelles 1935, s. 209). *Risâle-yi Felekiyye*'ye göre (v. 93a-b) el-Vastâniyye Doğu ve Orta Anadolu'daki geniş bir alanı kapsıyordu; Âmid, Trabzon, Arz er-Rûm, Erzincan, Sivas ve Konya aralarında olmak üzere çok sayıda büyük şehir bu bölgeye aitti.

[426] Devlet finans kroniğinde (s. 90/74), mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcama olarak 15.000 dinarlık, çadırlar için yapılıp hesaba geçmiş bir harcama bulunmaktadır. Bu harcama, muhtemelen, yukarıda belirtilen (Karargâh/kamptaki harcamalar) ile aynı harcamadır.

30.000 dinar.

Kalan/bakiye:

19.500 dinar.

(Bundan 2.500 dinarlık bir meblağ daha harcanmış olmalıdır. Fakat metinde buna dair herhangi bir kayıt yer almamaktadır.)

Geriye kalan bakiye:

(Krş. s. 97/81)

17.000 dinar.

Erzincan:

19.000 dinar.

Ondan çıkarılıp harcanmış (*vudi'a min zâlike*):

Eyaletteki kararlaştırılmış/mukarrer harcamalar:

14.000 dinar.

Emekli maaşları // Gıda harcamaları:

(Krş. s. 82/66) // (Krş. s. 83/67)

8.000 dinar // 3.000 dinar.

Maaşlar/ücretler:

(Krş. s. 86/70)

3.000 dinar.

Kalan/bakiye:

5.000 dinar.

(Burada 3.000 dinarlık bir harcama daha görünüyor olmalıydı.)

Geriye kalan bakiye:

(Krş. s. 981) 2.000 dinar.

Arz er-Rûm:

Ondan çıkarılıp harcanmış (*vudi'a min zâlike*):

Eyaletteki kararlaştırılmış/mukarrer harcamalar:

27.000 dinar.

Emekli maaşları // Gıda harcamaları:

(Krş. s. 82/66) // (Krş. s. 83/67)

15.000 dinar // 5.000 dinar.

Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet // Maaşlar/ücretler:

(Krş. s. 85/69) // (Krş. s. 86/70)

5.000 dinar // 2.000 dinar.

Yukarıdaki hesapta Arz er-Rûm'un gelirleri ve giderleri/harcamaları arasında 3.000 dinarlık bir açık ortaya çıkmaktadır; nedeni açık değildir.

Şiraz:

Şiraz hakkında kasa durum defterinde ve devlet finans kroniğinde çok sayıda veri bulunmaktadır. Ancak bu iki defter karşılaştırıldığında, gerek harcamaların toplam meblağı gerekse müteferrik hesap kalemleri açısından aralarında bir uyum bulunmadığı ortaya çıkmaktadır.

a) Her nre kadar kasa durum defterindeki önceden belirlenip "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalara ait müteferrik kalemler, onların nihai meblağı olan toplam 185.200 dinara ulaşıyorlarsa da, hem bu meblağ hem de birkaç müteferrik kalem devlet finans kroniğindeki kendilerine karşılık gelen verileri doğrulamamaktadır. Kasa durum defterinde önceden belirlenip "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalar 191.200 dinara baliğ olmaktadır, bunun 8.000 dinarı Aberkuh[427] şehrine aittir. Şiraz'daki harcamaların toplam tutarı 557.200 dinar olmaktadır.[428]

Bu harcamalar arasından özellikle emeklilik maaşları ve hükmü kaldırılıp düşürülen (iskat)[429] vergilere ait meblağlar birbirlerinden farklılık göstermektedir.[430] Bu türden birkaç harcama sadece devlet finans kroniğinde yer almaktadır: Mesela Büyük Divan'ın işleri için harcanan 1.200 dinar[431] büyüklüğündeki tahsisat ile dinî vakıflar için sarfedilen 10.500 dinar[432] tutarındaki fon. Bununla birlikte devlet finans kroniğinde önceden belirlenip "kararlaştırılmış"/mukarrer harcama durumundaki 40.000 dinar eksiktir; muhtemelen karargâh/kamp (ordu) için önceden belirlenip "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalar ondan karşılanmıştır.

b) Devlet finans kroniğine göre, mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcamalar 316.000 dinar büyüklüğünde yapıldı, ancak söz konusu harcamalar kasa durum defterinde sadece 300.000 dinar görünmektedir. Her iki defterdeki ne müteferrik kalemler ne de ilgili nihai meblağlar birbiriyle uyumludur. Kasa durum defterine göre nihai meblağ 354.000 dinarı bulmaktadır, devlet finans kroniğine göre ise sadece 254.000 dinardır. Hangi bilginin gerçeği yansıttığına karar verilememektedir.

c) Devlet finans kroniğine göre diğer harcamalar 50.000 dinar[433] tutmaktadır, "geriye kalan bakiye" ise 15.000 dinardır[434]. Kasa durum defterine göre ise bu meblağ sadece 12.000 dinar tutmaktadır.

Kirman; Sircan ile birlikte:

---

[427] Krş. s. 82/66-83/67.
[428] Krş. s. 81/65.
[429] Krş. V. Minorsky, "Nasīr al-Dīn Tūsī on Finance", s. 760.
[430] Krş. s. 64/4, 65/5.
[431] Krş. s. 85/69.
[432] Krş. s. 86/70.
[433] Krş. s. 95/79.
[434] Krş. s. 97/81.

Kirman hakkındaki malumat kasa durum defteri ile devlet finans kroniğinde kısmen birbirlerinden farklılık göstermektedir. Her ne kadar eyaletin önceden belirlenip "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamaları birbirleriyle tam olarak uyumluysalar da, hükümdar kızı Sâti Beg için ayrılan 10.000 dinar bir tarafa bırakılırsa, diğerleri birbirleriyle mutabakat içinde değildir, toplam meblağlar için de aynı durum söz konusudur. Bunlar kasa durum defterinde 77 dinara baliğ olmaktadır, buna karşılık devlet finans kroniğinde 101.000 (rakamı) ile verilmektedir. Bütün bu uyumsuzluklara karşın kasa durum defterinde hesap kalemleri onlara ait nihai meblağ ile birbirlerini tutmaktadır, buna karşılık devlet finans kroniğinde hesap kalemleri, onlar için gösterilen nihai meblağı vermemektedir. Bu yüzden kasa durum defterindeki bilgiler daha güvenilir kabul edilebilir.

Diğer eyaletler:

Söz konusu olan "Sultaniyye ve diğer bölgeler"dir. Sultaniyye ile (Ordu-)Bâzâr'daki harcamalara ilişkin olarak kasa durum defteri ile devlet finans kroniğinde yer alan malumat birbirleriyle hiçbir şekilde mutabakat göstermemektedir. Devlet finans kroniğine göre "diğer eyaletler"deki harcamalar 78.000 dinar tutmaktadır; bunun 73.000 dinarı karargâhtaki/kamptaki (ordu) masraflar için kullanılmıştır. Kasa durum defterinde bu meblağ, tamamı karargâhta/kampta (ordu) harcanmış olmak üzere 90.000 dinar şeklinde gösterilmektedir. Müteferrik kalemlerden sadece ikisi birbiriyle mutabakat göstermektedir.[435]

§ 18.

Ödenmesi gerekenler [defteri] (*vucûb [defter-i vucûb*]):

Her ne kadar metinde (s. 68/8), bu defterde "her münferit şahıs için süresi dolup ödenme vakti gelmiş harcamaların kayda geçirilip kesin olarak kapatıldığı" ifade ediliyorsa da, söz konusu defter, bu bölüme ait "genel bakış ve değerlendirme örneği"ne göre, diğer kaynakların (bahis konusu yaptıkları) "ödemeler/tediye defteri" (defter-i tevcîhât/tovcîhât)[436] ile öyle büyük benzerlik göstermektedir ki, "vucûb" tâbirinin "tevcîhât/tovcîhât" ile aynı anlama geldiği düşünülebilir.

Bu defter, kasa durum defterinin aksine, para alıcılara göre bölümlere ayrılır.

Nümune/model niteliği taşıyan genel bakış ve değerlendirme örneğine dair:

Bu genel bakış örneği de tam doğru değildir. Metnin Almanca tercümesinin ilgili sayfalarına eklemiş bulunduğum dipnotlara bakılabilir.

§ 19.

(Esas bütçe kapsamında süresi ve miktarı belirlenip) "kararlaştırılmış" harcamalar defteri (*mukarrer*):

Bu defterden ne *Saâdetnâme* ne de *Risâle-yi Felekiyye* söz ediyor. Her ne kadar *Saâdetnâme*'de (v. 68a) bir "defter-i harc-ı mukarrer"den ya da "harcama onay/izin defteri"nden bahsediliyorsa da, söz konusu defter sadece "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamaların hesabının kayda geçirilmesini içermektedir.

---

[435] Krş. s. 67/7.
[436] Krş. *SN*, 60b-62a; *RF*, 67b-71a; Hinz, "Das Rechnungswesen …", s. 123-25.

Diğer taraftan, *Risâle-yi Sahibiyye*'de "defter-i mukarrer-i dîvân"dan, yani "Dîvân'ın kararlaştırılmış harcamalar defteri"nden söz edilmektedir ki, onda sadece (esas bütçe kapsamında belirlenip) kararlaştırılan ve bundan dolayı Dîvân tarafından finanse edilip parası verilen harcamalar hesaba geçiriliyordu.[437]

Bizim müellifimize göre, bu defter, bütçe kalemleri defterinin[438] (defter-i müfred) temelini oluşturmakta, ona (bütçe kalemleri defterine) "kararlaştırılmış" gelirler ve harcamalar tek tek özet olarak yazılmakta, "kararlaştırılmış"/mukarrer meblağlar defterine (defter-i mukarrer) ise bunun aksine olarak onların [yani sadece "kararlaştırılmış" harcamaların değil, aynı zamanda "kararlaştırılmış" gelirler/alacakların] ayrıntılı biçimde kaydedilmesi gerekmekteydi.

Kararlaştırılmış gelirler, bizim (metnimizde konu çerçevesinde yer alan) genel bakış ve değerlendirme örneğimize göre, vergi gelirlerinden, Büyük Divan'ın nakit (kasa) girişlerinden, "araştırma, tespit ve bildirim ücretlerinden/harçları"ndan (hakk-ı takrîrât) ve ziraat vergilerinden (*et-târiğciyye*)[439] oluşuyordu. Her ne kadar bizim metnimizin § 17 ve § 21 gibi bazı yerlerinde tâbi (içişlerinde özerk) eyaletlerin ve müteferrik vilayetlerin sözü ediliyorsa da, "kararlaştırılmış"/mukarrer meblağlar defterinin içerdiği yegâne ayrıntılı malumatın Bağdat eyaletinin gelirleriyle ilgili olduğu görülmektedir.

Oradaki vergi gelirlerinin ana meblağı (*asl*) muamele vergisi (*tamğâ*)[440] gelirlerinden, Bağdat belediyesindeki "devlet hazinesi"nden ve Bağdat eyaleti sathının gelirlerinden oluşmaktadır.

I. *Bağdat eyaletinin toplam geliri:*

a) Bağdat şehrinin geliri: Hamdullah Müstevfî Kazvînî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb*'una göre[441] Divan'ın oradaki gelirleri 1336 yılında tamğa gelirlerinden elde edilen yaklaşık 80 tümeni, yani 800.000 dinarı (= 1.600.000 GMk)[442] bulmaktaydı. Bu, bizim (metnimizdeki, konuyla ilgili) genel bakış ve değerlendirme örneğinde[443] yer alan veri ile mutabakat göstermemektedir. Şehir belediyesinin vergi gelirleri onun (800.000 dinarlık meblağın) sadece 200.000 dinarına (= 400.000 GMk) baliğ olmaktadır, yani 20 tümene. Söz konusu meblağın 150.000 dinarı muamele vergisine, kalanı da devlet hazinesine aittir. Bunun da ötesinde, bizim genel bakış ve değerlendirme örneğimiz, muamele vergisine dâhil olan kalemlerin, *Risâle-yi Felekiyye*'deki[444] bu hususa ilişkin çok sayıdaki veri ile karşılaştırıldığında, sınırlı bir dökümünü verdiği görülmektedir.

b) Bağdat havalisinin geliri: *Nüzhetü'l-Kulûb,* Bağdat eyaletini oluşturan beş bölgeden sadece Nahr İsâ ile Nehr Melik'in vergi gelirleriyle ilgili karşılaştırma materyali vermektedir.[445] Tekrît ve Hît onda, vergi gelirlerinden bahsedilmeksizin çok kısa bir şekilde konu edinilmekte, Nehr Selmân'dan ise hiç söz edilmemektedir.

---

[437] Reşidüddîn, İsfahan Basımı [*Tarîh-i İçtimâî-yi Devre-yi Moğol*], s. 193-4.
[438] Krş. s. 74/14.
[439] Târiğci kelimesi Mahmud el-Kaşgârî'ye göre (krş. *Divanü Lûgat-it-Türk Tercümesi*, Ankara 1941, C. III, s. 242) çiftçi, ekinci anlamına gelmektedir.
[440] Barthold, "Die persische Inschrift an der Mauer der Manūčehr-Moschee zu Ani", s. 262-65.
[441] Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ed. M. Dabirsyaghi, Tahran 1958, s. 37.
[442] Hinz'e göre ("Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 132, not 4) Gâzân Han zamanında bir gümüş dinar 3 GMk değerindeydi, 1318-1333 arasında ise yaklaşık 2,50 GMk ediyordu, 1333-44 arasında ise sadece 2 GMk'ya karşılık geliyordu. [Almanca tercümede yer alan GMk kısaltmasının açılımı anlaşılamamıştır.]
[443] Krş. s. 70/10-71/11.
[444] *RF*, 75b-76b.
[445] Kazvînî, *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 48-49.

Nüzhetü'l-Kulûb'a göre Nehr Melik'in geliri 1336 civarında yaklaşık 50.000 dinardı, Nehr İsâ'nınki ise 876.505 dinar. Bizim metnimizde bunlara karşılık gelen meblağlar 30.000 ve 20.000 dinar görünmektedir. Bu veriler sadece Nehr Melik'in durumuyla mutabakat göstermektedir; Nehr İsâ'nın geliri *Nüzhetü'l-Kulûb*'ta açıkça hatalı aktarılmıştır.

II- *Genel bakış ve değerlendirme örneği:*

Bu genel bakış ve değerlendirme örneği de hatadan arınmış değildir. Öyle ki araştırma/tespit/bildirim ücreti/hakkı ile ziraî mahsuller vergisi (s. 71/11), özelliklere ilişkin açıklamaya göre 50.000 dinar yerine sadece 40.000 dinar tutmaktadır. Her ne kadar karargâhtaki/kamptaki (ordu) harcamalar, kasa durum defteri (s. 48) ile uyum gösterecek şekilde 130.000 dinarlık büyüklükte doğru olarak verilmişse de, bu iki defterdeki (defter-i mukarrer ve kasa durum defteri) hesap kalemlerine ait tutarlar birbirleriyle mutabakat göstermemektedir.

§ 20.

Bütçe kalemleri defteri (*müfred*):

Daha önce § 19'da belirtmiş olduğumuz gibi, bizim müellifimize göre, devletin her bir şehir ve eyaletinin (esas bütçe kapsamında süre ve miktar olarak önceden belirlenip) "kararlaştırılmış"/mukarrer gelir ve harcamaları bütçe kalemleri defterinde özet olarak kaydedilmekteydi; (önceden belirlenmemiş) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcamalar ise kalemler halinde ayrılıp yazılmaktaydı. Bu açıklama, hem *Saâdetnâme*'nin[446] hem de *Risâle-yi Felekiyye*'nin[447] bütçe kalemleri defteri ile uyum sergilemektedir.

Son olarak sözü edilen bu iki kamu yönetimi ve kamu maliyesi kitabına göre, bütçe kalemleri defteri, devlet topraklarının toplam gelir ve giderlerini, şehir ve eyaletlere göre taksim edilmiş olarak ihtiva eder. O, vergi fermanları/kanunları defteri (defter-i kânun) ile birlikte, vergi kiralama (iltizam) anlaşmalarının evrak düzenlemesinin temelini oluşturur. Bu defter, Divan görevlileri tarafından kısaca "mofred/müfred" olarak adlandırılıyordu.

A. H. Cihânbeglû'nun açıklamasına göre[448], *Risâle-yi Sahibiyye* bu defterden söz etmemektedir.

§ 21.

(Finans) kroniği (*Ta'rîh*):

Bu defter, devlet ana defteri / toplam bütçe defteri (câmiü'l-hesâb) ile özdeştir. *Risâle-yi Felekiyye*'ye[449] göre, malî yılın sonunda derlenip düzenleniyor ve ülkenin toplam vergi gelirleri ile harcamalarını içeriyordu.

Bizim müellifimiz, bu devlet ana defterini, her ne kadar özet biçimde olsa da hükümdara sunulması halinde, Moğolca bir muhasebe terimi olarak "cangki" diye isimlendirmektedir. *Şemsü's-Siyâk*[450], Timurlular zamanında Herat'ta (1440 civarında) devlet ana defterinden hükümdar için "mecmû'" / "toplam bilanço / hesap toplamı" diye adlandırılan bir hesap özeti hazırlandığından bahsetmektedir.

---

[446] Krş. *SN*, v. 66b-68b.
[447] Krş. *RF*, v. 75a-87a.
[448] [Fotokopide görünmemektedir.]
[449] Krş. v. 86a-87b.
[450] Krş. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 131.

Bizim metnimizin genel bakış ve değerlendirme örneği, yazarımızın ifadesine göre, 37 Hânî yılın devlet finans kroniğinden, yani 21 Mart 1338 – 20 Mart 1339 dönemi devlet bütçesinden alınmış bulunmaktadır. O, şu konuları içermektedir:

I- Ülke topraklarının yani müteferrik eyalet ve bölgelerin toplam vergi geliri.

II- Ülke topraklarındaki ve her bir eyaletteki toplam harcama/tüketim ekonomisi.

I- *Ülke topraklarının ve eyaletlerin toplam vergi geliri:*

Kaynağımıza göre, ülke topraklarının toplam geliri 1338-39 yılında yaklaşık 2.605.000 dinara (= 5.210.000 GMk) baliğ olmuştur. Fakat gerçekte (ülke topraklarını oluşturan) müteferrik eyaletlerin gelirlerinin toplamı 2.683.500 dinarlık (= 5.367.000 GMk) bir yekün teşkil etmektedir.

Metnimizdeki kasa durum defterine ait genel bakış ve değerlendirme örneği[451], Rûm eyaleti hariç olmak üzere, 1338-39 yılında müteferrik eyaletlerin kasalarına gelir olarak kaç dinar aktarılmış olduğunu da göstermektedir. Buna göre, toplam meblağ, Rûm hariç olmak üzere 2.391.000 dinar ya da 5.158.000 GMk'dır.

Her ne kadar bizim söz konusu iki genel bakış ve değerlendirme örneğimizdeki müteferrrik eyaletlere ait vergi gelirlerine ilişkin veriler sıklıkla birbirleriyle tam bir mutabakakat göstermemekteyseler de, hesap kalemlerine ait özel açıklamalar iyi bir uyum sergilemektedirler.

Bu veriler Hamdullah M. Kazvînî'nin *Nüzhetü'l-Kulûb*'u[452] ve yanı sıra *Risâle-yi Felekiyye*[453] ile karşılaştırıldığında, devletin hâkim olduğu alanın keskin bir biçimde azaldığı ve gelişerek varlığını sürdüren bu bozulma ve gerileme yüzünden vergi gelirlerinin de bir hayli azaldığı bütünüyle açık bir hale gelmektedir.

Devlet finans kroniğinin müteferrik eyaletlerin gelirleri hakkında ortaya koyduğu sayısal veriler, kasa durum defterindeki sayısal değerlerle, sadece Bağdat ve Diyarbakır için uygunluk göstermektedir. Rûm eyaleti hakkında ise kasa durum defterinde hiçbir şey bulunmamaktadır. Diğerleri (diğer eyaletlere ilişkin veriler) birbirleriyle kısmen farklılık göstermektedir.

Bağdat:

Bizim metnimize göre, Bağdat şehri ile ona ait bölge[454] dışında Basra, Vâsit, Harbâ ve Hâlis bölgelerini de kapsayan bir eyaletin adıdır. Sadece Irak eyaletinden geriye kalan bölgedir. Irak'ın tasvir ve tavsifi metnimizde mevcut değildir. Zaten, *Nüzhetü'l-Kulûb*'da[455] ve ayrıca *Risâle-yi Felekiyye*'de[456] de yer alan birçok bölge onda eksiktir.

---

[451] Krş. s. 46-68/8.

[452] Bu kaynağa göre (ed. Dabirsyaghi, s. 27-28), Horasan hariç fakat Irak, Küçük Asya, Gürcistan ve diğer Transkafkasya eyaletleri dahil olmak üzere müteferrik eyaletlerin vergi gelirleri tutarı Gâzân Han döneminden (1295-1304) önce toplam olarak 17.000.000 dinarın (= 51.000.000 GMk) üzerinde tutuyordu. Gâzân Han'ın ekonomik ve malî reformları (1300 civarı) sayesinde bu meblağ onun hükümdarlık döneminin sonuna doğru 21.000.000 dinarın (= 63.000.000 GMk) üzerine çıkmıştı. Kazvînî şunu eklemektedir: "Şu anda (1337 civarı) onun yarısı kadar bile tutmuyor, çünkü çiftçiler süreklilik gösteren savaş kampanyaları yüzünden maruz kaldığı despotizm baskısı altında toprağı ekip biçemiyor."

[453] Bu devlet bütçe defterlerinin müzakere ve değerlendirmesi için krş. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", s. 132-33.

[454] Krş. s. 71/11.

[455] Krş. *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 29-50.

[456] Krş. *RF*, s. 92b.

Bağdat şehrinin geliri *Nüzhetü'l-Kulûb*'a göre (s. 30) 1336 yılında yaklaşık 800.000 dinarı (bizim metnimize göre 450.000) buluyordu. Ancak Kazvînî, ondan sonra yerli müstebitten/diktatörden kaynaklanan zulüm ve baskı sonucu gelirlerin keskin bir biçimde gerileme gösterdiğini ifade etmektedir. Ona göre gelirler Basra'da, bizim kaynağımızın 220.000 dinarı ile karşılaştırıldığında, 441.000 dinar (s. 40) tutuyordu; Vâsit'te 200.000 dinara karşı 448.000 dinar (s. 50); Harbâ'da 10.000 dinara karşı 25.100 dinar (s. 41); Hâlis'te ise 5.000 dinara karşı 73.000 dinar (s. 43). Bu veriler bizim metnimizdekilerle karşılaştırıldığında, sözü edilen bölgelerdeki gelirlerin iki yıl içinde aşağı yukarı % 50 ve/veya %56 ve/veya % 60 ve/veya % 93 azalmış olması gerektiği görülmektedir. Bu düşüş Bağdat şehrinin kendisi için % 75'e ulaşmış görünmektedir.[457]

Diyarbakır:

Bizim metnimize göre maliye bölgesi/eyaleti olarak Musul (40.500 dinar)[458], Sincâr (26.300 dinar), Erbil (55.500 dinar) ve Mardin'i (12.500 dinar) kapsamaktadır; bu eyaletin toplam vergi geliri böylece 134.800 dinarı (= 269.000 GMk) bulmaktadır.

Nüzhetü'l-Kulûb'a göre[459], birbirlerine bağlı bulunan Diyarbakır ve Diyarrâbia eyaletleri çok sayıda bölgeden oluşuyorlardı; gelirler 1336 yılında Musul'da (s. 120) 328.000 dinar (= 656.000 GMk), Sincâr'da (s. 124) 147.000 dinar (= 295.000 GMk), Erbil'de (s. 120) 22.000 dinar (= 44.000 GMk), Mardin'de (s. 125) 236.200 dinar (= 472.400 GMk) tutuyordu. Bu mukayeseye göre, tüm bölgede gelirler 733.700 dinardan (= 1.467.400 GMk) 134.800 dinara (= 269.600 GMk) düşmüş olmalıdır, yani % 82 civarında. Buna göre vergi azalışı Musul'da yaklaşık % 88, Sincâr'da yaklaşık % 82, Mardin'de ise yuvarlak hesapla % 95'e ulaşmış olmalıdır. Tuhaftır ki (bu verilere göre) Erbil'de gelirlerde yaklaşık iki buçuk katlık bir artış ibraz edilmiş olmalıdır.

Rûm:

Bizim metnimize göre (s. 79/63) sadece üç bölgeden, el-Vastâniyye, Arz er-Rûm ve Erzincan'dan oluşmaktadır, bunların toplam geliri ise 188.000 dinardır.

Arz er-Rûm'un geliri *Nüzhetü'l-Kulûb*'daki bilgi (s. 110) ile uyumludur; her iki kaynak da 24.000 dinar (= 48.000 GMk) rakamını vermektedir. Erzincan'ın geliri bizim metnimize göre (s. 79/63) 19.000 dinara (= 38.000 GMk) ulaşıyordu, buna karşılık *Nüzhetü'l-Kulûb*'da (s. 110) burası için 332.500 dinar (= 665.000 GMk) rakamı verilmiştir. O halde bu bölgede iki yıl içinde vergi gelirleri % 95 düşmüş olmalıdır.

Küçük Asya'nın (er-Rûm) toplam geliri *Nüzhetü'l-Kulûb*'a göre (s. 106) 1337 civarında 330 tümene, yani 3.300.000 dinara (= 6.600.000 GMk) ulaşmıştı. Bu meblağ, bizim metnimizde (s. 79/63) verilen 188.000 dinar (= 376.000 GMk) ile karşılaştırılabilir bir rakam değildir.

Azerbaycan:

Bizim metnimize göre Tebriz, Merâğa, Erdebil, Nahcivan ve Serâv bölgelerinden oluşmaktaydı. Bu şehirlerin toplam geliri kasa durum defterine göre (s. 60) 274.500 dinar (= 549.000 GMk), devlet finans kroniğine göre ise (s. 79/63) 280.500 dinar (= 561.000 GMk) tutuyordu. Buna karşılık *Nüzhetü'l-Kulûb*'da (s. 85-102) bu meblağ 1.617.500 dinar (= 3.235.000 GMk) olarak verilmektedir,

[457] Bağdat'ın gelirlerinin özelliklerine ilişkin malumat için krş. *bizim (Farsça) metnimiz*, s. 71/11.
[458] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 55.
[459] Çalışmamızın bütün atıfları *Nüzhetü'l-Kulûb*'un Tahran baskısına/basımına yapılmaktadır.

yani (metnimizdeki konuyla ilgili) genel bakış ve değerlendirme örneğimizin verdiği rakamın yuvarlak hesap üç katı bir meblağ.

Azerbaycan eyaletinin müteferrik bölgelerinin (*Nüzhetü'l-Kulûb*'da konu edinilen) geliri bizim metnimize ait (kasa durum defteri ile finans kroniğindeki) iki genel bakıştan her defasında biraz farklılık göstermektedir, şöyle ki:

	Kasa durum defteri:	Finans kroniği:	*Nüzhetü'l-Kulûb*'la mukayese:
Tebriz:	143.500 dinar (= 287.000 GMk)	148.500 dinar (= 297.000 GMk)	1.150.000 dinar (= 3.300.000 GMk)
Merâğa:	44.000 dinar (= 88.000 GMk)	44.000 dinar (= 88.000 GMk)	185.000 dinar (= 371.000 GMk)
Nahcivan:	31.000 dinar (= 62.000 GMk)	35.000 dinar (= 70.000 GMk)	116.000 dinar (= 232.000 GMk)
Serâv:	26.000 dinar (= 52.000 GMk)	17.000 dinar (= 34.000 GMk)	81.000 dinar (= 162.000 GMk)
Erdebil:	30.000 dinar (= 60.000 GMk)	36.000 dinar (= 72.000 GMk)	85.000 dinar (= 170.000 GMk)

Fars Irak'ı:

Bizim metnimize göre (s. 80/64), (toplam) vergi gelirleri 364.000 dinara (= 729.000 GMk) ulaşan dört maliye bölgesini, İsfahan, Kâşân, Sâve ve Hemedan'ı içermektedir. Devlet finans kroniğindeki bu meblağ, kasa durum defterinin genel bakış ve değerlendirme örneğinden önemsiz bir farklılık göstermektedir; oradaki rakam (s. 57) 372.500 dinara (= 745.000 GMk) baliğ olmaktadır, şöyle ki Kâşân'da 1.000 dinar, Hemendan'da ise 7.000 dinar fazlalık vardır.

Sâve'nin 25.000 dinar büyüklüğündeki vergi geliri *Nüzhetü'l-Kulûb*'daki 1336 yılına ait bilgiye (s. 68) tam olarak uymaktadır; ancak diğer rakamlar, aşağıdaki mukayesenin gösterdiği gibi, Kazvînî'ninkilerle (*Nüzhetü'l-Kulûb*'daki verilerle) uyum göstermemektedir:

	Bizim metnimiz:	*Nüzhetü'l-Kulûb*:

İsfahan:	277.500 dinar[460]	350.000 dinar[461]
	(= 554.000 GMk)	(= 700.000 GMk)
Kâşân:	37.000 dinar	117.000 dinar[462]
	(= 74.000 GMk)	(= 234.000 GMk)
Hemedan:	25.000 dinar	105.000 dinar[463]
	(= 50.000 GMk)	(= 210.000 GMk)

Şiraz:

Bizim metnimize göre (s. 80/64) 1338 yılında coğrafî tabir olarak sadece Fars dahilindeki kendisine karşılık gelen maliye bölgesini değil, bilakis aynı zamanda bütün bir maliye eyaletini içeriyordu; Aberkuh (şehri) maliye bölgesi de ona aitti. *Nüzhetü'l-Kulûb*'da (s. 135-166) resmedildiği şekliyle çok sayıda bölgeye sahip bulunan bir Fars eyaleti, bizim genel bakış ve değerlendirme örneğimizde bulunmamaktadır.

Şiraz'ın vergi geliri bizim metnimize göre 564.500 dinara (= 1.129.000 GMk) ulaşmaktadır, bunun 8.000 dinarı (= 16.000 GMk) Aberkuh'tandır. Bizim kasa durum defterimizin genel bakış ve değerlendirme örneğindeki veriler, ikinci bölgeye (Aberkuh) ilişkin rakamla tam olarak, ilkine (Şiraz) dair meblağla ise yaklaşık olarak mutabakat göstermektedir. Buna karşılık *Nüzhetü'l-Kulûb* (s. 139 ve 146) Şiraz bölgesinin gelirinin 1340 civarında 450.000 dinara (= 900.000 GMk) baliğ olduğunu, bunun 140.400 dinarının (= 280.800 GMk) Aberkuh'tan geldiğini bildirmektedir.

Kirman:

Bizim metnimize göre, 1338-39 yıllarında eyalet olarak sadece iki bölgeyi kapsıyordu: Kirman ve Sîrcân. Bunların vergi gelirleri devlet finans kroniğine göre ilk bölgede 99.000 dinara (= 198.000 GMk), ikincisinde ise 81.200 dinara (=162.400 GMk) ulaşıyordu. Buna karşılık kasa durum defterine göre Kirman'ın geliri sadece 77.000 dinara (=154.000 GMk) baliğ oluyordu.

Diğer eyaletler:

Bizim metnimizde bu başlık altında Sultâniyye ve Ordûbâzâr ("karargâh/kamp/garnizon pazarı" ya da "ordu çarşısı / orduya eşlik eden esnaf topluluğu") yer almaktadır. Kasa durum defterine göre (s. 67/7) Sultâniyye'nin payına 35.000 dinarlık (= 70.000 GMk) bir gelir düşmekteydi, devlet finans kroniğine göre (s. 80/64) ise 50.000 dinarlık (= 100.000 GMk) bir meblağ söz konusuydu. *Nüzhetü'l-Kulûb*'a

[460] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 80/64.
[461] Krş. *Nüzhetü'l-Kulûb*, s. 54.
[462] Krş. *A.g.e*, s. 75.
[463] Krş. *A.g.e*, s. 80.

göre (s. 60) ise Sultâniyye "Fars Irak'ı"nın, yıllık 200.000 ila 300.000 dinar (= 400.000 ila 600.000 GMk) arasında bir gelire sahip bir bölgesiydi.

İlgili kaynaklarda Ordûbâzâr hakkında ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. Bu Ordûbâzâr muhtemelen sabit bir mahalle sahip değildi, tam aksine karargâha/kampa aitti, onun yer değiştirme ve yürüyüşüne iştirak ediyordu. Onun yıllık geliri devlet finans kroniğine göre 23.000 dinar (= 46.000 GMk), kasa durum defterine göre ise 55.000 dinar (= 110.000 GMk) tutuyordu.

Bizim genel bakış ve değerlendirme örneğimizin İlhanlı devleti topraklarının yani eyaletlerinin gelirlerine dair ortaya koyduğu sayısal veriler, bilim (çevreleri) tarafından Hamdullah Kazvînî'nin (*Nüzhetü'l-Kulûb*'da) verdiği malumata yönelik olarak dile getirdikleri şüpheleri[464] doğrulamaktadır. İran'da Ebu Said'in (1335)[465] ölümünden sonra iç siyasette yaşanan olaylar ve aynı şekilde Kazvînî'nin İlhanlı devletler topluluğunun[466] gerileme ve çöküşüne dair seyrek de olsa verdiği bilgiler, mantıksal olarak zorunlu bir biçimde, onun verdiği rakamsal değerlerin İlhanlı ülkesinin gerçek gelirlerine genellikle hiç uymadığı sonucunu vermektedir. Buna karşılık bizim müellifimizin verdiği malumat, o zamanki devlet yönetiminin maliye defterleriyle bazı uyuşmazlıklar göstermesine rağmen kabul edilebilir görünmekte ve bu itibarla tümüyle güvenilir olabileceği görüntüsünü vermektedir.

II- *Ülke topraklarındaki ve müteferrik eyaletlerdeki toplam harcama/tüketim ekonomisi:*

Devlet finans kroniğinin genel bakış ve değerlendirme örneğine göre 1338-39 yıllarında ülkenin "pasifler"i[467] 2.605.000 dinar (= 5.210.000 GMk) tutuyordu. Bu meblağ aşağıdaki gibi sınıflandırılabilir:

1. Harcamalar/giderler: 2.320.000 dinar (= 4.640.000 GMk)

   Eyalette (s. 81/65): 850.000 dinar (= 1.700.000 GMk)

   Askerî karargâhta / ordu kampında (s. 88/72): 1.420.000 dinar (= 2.840.000 GMk)

   Kalan/bakiye (s. 96/80): 50.000 dinar (= 100.000 GMk)

2. Hesaptan düşme/çıkarmalar: 215.000 dinar (= 430.000 GMk)

   Başlangıçtan (s. 95/79): 200.000 dinar (= 400.000 GMk)

   37 Hânî (1338-9) senesi içerisinde (s. 97/81): 15.000 dinar (= 30.000 GMk)

3. Geriye kalan bakiye (s. 97/81): 70.000 dinar (= 140.000 GMk)

Nihai meblağ: 2.605.000 dinar.

---

[464] Krş. Barthold, Barthold, "Die persische Inschrift an der Mauer der Manūčehr-Moschee zu Ani", s. 255, dn. 4.
[465] Ebu Said'in ölümünden sonraki kargaşa için krş. Spuler, *Mongolen in Iran*, s. 127 vd.; Miraftab, s. 1-16.
[466] Ülkedeki iç kaos ve kargaşanın etkilerine dair krş. *Nüzhetü'l-Kulûb*, Tahran baskısı, s. 30. Bunun yanı sıra o, ihtiyatla karşılanması gereken "takribî"/yaklaşık sayısal veriler de vermektedir; mesela, s. 37.
[467] [Çağdaş muhasebe bilimine göre aktifler işletmenin (veya devletin) varlıklarını (mevcutlarını ve alacaklarını), pasifler ise kaynaklarını (sermayesini ve borçlarını) gösterir.]

Devlet finans/maliye kroniğine göre[468] aynı yıl ülkenin toplam geliri benzer şekilde 2.605.000 dinarı bulduğu için, 37 Hânî (1338-9) senesinde alacak ve verecekler (gelir ve giderler) eşitti ve böylece devlet bütçesi, hiç değilse defterler bazında, yönergeye uygun düşecek şekilde denklik gösteriyordu.

1. Harcamalar:

Devlet finans kroniğinde (defter-i târîh) harcamalar üç kategori çerçevesinde hesaba geçirilmiştir:

A. Eyaletlerdeki harcamalar: Bunlar (esas bütçe ile en baştan süre ve miktar olarak belirlenip) "kararlaştırılmış"/mukarrer harcamalardır ve 850.000 dinar (= 1.700.000 GMk) tutmaktadır, yani toplam harcamaların kabaca % 37'si. Şu harcamalardan oluşmaktaydı:

a) "Emekli maaşları" için ayrılan 200.000 dinar (= 400.000 GMk) oldukça büyük bir meblağdır. Her ne kadar müteferrik kalemlerin toplam tutarı bu hesap başlığıyla ilgili meblağla uyumlu ise de, söz konusu kalemler ayrı ayrı ele alındığında onlardan birkaçının kasa durum defterindeki verilerle mutabakat göstermediği görülmektedir (ki Hâlis, Mardin, Tebriz, Nahcivan, Erdebil, Serâv ve Şiraz'la ilgilidirler).

b) "İaşe/yiyecek-içecek" için 100.000 dinar (= 200.000 GMk) söz konusudur. Müteferrik kalemlerin toplam meblağı 107.000 dinar (= 214.000 GMk) etmektedir, yani bu hesap başlığı çerçevesinde verilen tutarla uyumsuzdur. Ayrıca, Bağdat, Musul ve Kâşân için belirtilen meblağlar kasa durum defterindeki bilgilerle birbirlerini tutmamaktadırlar (s. 47, 56, 59).

c) "Diğer harcamalar" 550.000 dinar (= 1.100.000 GMk) olarak gösterilmiştir. Bu hesap başlığına ait kalemlerin en önemlileri, ki toplamda 532.000 dinar (= 1.064.000 GMk) yapmaktadır, aşağıda sıralanmıştır:

aa) Hayır, bağış ve/veya vergiden muafiyet (ihtisabiyat) giderleri 70.000 dinar (= 140.000 GMk) büyüklüğüne sahiptir. Bu harcamalara ilişkin müteferrik kalemlerin toplam tutarı 70.300 dinarı (= 140.600 GMk) bulmaktadır. Bu gider başlığıyla ilgili olarak Harbâ ve Musul için verilen rakamlar kasa durum defterindeki (s. 55, 56) verilerden farklılık göstermektedir. Erdebil'de yapılmış olan 6.000 dinarlık (= 12.000 GMk) harcama kasa durum defterinde (s. 64/4) bulunmamaktadır.

bb) "Sadır olup ortaya çıkan harcamalar" 50.000 dinar (= 100.000 GMk) büyüklüğündedir. Bununla birlikte müteferrik kalemlerin toplamı sadece 45.000 dinara (= 90.000 GMk) ulaşmaktadır, yani 5.000 dinarlık bir kalem eksiktir. Ancak, bu hesapta başka birkaç hata daha bulunmaktadır. Öyle ki, Irak'taki harcamalar devlet finans kroniğine aktarılmamış durumdadır. Söz konusu harcama, kasa durum defterine göre (s. 57) 7.000 dinar (= 14.000 GMk) tutmaktadır. Bunun 5.000 dinarı (= 10.000 GMk) İsfahan'ın ve 2.000 dinarı (= 4.000 GMk) Kâşân'ın payına düşmektedir. Dahası, Azerbaycan'da yapılan harcamaların muhasebesi, kasa durum defteri ile yapılan karşılaştırmadan oraya çıktığı gibi, hatalıdır. Son olarak da, el-Vastâniyye'nin 85/69'uncu sayfada sözü edilen 5.000 dinarlık (= 10.000 GMk) harcaması bu kesime aittir.

cc) "Maaşlar/ücretler" 50.000 dinar (= 100.000 GMk) büyüklüğündedir. Bununla birlikte müteferrik kalemlerin toplamı sadece 47.000 dinar (= 94.000 GMk) tutmaktadır. Bunun yanı sıra birkaç harcamaya ait meblağlar kasa durum defterindekilerden farklılık göstermektedir (Musul, Erbil ve Şiraz'a ait meblağlar kasa durum defterinde verilen rakamlarla karşılaştırılabilir).

[468] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 79/63.

dd) “Dinî vakıflar”la ilgili giderler 60.000 dinardır (= 120.000 GMk). Ancak bu bahse ait kalemler toplam olarak sadece 40.000 dinar (= 80.000 GMk) tutmaktadır. Öte yandan, Şiraz’a ait 10.500 dinarlık (= 21.000 GMk) bir meblağ kasa durum defterinde eksiktir. Bunun yanı sıra Diyarbakır’a – gerçekte Erbil’e– ve Kâşân’a ilişkin meblağlar, anılan defterdeki (s. 56, 58) verilerden farklılık göstermektedir.

ee) “Vergi indirimleri” 50.000 dinar (= 100.000 GMk) büyüklüğündedir. Bu başlık çerçevesinde kaydedilmiş kalemlere ait toplam, hesap başlığına ait meblağla uyumludur. Bununla birlikte Musul ve Hemedan’la ilgili veriler kasa durum defterindekilerden (s. 56, 59) çok az bir farklılık göstermektedir.

ff) “Yol/cadde (harcamaları” 45. 000 dinar (= 90.000 GMk) büyüklüğündedir. Bu hesap çerçevesinde kaydedilmiş kalemlere ait toplam, hesap başlığına ait meblağla uyumludur. Bunlar, ayrı kalemler halinde ele alındıklarında da kasa durum defterindeki verilerle uyum göstermektedir.

gg) “Vergi muafiyet beratları/belgeleri” 55.000 dinar (= 110.000 GMk) büyüklüğündedir. Bu başlık çerçevesinde kaydedilmiş kalemlere ait toplam, hesap başlığına ait meblağla uyumludur, aynı şekilde, ayrı kalemler halinde ele alındıklarında da kasa durum defterindeki (s. 64/4-65/5) verilerle uyum göstermektedir.

hh) “Hediyeler/bağışlar” 35.000 dinar (= 70.000 GMk) büyüklüğündedir. Ancak, ilgili kalemlerin toplamı sadece 25.000 dinar (= 50.000 GMk) etmektedir. Bununla birlikte, hesap kalemleri ayrı ayrı ele alındıklarında kasa durum defterindeki verilerle uyum göstermektedir. Toplam meblağda 10.000 dinarlık (= 20.000 GMk) eksik söz konusudur.

ii) “Gayrimenkul vergisinden muafiyet” 90.000 dinar (= 180.000 GMk) büyüklüğündedir. Her ne kadar bu meblağ kendisine ait kalemler ile uyum gösteriyorsa da, Şiraz’a ait harcama (gelir kaybı) (70.000 dinar = 140.000 GMk), kasa durum defterindeki veriler (4.000 dinar = 80.000 GMk) ile uygunluk göstermemektedir. Sonuncu rakam muhtemelen kopya/istinsah hatasıdır.

B. “Askerî karargâhtaki/kamptaki harcamalar”: 1.420.000 dinar (= 2.840.000 GMk) büyüklüğündedir. Bu meblağ, toplam harcamaların aşağı yukarı % 61’i etmektedir ve hem (esas bütçe ile süre ve miktarı belirlenip) “kararlaştırılmış”/mukarrer harcamalardan hem de (esas bütçe ile süre ve miktar olarak belirlenmeyen) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcamalardan oluşmaktadır. Onun harcama kalemleri şunlardır:

a) “Hükümdar ailesi için yapılan harcamalar” 550.000 dinardır (= 1.100.000 GMk). Bu meblağ, toplam harcamaların aşağı yukarı % 21,5’i etmektedir, yani askerî karargâhtaki/kamptaki harcamaların üçte birinden fazlasına karşılık gelmektedir. Bunun 500.000 dinarı (= 1.000.000 GMk) hükümdar ile saraydaki maiyeti için kullanılır, yani ülke harcamalarının yaklaşık beşte biri. Hükümdar ailesine gelince, hükümdarın tahsisatından sonraki en yüksek meblağ olan 40.000 dinar, muhtemelen Hicrî 738 yılı sonuna doğru (1338’in yaz ayları) tahta çıkarılmış olan hükümdar kızı Sâti Beg’in payına düşmektedir.[469] Bu iki meblağın özelliklerine dair bilgi için metne bakılabilir.

b) “Araştırma, tespit ve bildirimlerden doğan haklar (*hakk-ı takrîrât*)”a ilişkin harcamalar 360.000 dinardır (= 720.000 GMk). En üst düzey devlet görevlisi (nevvâbü’l-nevvâb), muhtemelen büyük vezir, ondan 180.000 dinar (= 360.000 GMk), yani meblağın yarısını almaktadır. Emîrler bu fona/tahsisata ait meblağdan 15.000 dinar (= 30.000 GMk) ile 70.000 dinar (= 140.000 GMk) arasında bir para almaktadırlar.[470]

---

[469] Onunla ilgili olarak bu çalışmanın “Yorum” bölümünün en sonunda yer alan “Biyografik Notlar” kısmına bakınız.

[470] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 91/75-92/76.

c) 50.000 dinar (= 100.000 GMk) lütuflar/ihsanlar (*suyurğâmisiyyât*) için (s. 92/76).

d) 70.000 dinar (= 140.000 GMk) posta hizmetleri ve posta (görevlilerinin ve atlarının) iaşesi ve yemi için.[471]

e) 300.000 dinar (= 600.000 GMk), eyaletteki düzenli/eğitilmiş askerî birlikler için ikta/tımar ve maaş olarak.

f) 25.000 dinar (= 50.000 GMk), otağ/çadır ustalığı, muhafız/koruyucu askerlik ve saray bandosu elemanlığı gibi bazı maddî ve manevî önemli görevler için maaş/ücret olmak üzere.[472]

g) 25.000 dinar (= 50.000 GMk), diğer maliye bölgelerinin harcamaları için (s. 95/79)

h) 15.000 dinar (= 30.000 GMk), (esas bütçe ile süresi ve miktarı belirlenmemiş) mutlak/zorunlu/kayıtsız-şartsız (ıtlakî) harcama olarak maaş ve ücretlere (s. 95/79).

Bunlarla toplam meblağ 1.395.000 dinarlık bir tutara ulaşmaktadır. Buna bağlı olarak masrafların dökümünde/listesinde 25.000 dinarlık bir eksiklik ortaya çıkmaktadır.

C. Geriye kalan harcamalar: Bunlar 50.000 dinar (= 100.000 GMk) tutmaktadır. Bu meblağdan 45.000 dinar (= 90.000 GMk) Bağdat'ta, 5.000 dinar (= 10.000 GMk) da İsfahan'da değişik gayeler için kullanılmıştır (s. 96/80).

2. Kesintiler/çıkarmalar:

Bunlar toplam olarak 215.000 dinara (= 430.000 GMk) ulaşmaktadır, yani toplam gelirlerin kabaca % 8'ine. Bunun 200.000 dinarı (= 400.000 GMk) (malî yılın başında, esas bütçe yapılırken kararlaştırılan) kesintiler/çıkarmalardı. Bundan Bağdat'ın payına düşen miktar 90.000 dinardı (= 180.000 GMk). Buna sene içerisinde ayrıca 8.000 dinar (= 16.000 GMk) daha ekleniyordu. Şiraz eyaletindeki kesintiler 50.000 dinar (= 100.000 GMk), Diyarbakır'dakiler 32.000 dinar (= 64.000 GMk) ve er-Rûm'dakiler de (Küçük Asya) 35.000 dinar (= 70.000 GMk) tutuyordu.

3. Geriye kalan bakiye:

70.000 dinardı (= 140.000 GMk). Aşağıdaki gibi dağılmıştı:

er-Rûm:	20.000 dinar (= 40.000 GMk)
Irak:	15.000 dinar (= 30.000 GMk)
Şiraz:	15.000 dinar (= 30.000 GMk)
Bağdat:	10.000 dinar (= 20.000 GMk)
Azerbaycan:	10.000 dinar (= 20.000 GMk).

Biyografik Notlar:

[471] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 92/76-93/77.
[472] Krş. *Bizim (Farsça) metnimiz*, s. 94/78-95/79.

Ebu'l-Vefa (Metnin 53 ve 92/76'ncı sayfası):

Seyyid Ebu'l-Vefa, 10. Yüzyıl'ın en büyük müslüman matematikçilerinden biriydi. Onun muhtemelen mübarek kabul edilip saygı gören türbesi, Hamdullah Kazvînî'ye[473] göre Vâsit sınırındaydı.

Alî Kûşci (Metnin 53'üncü sayfası):

Alî Kûşci Olcaytu[474] zamanının bir emiriydi; bizim metnimiz onun ismini muhtemelen emeklilik kazanımlarının mirasçısı olarak ailesi için söz konusu etmektedir.

Celâlüddîn Abdulgaffârî (Metnin 43 ve 72/12'nci sayfası):

İlhanlılar'dan Olcaytu zamanının (1304-1316) maneviyat açısından önem taşıyan bir ismiydi. 1 Cemaziyelahir 712 / 4 Ekim 1312 tarihinde Kazvin'de vefat etti.[475] Metnimizde onun ismiyle muhtemelen, onun için takdir edilen emeklilik kazanımlarından yararlanmaya devam eden ailesi kastedilmiştir.

İbrâhîm-Şâh (Metnin 50, 56, 57, 69/9, 91/75 ve 93/77'nci sayfası):

Emîr İbrâhîm-Şâh, Moğol emîr Sûtây'ın[476] oğluydu. Ebu Said'in ölümünden (1335) sonraki iktidar savaşı sırasında Çobânîler'in yanında yer almıştır, yani Süleyman-Han (1339-44) ile Emîr Hasan-ı Kûçek'in taraftarıydı. O, Diyarbakır'da oranın o zamanki hâkimi olan Hacı Tugay'ı öldürdü ve kendisine ait bir beylik kurdu.[477] İbn Battuta onunla, Musul ve Diyarbakır'ın hâkimiyken karşılaşmıştır.[478]

Novrûz/Nevrûz (Metnin 54 ve 79'uncu sayfası):

Emîr Nevrûz, Emîr Çoban'ın[479] oğluydu ve Gâzân Han döneminin aynı adı taşıyan ve 1297 yılında öldürülmüş olan Emîr Nevrûz'u ile karıştırılmamalıdır.[480]

Kutluğ-Melik (Metnin 55 ve 91/75'inci sayfası):

---

[473] Hamdullah Müstevfî Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, ed. Edward G. Browne, C. I, London 1910, s. 793.
[474] Ali el-Kâşânî, *Târîh-i Sultan Olcaytu*, Paris'teki Ulusal Kütüphane el yazması, no. 9635, s. 8b; *HA*, s. 14.
[475] el-Kâşânî, s. 95a.
[476] Bu isim tarih kitaplarında "Sûmây" (krş. HA, s. 162) ya "Sûtânî" (krş. Mîrhond, V, s. 558; Hondmîr, III, s. 229) olarak da yer almaktadır. Sûtây, Olcaytu döneminde emirdi (el-Kâşânî, s. 8b, e. p.). [Almanca tercümede yer alan e. p. kısaltmasının anlamı tespit edilememiştir].
[477] Aharī/Ahrî, s. 171. [Faruk Sümer'in *TDV İslâm Ansiklopedisi*'nde yer alan "Ahlat" maddesinde belirttiğine göre, Hacı Tugay, Sûtây'ın oğludur. Adnan Çevik'in bir makalesine göre de, İbrahim Şah, Hacı Tugay'ın kardeşi Barımbay'ın oğludur. Bkz. "Selçuklular Zamanında Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da Hüküm Sürmüş Bir Türkmen Beyliği: Dilmaçoğulları", *Türklük Araştırmaları Dergisi*, S. 12, Eylül 2002, s. 155.]
[478] Ibn Battūtā, *Voyages d'Ibn Batoutah*, ed. C. Defrémery ve B. R. Sanguinetti, C. II, 5. b., Paris 1949, s. 124; ayrıca krş. Makrîzî, *es-Sülûk li-maʿrifeti düveli'l-mülûk*, nşr. Muhammed Mustafa Ziyâde - Saîd Abdülfettâh Âşûr, II/2, Kahire, s. 517, 519.
[479] Krş. *HA*, s. 139; Mîrhond, V, s. 526; Hondmîr, III, s. 214.
[480] Krş. Spuler, *Die Mongolen in Iran*, s. 96.

Hükümdar kızı Kutluğ-Melik, İlhanlılar'dan Geyhatu'nun (1291-95) kızıydı. 739/1338-39 yılında öldü.[481]

Ruknuddîn Şîrâzî (Metnin 48'inci sayfası):

Şeyh Ruknuddîn Şîrâzî, İlhanlı Ebu Said döneminin (1316-35) maneviyat açısından önem taşıyan bir ismiydi. Söz konusu hükümdar döneminde vefat etmiş olduğu için,[482] bizim metnimiz muhtemelen onun ismini, emeklilik kazanımlarının mirasçısı durumundaki ailesi için anmaktadır.

Sâti-Beg (Metnin 49, 65/5, 67/7, 69/9, 73/13 ve 91/75'inci sayfası):

Sâti-Beg, İlhanlı hükümdarı Olcaytu (1304-16)[483] ile onun üçüncü eşi olan ve 23 Rebiülahir 708 / 10 Ekim 1308'de vefat etmiş[484] bulunan İltermiş Hatun'un[485] kızı, ve son İlhanlı hükümdarı Ebu Said'in de kız kardeşiydi. 20 Receb 719 / 6 Eylül 1319 tarihinde Emîr Çoban ile evlendi.[486] Bu evlilik bir oğul getirdi, geleceğin Emîr Sûrcân'ını. Ebu Said'in ölümünden sonra, onun halefi olarak (iç) savaştaki pozisyonunu güçlendirmek üzere Arpa Han (1335-36) ile evlendi; ancak o, bir yıl sonra öldürüldü.

Sâti-Beg 738 yılı sonunda / 1338'in yaz aylarında, Emîr Çoban'ın torunu Emîr Hasan-ı Kûçek tarafından hükümdar olarak tahta çıkarıldı,[487] ancak 739/1339 yılı içinde yine onun tarafından, bir kadının İran üzerinde hükümdar olarak hüküm sürmesinin uygun olmayacağı gerekçesiye tahttan indirildi. Böylece onun yönetimi sadece 9 sürebilmişse de, bu siyasî gelişmelerle uyumlu şekilde, onun adına basılmış 1338-39 yıllarına[488] ait para mevcuttur.

Toktemür (Metnin 45, 51, 53, 54, 76/16, 92/76 ve 94/78'inci sayfası):

Toktemür, İlhanlı hükümdarı Olcaytu'nun meşhur emîrlerinden biriydi.[489] Bizim metnimize göre 1339'da hayattaydı.

BİBLİYOGRAFYA

Aharī/Ahrî, Abū Bakr al-Quṭbī, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, nşr. ve kısmen çev. Johannes Baptist van Loon, 's-Gravenhage 1954.

Enverî, *Dîvân-ı Enverî*, nşr. S. Nefîsî, Tahran 1337/1959.

Aubin, Jean, "Note sur quelques documents Aq Qoyunlu", *Mélanges Louis Massignon*, Damas 1956, C. I, s. 123-47.

[481] Krş. Aharī/Ahrî, s. 163.
[482] Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, C. I, s. 793.
[483] el-Kâşânî, s. 5b.
[484] el-Kâşânî, s. 56b; Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, C. I, s. 597.
[485] Bu isim İldüzmiş Hatun şeklinde de geçmektedir, krş. Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, C. I, s. 597.
[486] Krş. Kazvînî, *Târîh-i Güzîde*, C. I, s. 606.
[487] Krş. *HA*, s. 158; Hondmîr, III, s. 228; Aharī/Ahrî, s. 166.
[488] Krş. Mehmed Mübarek, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslâmiyye Kataloğu*, Kısım III, s. 165-69.
[489] el-Kâşânî, s. 8b, e. p. [Almanca tercümede yer alan e. p. kısaltmasının anlamı tespit edilememiştir].

Barthold, Wilhelm, "Die persische Inschrift an der Mauer der Manūcehr-Moschee zu Ani", *ZDMG*, Almanca gözden geçiren: Walther Hinz, C. 101 (1951), s. 241-69.

_____, *Turkestan Down to the Mongol Invasion*, Rusça orijinalinden çevrildi ve H. A. R. Gibb'in yardımıyla yazar tarafından yeniden düzenlendi, (Gibb Memorial Series, New Series V), London 1928.

Björkman, Walther, *Beitraege zur Geschichte der Staatskanzlei im islamischen Aegypten* (*Abhandlungen aus dem Gebiet der Auslandskunde*, C. 28 = Reihe B: *Völkerkunde, Kulturgeschichte und Sprache*, C. 16), Hamburg 1928.

Busse, Heribert, *Untersuchungen zum islamischen Kanzleiwesen, an Hand turkmenischer und safawidischer Urkunden* (*Abhandlungen des Deutchen Archaeologischen Instituts Kairo*), Kahire 1959.

Cahen, Claude und R. B. Serjeant, "A Fiscal Survey of the Medieval Yemen", *Arabica*, C. IV (1957), s. 22-33.

Elker, Salâhaddin, *Divan Rakamları*, (Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan VII. Seri – No. 22) Ankara 1953.

Fekete, L., *Die Siyākat-Schrift in der türkischen Finansverwaltung, Beitrag zur türkischen Palaeographie* (Bibliotheca Orientalis Hungarica VII), Budapeşte 1955.

Cüveynî, Alaaddin Ata Melik, *Târih*-i *Cihan-güşâ*, C. I, yay. Mirza Muhammed bin Abdulvehhab-ı Kazvînî (Gibb Memorial Series, XVI), Leiden ve London 1912, 1916.

Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmiu't-Tevârîh-i Reşîdî*, haz. H. Beyani, Tahran 1317/1939.

Hammer-Purgstall, Joseph von, *Geschichte der Ilchane*, C. II, Darmstadt 1843.

_____, "Auszüge aus dem Persischen Werke جواهرنامه d. i. *das Buch der Edelsteine* von Mahommed Ben Manssur", *Fundgruben des Orients*, C. VI (Viyana 1818), s. 112-142.

el- Harezmî, Abdullah Muhammed, *Mefâtîhü'l-Ulûm*, Kahire 1342/1923.

Hinz, Walther, "Steuerinschriften aus dem mittelalterlichen Vorderen Orient", *Belleten*, C. XII (1949), s. 745-69.

_____, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", *Der Islam*, C. 29 (Berlin 1950), s. 1-29 ve 113-141.

_____, "Ein Orientalisches Handelsunternehmen im 15. Jahrhundert", *Die Welt des Orients*, C. I, (1947-52), s. 313-40.

_____, *Die Resālā-ye Falakiyye des 'Abdollāh ibn Mohammad ibn Kiyā al-Māzandarānī* (Die Akademie der Wissenschaften und der Literatur, VOK IV), Wiesbaden 1952.

_____, "Die persische Geheimkanzlei im Mittelalter", *Westöstliche Abhandlungen, Festchrift für Rudolf Tcshudi*, nşr. Fritz Meier, Wiesbaden 1954, s. 342-54.

_____, "Lebensmittelpreise im mittelalterlichen Vorderen Orient", *Die Welt des Orients*, C. II, (1954), s. 52-70.

_____, "Islamische Masse und Gewichte, umgerechnet in das metrische System", *Handbuch der Orientalistik* içinde, nşr. Bertold Spuler, Ek Cilt I, Leiden 1955.

_____, "Zu den Persepolis-Taefelchen", *ZDMG*, C. 110 (1961), s. 236-51.

Hofmeier, K. W., "Beitrage zur arabischen Papyrusforschung", *Der Islam*, C. IV (1913), s. 97-120.

Hondmîr, Gıyasuddîn ibn Humamuddîn, *Habîbü's-Siyer*, C. III, Tahran 1333/1955.

Honigman, Ernst, *Die Ostgrenze des Byzantinischen Reiches, von 363 bis 1071, nach griechischen, arabischen, syrischen und armenischen Quellen*, Brüksel 1935.

Horst, Heribert, "Ein Immunitaetsdiplom Schah Muhammad Hudābandäs vom Jahre 989/1581", *ZDMG*, C. 105 (1955), s. 289-97.

Ibn Battūtā, *Voyages d'Ibn Batoutah*, ed. C. Defrémery ve B. R. Sanguinetti, C. II, 5. b., Paris 1949.

Kâtip Çelebi, *Keşf el-Zunun*, nşr. Şerefeddin Yaltkaya ve Kilisli Rıfat Bilge, C. II, İstanbul 1943.

Kazem Zadeh, H., "Les chiffres Siyâk et la comptabilité persane", *Revue du Monde Musulman*, Bd. XXX (1915), s. 1-51.

Kremer, A. Freiherr von, "Über das Einnahmebudget des Abbasiden-Reiches vom Jahre 306 H. (918-919*)", Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Philologische und Historische Klasse*, C. 36, Viyana 1888, s. 283-362.

Kunitzcsh, Paul, *Arabische Sternnamen in Europa*, Wiesbaden 1959.

Kurat, Akdes Nimet, *Topkapı Müzesi Arşivindeki Altın Ordu, Kırım ve Türkistan Hanlarına Ait Yarlık ve Bitikler*, (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları'ndan Tarih Serisi 1) İstanbul 1940.

Lambton, Ann K. S., *Lanlond and Peasant in Persia*, London, New York ve Toronto 1953.

Lewis, B., "Daftar", *Encyclopedia of Islam*, yeni edisyon.

Mehmed Tahir, Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333/1915, C. III.

Menninger, Karl, *Zahlwort und Ziffer, Eine Kültürgeschichte der Zahl*, C. II, 2. b., Göttingen 1958.

Mez, Adam, *Die Renaissance des Islams*, Heidelberg 1922.

Minorsky, Vladimir, "A Soyūrghāl of Qāsim b. Jahāngir Aq-qoyunlu 903/1498", *Bulletin of the School of Oriental Studies*, C. XI (1937-39), s. 926-60.

_____ (nşr.), *Tadhkirat al-Mulūk, A Manual of Safavid Administration (circa 1137/1725)*, tıpkı basım Farsça metin (B. M. Or. 9496), tercüme ve açıklama (Gibb Memorial Series, New Series XVI), London 1943.

Minovi, M, ve V. Minorsky, "Nasīr al-Dīn Tūsī on Finance", *BSOAS*, Bd. X, 1939-40, s. 755-89.

Miraftab, Mahmud, *Dastūr al-Kātib fî Ta'yīn al-Marātib*, Göttingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi: Basılmamış oktora tezi, 1956.

Mîrhond, Mîr Muhammed ibn Seyyid Burhanuddîn Hand-Şâh, *Târîh-ı Ravzâtü's-Safâ*, C. V, Tahran 1339/1961.

Muhyiddîn Mehmed bin el-Hacı Atmaca, *Mecmâ'u'l-Kavâid*, el yazması, İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, M. Âsım No. 341.

Mübarek, Mehmed, *Meskûkât-ı Kadîme-i İslamiyye Kataloğu*, C./Kısım III, İstanbul 1318/1903.

Nizamülmülk, *Siyâsetnâme*, nşr. M. Kazvînî, Tahran 1334/1956.

el-Kâşânî, Ali, *Târîh-i Sultan Olcaytu*, Paris'teki Ulusal Kütüphane el yazması, no. 9635.

Kazvînî, Hamdullah Müstevfî, *Târîh-i Güzîde*, C. I, ed. Edward G. Browne (Gibb Memorial Series 14), London 1910.

_____, *Nüzhetü'l-Kulûb*, ed. Muhammed Dabirsyaghi, Tahran 1958.

Reşîdüddîn, Fazlullah Ebu'l-Hayr (Rašid al-Din Faḍlallāh), *Ta'rikh-i Moubarek-i Ghazani*, C. II, ed. E Blochet (Gibb Memorial Series 18), London 1911.

_____, *Ta'rīh-i Mubārak-i Gāzānī*, ed. K. Jahn (Gibb Memorial Series, New Series XIV), London 1940.

_____, *Ta'rīh-i Mubārak-i Gāzānī*, ed. K. Jahn (*Abhandlungen der deutschen Gesellschaft der Wissenschaften und Künste in Prag, Philosophisch- Historische Abteilung 1. Heft*) Prag 1941.

_____, *Tarîh-i İctimâî-yi Devre-yi Moğol*, nşr. Emîr Hüseyin Cihânbeglû, İsfahan 1336/1958.

_____, *Mükâtebât-ı Reşîdî*, nşr. Muhammed Şefî', Lahore 1945.

Ritter, Helmut, *Das Meer der Seele, Mensch, Welt und Gott in den Geschichten des Farīduddīn 'Attār*, Leiden 1955.

Roemer, Hans Robert, *Staatsschreiben der Timuridenzeit, das Šaraf-Nāmä des ʿAbdallāh Marwārīd, in kritischer Auswertung* (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, VOK III), Wiesbaden 1952.

_____, krş. Tāj as-Salmānī.

Sa'dî, *Külliyât-ı Şeyh Sa'dî*, nşr. Muhammed Ali Furûğî, Tahran 1336/1958.

Serjeant, R. B., krş. Cahen, Claude.

Spuler, Bertold, *Die Mongolen in Iran: Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220-1350*, 2. b., Berlin 1955.

Stewart, Charles, *Original Persian Letters, and Other Documents, with Fac-similes*, London 1825.

Strange, G. Le, *Mesopotamia and Persia under the Mongols in the Fourteenth Century A. D. From the Nuzhat al-Kulūb of Hamd-Allah Mustawfi*, Asiatic Society Monographs, C. V, London 1903.

Tebrîzî, Felek Alâ-yi, *Saâdetnâme*, yazma nüsha, İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, No. 4190.

Tāj as-Salmānī (Tâcü's-Selmânî), Š*ams al-ḥusn*: *Eine Chronik vom Tode Timurs bis zum Jahre 1409*, ed. H. R. Roemer, (Akademie der Wissenschaften und der Literatur, Veröffentlichungen der Orientalischen Kommission, VIII) Wiesbaden 1956.

Togan, A. Zeki Validi, "Moğollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti", *THİTM*, C. 1, İstanbul 1931.

_____, "Reşideddin'in Mektuplarında Anadolu'nun İktisadî ve Medenî Hayatına Ait Kayıtlar", *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 15, İstanbul 1953, s. 35-50.

Turan, Osman, *Oniki Hayvanlı Türk Takvimi* (Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları'ndan Tarih Serisi 3), İstanbul 1941.

Vassâf, Abdullah ibn Fazlullah eş-Şîrâzî, *Kitâb-ı Müstetâb-ı Vassaf*, taş baskı, Bombay 1269 H. / 1852 M.

Vladimirtsov, B. Y., *Moğollar'ın İçtimaî Teşkilâtı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Türkçe'ye çev. Abdülkadir İnan (Türk Tarih Kurumu Yayınları'ndan Seri IV, No. 2) Ankara 1944.

Wiedemann, Eilhard, “Beitraege zur Geschichte der Naturwissenschaften XXX., Zur Mineralogie im Islam”, *Sitzungsberichte der Physikalisch-Medizinischen Sozietät zu Erlangen* içinde, C. 44 (1912), s. 205-56.

_____, “Über den Wert von Edelsteinen bei den Muslimen”, *Der Islam*, C. 2 (1911), s. 345-58.

Wittek, Paul, *Ankara’da Bir İlhanî Kitabesi*, THİTM, C. I (1931), s. 161-64.

Yaltkaya, Şerefeddin, “İlhanîler Devri İdarî Teşkilâtına Dair, Nasîr ed-Dini Tûsî’nin Bir Eseri”, *THİTM*, C. II (1939), s. 7-16.

Zambaur, E. de, *Manuel de généalogie et de chronologie pour l'histoire de l'Islam*, Hanovre 1927.

Çalışma alanı (bilimsel disiplin) için ilgili sözlüklerden de yararlanılmıştır, ancak metinde bunlara açık biçimde ayrı ayrı atıfta bulunulmamıştır.

YAYIN İSİMLERİ KISALTMALARI:

Ahrî: Krş. Aharī/Ahrî, Abū Bakr al-Quṭbī, *Ta'rikh-i Shaikh Uwais*, nşr. ve kısmen çev. Johannes Baptist van Loon, 's-Gravenhage 1954.

B. Spuler, *Mongolen:* Krş. Spuler, Bertold, *Die Mongolen in Iran: Politik, Verwaltung und Kultur der Ilchanzeit 1220-1350*, 2. b., Berlin 1955.

HA: Krş. Hafız-ı Ebrû, *Zeyl-i Câmiu’t-Tevârîh-i Reşîdî*, haz. H. Beyani, Tahran 1317/1939.

Hond: Krş. Hondmîr, Gıyasuddîn ibn Humamuddîn, *Habîbü’s-Siyer*, C. III, Tahran 1333/1955.

Isl. Masse und Gewichte: Krş. “Islamische Masse und Gewichte, umgerechnet in das metrische System”, *Handbuch der Orientalistik* içinde, nşr. Bertold Spuler, Ek Cilt I, Leiden 1955.

M. Miraftab: Krş. Miraftab, Mahmud, *Dastūr al-Kātib fî Ta’yīn al-Marātib*, Göttingen Üniversitesi Felsefe Fakültesi: Basılmamış oktora tezi, 1956.

Mîr: Krş. Mîrhond, Mîr Muhammed ibn Seyyid Burhanuddîn Hand-Şâh, *Târîh-ı Ravzâtü’s-Safâ*, C. V, Tahran 1339/1961.

MQ: Krş. Muhyiddîn Mehmed bin el-Hacı Atmaca, *Mecmâ‘u’l-Kavâid*, el yazması, İstanbul: Köprülü Kütüphanesi, M. Âsım No. 341.

MR: Krş. Reşîdüddîn, Fazlullah Ebu’l-Hayr, *Mükâtebât-ı Reşîdî*, nşr. Muhammed Şefî‘, Lahore 1945.

Rašīdo’d-Dīn III: Krş. Reşîdüddîn, Fazlullah Ebu’l-Hayr, *Ta’rīh-i Mubārak-i Gāzānī*, ed. K. Jahn (Gibb Memorial Series, New Series XIV), London 1940.

Rašīdo’d-Dīn, İsfahan baskısı/basımı: Krş. Krş. Reşîdüddîn, Fazlullah Ebu’l-Hayr, *Tarîh-i İctimâî-yi Devre-yi Moğol*, nşr. Emîr Hüseyin Cihânbeglû, İsfahan 1336/1958.

RF: Krş. W. Hinz, *Die Resālā-ye Falakiyye des 'Abdollāh ibn Mohammad ibn Kiyā al-Māzandarānī* (Die Akademie der Wissenschaften und der Literatur, VOK IV), Wiesbaden 1952.

SN: Krş. Tebrîzî, Felek Alâ-yi, *Saâdetnâme*, yazma nüsha, İstanbul: Ayasofya Kütüphanesi, No. 4190.

THİTM: Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası.

W. Hinz, Rechnungswesen: Krş. W. Hinz, "Das Rechnungswesen orientalischer Reichsfinanzaemter im Mittelalter", *Der Islam*, C. 29 (Berlin 1950), s. 1-29 ve 113-141.